ISSN 1392-6845

Naujasis ŽIDINYS

2023 5

AIDAI

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

Laiškas redaktoriui
ROKAS TAMOŠAUSKAS 1

Kritika
TOMAS DAUGIRDAS
Maža Lietuva dideliame pasaulyje 4

Paieškos
KĘSTUTIS K. GIRNIUS
Ar vien mažumų kultūra gintina? 6

Poezija
TOMAS VENCLOVA. Eilėraščiai 10

Filosofija
JEANĄ-LUCĄ MARIONĄ kalbina LAURYNAS PELURITIS. „Jei tikėjimas yra vertybių rinkinys – mums galas“ 12

Klasika
Dvejopi teiginiai 15

Mokykla
AISTĖ KUČINSKIENĖ, VIKTORIJA ŠEINA, SAULIUS VASILIAUSKAS. Nuo kovotojos iki atgailautojos: Salomėja Nėris mokykliniame kanone 22

Konversatoriumas
NERIJŲ ŠEPETĮ kalbina TEODORAS ŽUKAS. Holokaustas: Apie žmonių naikinimą ir jo (ne)supratimus 30

Muziejų istorijos: sapnai ir kasdienis gyvenimas
AISTĖ PAULINA VIRBICKAITĖ. Dar kartą išeiviai: Beatričės Kleizaitės-Vasaris menų galerija Marijampolėje 37

Slaptieji Vilniaus klubo užrašai
LIUDAS JOVAIŠA. Septyni krikščioniškojo Vilniaus amžiai: Dešimt atminties vartų 42

APŽVALGA

Jūratė Čerškutė. Apie atokvėpius darbiniuose paplūdimiuose 48

Rūta Giniūnaitė. „Nuoširdus žvilgsnis“ į „Laiko pėdsakus“ 50

Emilija Vanagaitė. Tarpuvartė 54

Paulius Subačius. Rašyti apie literatūrą... 56

Laimantas Jonušys. Apie skaitymo meną: *In memoriam* Milanui Kunderai (1929–2023) 58

KNYGŲ AIDAI

Deividas Varanius. Laumė ir jos drabužių dydžiai 61

Giedrė Kazlauskaitė. Paprastumas? 64

Linas Daugėla. Neprisidistopinantiesiems 66

Kotryna Bėčiūtė. Nekrizenti į saują: Nauja seksualumo tyrimų pradžia Lietuvoje 68

Katarzyna Korzeniewska. Tarp seksualinės revoliucijos ir meilės diktatūros: Seksas sovietų Lietuvoje 71

Roma Bončkutė. Jurgio Šaulio gyvenimas 23-uose sąsiuviniuose 74

Laurynas Peluritis. Trys filosofai ir knyga 77

Knygų mugė 80

Skilčių logotipai: *Kritika* – Dictionnaire Encyclopédique des amusements des sciences mathématiques et physiques. Paris. 1792. Graviūra; *Paieškos* – Gimnastikos pratimas. 1900. Graviūros fragmentas; *Jūratės Čerškutės apžvalga* – Eglė Kuckaitė. Gangreit. Šyšokas. 2020. Popierius, tušas.

Viršelyje – Kęstutis Stoškus. Bernardinų bažnyčios pilioriai. 2001. Fotografija.

Šiame *NŽ-A* numeryje publikuojame ir daugiau Kęstučio Stoškaus fotografijų.

LAIŠKAS REDAKTORIUI

Rokas Tamošauskas

Mielas Redaktoriau,

Nors paties nepažįstu, bet laišką rašyti Tau yra įdomi patirtis.

Kai aną savaitę vairavau į Ukrainą dar vieną kimšte prikimštą gydymo priemonių mikriuką, visus dokumentus buvau susidėjęs į įmautes, o jas – sukaišiojęs į 2022 m. *Naujojo Židinio* numerį. Pirmiausia, taip man yra labai patogu visą popierizmą laikyti viename daikte, kurį galima pasiimti su savimi, *tvarkantis* su muitinės tarpininkais kur nors Chelmo pakraštyje ar Ukrainos muitinės vagonėlyje Ustiluhe. Be to, stovint vėžlio žingsniu slenkančioje labdaros transporto procesijoje ant sienos, visada po ranka yra kažin kodėl dar neperskaitytas *Naujojo Židinio* numeris, o tai – beveik kaip išganymas, nukreipiantis mintis nuo ne itin stimuliuojančios pasienio realybės. Sutik, kad daug smagiau būti nukeltam keturias dešimtis metų atgal pasibastyti po Karoliniškes, negu stebeilytis, kaip saulės, nemigos ir mažo tankio cholesterolio dietos išvarginti apyjauniai vyrai rengia dar vieną kombinaciją, po kurios tralas su dužena iš Europos „apeis“ ir atsistos priešais mažiau patyrusį „humanitarkės“ vežėją.

Kai penkios dešimtys metų jau nugyventa, kažkas jau pamatyta, išmokta, pasiekta ir suvokta – turbūt natūraliai ateina laikas, kai savęs klausi: kur link judėti toliau? Tikriausiai su šiuo neatsakytu klausimu gyvenau jau kurį laiką, sąmoningai ir nesąmoningai ieškodamas naujų buvimo prasmių, naujų krypčių ir veiklos vektorių. Galima sakyti, kad karas Ukrainoje supaprastino ir išgrynino sprendimą, pirštu prikišamai parodė kelią. Savanoriauti niekada neturėjau nei laiko, nei noro, nors žmonės, ypač kolegos gydytojai, vykstantys į cunamių, žemės drebėjimų, epidemijų ir karų nusiaubtas teritorijas kėlė didelę pagarbą. Kažkada oro uoste įsigijau britų chirurgo Davido Notto knygą *Karo daktaras*, kurią perskaičiau vienu ypu, belaukdamas vėluojančio skrydžio į Vilnių. Nottas rašė, kad jam noras dalintis patirtimi, padėti bėdoje atsidūrusiems ar tiesiog savo buvimu šalia paremti vargstančius atsirado dar studijų metais, ir su amžiumi vis stiprėjo. Aš gi negalėčiau šituo pasigirti: karjera, šeimos ir buities gerbūvio reikalai ėmė viršų ir apie humanitarinį darbą minčių nebuvo. Tiksliau, nebuvo iki ateinant dienai Z.

Nuo 2022 m. vasario 24 d. šalia įprastos ir niekuo neypatingos gydytojo, tarnybos vadovo, vyro ir tėvo rutinos tenka surasti laiko ir galimybių užsiimti tuo, kas tikriausiai vadintina mėgėjiška savanoryste. Kiek galiu, stengiuosi padėti Ukrainos medikams ir pacientams, bandydamas užkaišyti jų nesibaigiančių poreikių skyles ir skylutes. Pernai dukart važiavau dirbti užnugario ligoninės operacinėse drauge su kitais savanoriais medikais iš Lietuvos, kažkiek palengvinant ukrainiečių kolegų naštą ir išleidžiant juos pailsėti, atsigauti nuo beprotiškų krūvių. Vėliau, sugrįžęs namo ir kažkiek geriau suprasdamas realius ukrainiečių poreikius, užsiėmiau banalia lėšų paieška – *fundraisingu* – greitosios pagalbos ir evakuacijos automobiliams ir medicinos priemonėms įsigyti bei pristatyti tiesiogiai karo medikams. Jau nebesuskaičiuoju kiek kartų – su bendražygiais ir pats vienas – kirtau Ukrainos valstybinę sieną greitosios pagalbos ir evakuacijos automobiliais, prigrūstais visokių naudingų priemonių. Kiekviena kelionė plėtė akiratį, leido sutikti pačių

įvairiausių žmonių tiek Ukrainoje, tiek ir už jos ribų, išgirsti neįtikėtinų istorijų, savo akimis pamatyti, kaip gyvena ukrainiečių visuomenė karo sąlygomis, kaip ji prisitaiko.

Pusantrų metų yra gan ilga laiko atkarpa, pareikalavusi iš manęs nemažų pastangų, vidinės mobilizacijos ir motyvacijos tęsti pradėtus darbus, ieškoti naujų pagalbos sričių ir galimybių. Žinoma, tai niekaip negali prilygti tiems išgyvenimams, patirtims ir iššūkiams, kuriuos kas dieną ir kas naktį išgyvena ukrainiečiai. Vis dėlto net ir būnant toli nuo karo, nuo bombardavimų, lėtinės nemigos, nuovargio, netekčių ir nevilties, visa tai palieka pėdsaką ir mano gyvenime. Vis sunkiau darosi surasti laiko naujiems paramos projektams, vis lėčiau sukuosi mėgindamas nupirkti dar vieną automobilį, surasti jam reikalingos medicininės įrangos. Vis sudėtingiau išsistumdyti dieninį darbą ir naktinius budėjimus ligoninėje, kad atsirastų laiko, per kurį būtų galima perskristi pusę Europos, nulėkti automobiliu į kitą pusę, ir, prasistumdžius pasienio eilėse, muitinės tarpininkų vagonėliuose, paskubomis perdavus paramą bevardėje benzino kolonėlėje Kyjive, Charkive ar kokioje Dievo užmirštoje Družkivkoje, suskubti į naktinį traukinį Kyjivas–Peremyšlis.

Mano mėgėjiška savanorystė nepretenduoja prilygti didžiųjų labdaros ir paramos organizacijų daromiems darbams. Jie iš tiesų yra atliekami milžiniški ir nusipelno visokeriopos mūsų pagarbos. Kartais man atrodo, kad lašas paramos jūroje ir tėra viso labo – lašas, dulkė, akimirka, niekaip nekeičianti situacijos į geresnę pusę. Na, iš tikrųjų – ar gali ką pakeisti aplūžęs, beveik pusę milijono kilometrų jau nuvažiavęs greitosios pagalbos automobilis, keli šimtai infuzinių tirpalų buteliukų, dirbtinio kvėpavimo aparatas ar koks defibriliatorius? Automobilis juk veikiausiai sulūš arba bus subombarduotas kartu su visa išmania aparatūra per keletą savaičių, skysčiai sušals ir iškris kristalinėmis nuosėdomis, užėjus pirmajam speigui.

Man ši veikla atrodo prasminga visų pirma todėl, kad ji išlaisvina, įgalina aktyviai veikti ir imtis asmeninės atsakomybės už bendrus, visus mus paliečiančius pasaulio reikalus. Per dažnai tų reikalų sprendimai deleguojami visokioms už mus kalbančioms galvoms, politiniams gyvūnams, *realpolitik* meistrams ir visokiems bei anokiems svieto perėjūnams. Yra toks angliškas terminas – *agency*, nusakantis suvereno teisę ir gebėjimą turėti teisėtų autonomiškų poreikių ir požiūrių. Mano savanorystė ir yra ta *agency* – mano teisė aktyviai reikšti savo požiūrį į siaubingą neteisybę, vykstančią kaimynystėje. Labai gali būti, kad man pačiam to reikia daugiau negu kovojančiai pusei. Nežinau, gal būtent šitaip epigenetiniu lygiu pasireiškia ir išrišimo ieško neišgydyta kolektyvinė trauma, tebesitęsianti nuo Antrojo pasaulinio karo ir pokario okupacijos laikų?

Kas dar neleidžia nuleisti rankų?

Pirmiausia, tai Lietuvos partizanų likimai. Nesu joks istorikas, anei mėgstantis knaisiotis archyviniuose dokumentuose. Kiek žinau, mūsų giminėje nebuvo nė vieno aktyviai partizanavusio gentainio, „tik“ ištremtų. Tik neabejoju, kad ne vienam, miškan išėjusiam, buvo atėjusi valanda, kai jie suprato, kad jokia draugiška kavalerija nebeatjos iš už artimiausios kalvos. Bandau įsivaizduoti – ir negaliu – kaip tada jautėsi koks dvidešimtmetis studenčiokas, jaunas ūkininkas ar karys, gulėdamas ant kieto medinio gulto troškiame bunkeryje, dūstantis nuo abipusės pleuropneumonijos: be šilumos, šviesos, antibiotikų, maisto, be slaugos ir elementarių sanitarinių sąlygų. Be vilties išgyventi, nugalėti, sulaukti pagalbos.

Kiekvieną kartą bendraudamas su Ukrainos karo medikais ar su šturmo būrių kariais aš gaunu aiškią žinią, kad jiems labai svarbi mūsų žmogiška parama ir dėmesys. Kaskart perimdami krovinį jie dėkoja ir už jį, bet taip pat ir už gyvą liudijimą, jog jie nėra užmiršti ir palikti likimo valiai. Snaiperiu prie Bachmuto dirbantis karys kaskart man sako, kad tokie trumpi susitikimai su civiliais užsieniečiais-savanoriais labai pakelia jo dvasią gulint šaltame Donbaso purve. Turbūt tos „dvasios“ neįmanoma jiems nuvežti ir įpūsti kitaip, negu keliaujant patiems.

Kitas iš šio išplaukiantis motyvas – žmonės. Trumputės pažintys ir susitikimai Ukrainoje būna emociškai įkrauti, todėl aš juos gerai įsimenu. Prisimenu, kaip šaltą žiemos pavakarę ieškojome karo gydytojo Konstantinivkoje, kuriam atvežėme automobilį ir vaistų. Jis atėjo į susitikimo vietą nešinas automatiniu ginklu. Šypsojosi, kalbėjo, kažką pasakojo. Ir visą laiką drebėjo nevalingu nerviniu drebuliu. Kai juokėsi, jo juokas skambėjo per garsiai, kai kalbėjo, atrodė, lyg skanduotų. Rodėsi, jog jam nelabai svarbus nei naujas automobilis, nei deficitiniai infuziniai skysčiai, nei dar kas. Tamsoje važiavome į karo ligoninę, jis pasiklydo, paskui mėnulio šviesoje ieškojo to reikalingo posūkio, o jo ginklo vamzdis vis baladojosi man į kelį. Nuo rūkymo pageltę dešinės rankos pirštai, dantys, pilkšvos spalvos veidas,

kuriame šviečia pilkai mėlynos gyvos žmogaus akys. Atvežė į ligoninę, esančią už kelių kilometrų nuo Bachmuto fronto. Pasitiko ideali tvarka, logiški sprendimai, efektyvus ir greitas darbas, profesionalų komanda. Jis pats jau visai kitaip atrodė šiame jo vadovaujamos ligoninės fone: ramus, pasitempęs, susikaupęs, turintis neginčijamą autoritetą. Jis keletą kartų pakartojo: mes ir niekas kitas privalome tai padaryti (nugalėti), kad to nebereikėtų išgyventi mūsų vaikams ir anūkams.

Kitas mano kolega iki karo dirbo neuroanesteziologu sostinėje. Dabar jis – karo gydytojas ir specialiųjų pajėgų būrio snaiperis. Neįsivaizduoju, kaip jam sekasi suderinti šias dvi labai skirtingas pareigybes. Kita vertus, ir ten, ir čia reikalinga šalta galva, *big picture* matymas, budrumas, komplikacijų numatymas ir jų prevencija, geležinė kantrybė ir tikslūs bei taiklūs dūriai ar šūviai. Atvežėme ir perdavėme jam automobilį, nešiojamą dirbtinio kvėpavimo aparatą, defibriliatorių, kitų priemonių, netgi žygio lovą. Kai susitikome po poros mėnesių, buvo ką tik grįžęs iš fronto atostogų, kitą dieną vyko jo vestuvės. Dar po dviejų mėnesių gavau žinią, kad sužeistas, skeveldrinė galvos smegenų trauma. Jį operavo karo lauko ligoninės rūsyje, šalia krintant aviacinėms FAB-500 bomboms. Parašė pats, nuramino, kad jau atsigavo, kad vėl keliauja atgal į frontą. Papasakojo, kaip jų būrį aptiko priešo žvalgybos dronas, kaip ant jų rusai iššaudė gal visą kamazą 203 mm kalibro sviedinių iš savaeigio pabūklo „Pion“. Kaip žuvo koviniai vokiečių aviganiai, tuo metu kaip tyčia uždaryti voljere; liko tik smilkstantys kailio skutai. Kad nebėra nieko iš mūsų perduotos aparatūros.

Dar vienas susitikimas su šturmo būrio snaiperiais, kažkur prie Bachmuto. Trys barzdoti vyrai, grįžtantys namo po darbų, sustoja trumpam. Kuklios žieminės uniformos, kuklučiai žygio batai, visai kuklus automobilis, bet darbo įrankiai – labai rimti, idealiai prižiūrimi ir kelia pagarbą. Perduodame jiems keletą brezentinių neštuvų sužeistiems broliams evakuoti, dar kelis miegmaišius. Miegmaišis – labai svarbus snaiperio darbo instrumentas, ypač žiemą. Praleisti dieną ar naktį vasario purvuose užsimaskavus, nejudant nėra malonu nei sveika. Miegmaišiai čia labai praverčia nesušalti. Na, o kaipgi apsieisi be lietuviškų šakočių, priverčiančių išsišiepti net ir rūsčiausiai atrodančius barzdylas!

Prisimenu vaikų gydytoją iš Bučios poliklinikos, kuri pirmąją karo dieną nuo rusų desanto sraigtasparnių užtemus Hostomelio dangui, ketino vilktis baltą chalatą ir važiuoti į okupuotą Hostomelį gelbėti ir išsivežti ten gyvenusių savo tėvų. Tikėjo, kad baltas gydytojos chalatas jai pasitarnaus kaip kokie mitrilo šarvai, kadaise išgelbėję Žiedo brolijai priklaususio Frodo gyvybę. Kaip vėliau ji su kaimynais slėpėsi Bučios rūsiuose, palikusi namus, kad tik nepatektų į okupantų akiplotį, nes jau buvo gerai susipažinusi su jų darbo metodais. Kaip iki galo negalėjo patikėti, kad žmonės, dar neseniai vadinę save broliais, galėjo užminuoti jos vaiko kambarį nedidelio galingumo sprogmeniu, kuriam sprogus, šeima būtų kuo skubiau bėgusi žemyn, sėdusi į garaže stovintį automobilį, kurį užvedus, sprogtų jame įtaisyta daug didesnio galingumo mina.

Šie ir daugelis kitų sutiktų ukrainiečių žavi, jaudina, graudina, įkvepia, motyvuoja darbui, įžiebia viltį, kad geresnis pasaulis – be karo, blogio, prievartos ir baisenybių – yra galimas. Lygiai kaip nematomais saitais susaisto ir nebepaleidžia geri, dosnūs ir pasišventę žmonės iš Lietuvos, Lenkijos, Jungtinės Karalystės, JAV, sutikti ir tebesutinkami savanorystėje. Dirbdamas jaučiu globojančias rankas – Sergijaus, Skirmanto, Vaivos, Mindaugo, Vilmos, Neringos, kito Skirmanto, Gintaro, Lino, Irinos, Redo, Volodymiro, Oksanos, Aušros.

Anądien į Peremyšlį iš Kyjivo atvykau anksti ryte ir, turėdamas laiko, su kuprine užlipau iki katedros. Lyg tyčia buvo beprasidedančios ankstyvosios sekmadienio mišios, tad sau pačiam netikėtai, užėjau. Nekoks iš manęs lenkų kalbos mokėtojas, bet, matydamas ekrane lenkiškai užrašytus maldų tekstus ir atpažindamas mišių ritualus, kažkaip sugebėjau jose dalyvauti. Buvo smalsu stebėti ankstyvuosius katedros lankytojus, visai kaip filme *Ida* apsirengusias vienuoles, į mišias kiek pavėlavusį klieriką, atskubėjusį tiesiai iš seminarijos bendrabučio Šv. Rašto skaitiniams. Pralinksmino gera vargonų muzika ir visų giedamos giesmės senovinio valso ritmu.

Po pakylėjimo, priešais stovėjusi moteris atsisuko ir man palinkėjo: „Ramybės“. Lietuviškai.

Harris and Lewis sala, Škotija, 2023 m. liepa

MAŽA LIETUVA DIDELIAME PASAULYJE

Tomas Daugirdas

NATO viršūnių susitikimas ir jo išvakarėse vykęs Valstybės dienos minėjimas skatina permąstyti, ką reiškia mažai Lietuvai būti dideliame pasaulyje. Džiaugiamės dėl pavykusio NATO susitikimo surengimo, tačiau mūsų savivoka rodo, kad labiausiai mums rūpi savas kailis ir jam kylančios grėsmės, mūsų savimonė labiau etnografiškai muziejinė, o rūpintis pasauliu kol kas nelabai varginamės.

Liepos 6 d. *lrt.lt* paskelbė painų ir vietomis sunkiai suvokiamą profesoriaus Alvydo Jokubaičio interviu, kur dalis dėmesio skirta Lietuvos politinei savivokai. Jokubaitis mėgsta kalbėti apie ištikusias ar ištiksiančias krizes, o ir šį interviu galima apibendrinti kaip nuorodą į dabartinę Lietuvą ištikusią identiteto krizę.

Jokubaitis kalbėjo apie tam tikrą mūsų nebrandumą, kad „veliame ir jaukiame istoriją, kultūrą su politika“. Buvusi senoji (viduramžiška) valstybė jau esąs užverstas puslapis, ir dabar reikią statyti visai kitokią valstybę. Lietuvai reikia tiesiog „atrasti savo tapatumą, dalyką, kuris būtų grynai mūsų sugalvotas ir padarytas, o ne nukopijuotas nuo kitos valstybės“.

Interviu galima išskaityti ir kitą mintį, ką būtų galima įvardyti kaip vengimą prisiimti atsakomybę ir veikti. Jokubaitis pastebi lietuvių polinkį būti nepatenkintiems, triukšmauti dėl įvairių dalykų, džiaugtis pasiekimais, kuriuose pats nedalyvavai, bet kurie įvyko. Iš tiesų visi šie neva pasiekimai tesančios kalbos: „Tai nėra padarymas, tai yra savęs apgaudinėjimas“. Drauge jis pateikia tarsi receptą, kad dėl savo mažumo turime elgtis kitaip nei didžiosios valstybės, turime „išmokti pakelti dvylika kartų už save sunkesnį akmenį“, turime kaip tauta stengtis šį tą reikšmingo nuveikti, palikti po savęs.

Lietuvos savivokos krizė pasireiškia per pomėgį susitelkti vien į savo reikalus ir nuolat spekuliuoti apie praeitį. Tačiau gyvename pasaulyje, kuris nuolat kinta ir reikalauja mūsų suvokimo, kur link norime žengti ir kaip tai turėtume daryti. Turbūt tik naiviausi galvoja, kad mūsų rūpestis Ukraina kyla iš bendro įsijautimo į pasaulio reikalus ir vertybes. Lietuviams tai yra pirmiausia rūpestis dėl savo kailio, nes grėsmes Ukrainai tiesiogiai siejame su grėsmėmis sau. Užsiimti reikalais, kurie liečia pasaulį, reikštų domėjimąsi ir kitais karais, kitų žmonių likimais kituose kraštuose, kur žmonės patiria tironų priespaudą ar kaimynių okupacijas.

Lietuvai būdinga dabarties tapatybės duobė labai aiškiai atsispindėjo ir Lietuvos prezidento Gitano Nausėdos liepos pradžios kalbose. Pirmoji – Valstybės dienos proga, antroji – kreipiantis į svečius per NATO viršūnių susitikimo proga surengtą vakarienę Prezidentūroje. Abi kalbos buvo skirtos visiškai ar bent iš dalies nelietuviškai auditorijai. Liepos 6 d. Lietuvoje viešėjo Lenkijos prezidentas Andrzejus Duda ir kalboje buvo net kelios nuorodos į Lietuvos ir Lenkijos santykius.

Kalbose Prezidentas daugiausia dėmesio skyrė labai seniems Lietuvos istorijos įvykiams ar net mitams. Liepos 6-ąją jis Lietuvą palygino su ąžuolu, tarsi perfrazuodamas Justino Marcinkevičiaus *Mažvydo* žodžius. Ji atlaikiusi visas audras: „Šaknimis tvirtai įsiskverbę į gelmę – savo turtingą istoriją, šakas nepaliaujamai kėlėme aukštyn, į naujai brėkštančią aušrą. Ir tikėjome“. Mindaugas pažadėjęs Lietuvą „krikščioniškajai civilizacijai“, ir dabar „mes stovime europinių vertybių sargyboje. Padedame Ukrainai“. Kaip vertybės, kuriomis remiamės, paminėtos sveikas užsispyrimas, nenuolankumas, laisvės siekis, pastanga nepasiduoti priešininkams. Kalba sudarė įspūdį, kad Lietuva šiandien, kaip ir kai kada anksčiau, yra tarsi apsupta tvirtovė, kurios pagrindinis rūpestis – kovoti dėl išlikimo, apginant savą istorinį palikimą.

NATO vadovų vakarienės kalba paliko netgi egzotiškesnį įspūdį. Jau iš pradžių Nausėda paminėjo kalbėsiąs apie „lietuviškas tradicijas ir mūsų bendras vertybes“, tad didžiausią dėmesį ir skyrė istorinėms legendoms bei mitams. Pradėta nuo Vilniaus jubiliejaus ir kunigaikščio Gedimino laiškų: „Gediminas ne tik ženkliai sustiprino Lietuvos valstybę, bet ir puoselėjo idėją atsiverti pasauliui“. Vėliau Nausėda paminėjo kunigaikščio sapną, jį aiškinusį krivį ir Geležinio vilko legendą, kurią susiejo su NATO susitikimu, dėl kurio „Vilniaus vardas skamba visame pasaulyje“. Lyg to dar būtų negana, prisimintas ir senasis herbas Vytis, kuriame priešus veja šarvuotas raitelis: „Nuo neatmenamų laikų Vytis simbolizuoja drąsą, atkaklumą ir ryžtą ginti

tai, kas mums, lietuviams, ypač brangu – mūsų žemę, mūsų artimuosius ir draugus, bei mūsų laisvę“. Pabaigoje beliko pasidžiaugti, kad ir NATO būdingos tos pačios vertybės, o Lietuva dar niekada neturėjusi tiek daug artimų sąjungininkų ir draugų.

Kalba glumina ne tiek klišinėmis istorinėmis nuorodomis, kiek pačiu prisistatymu pasaulio lyderiams kaip egzotinės šalies, kuri jėgų ir prasmių semiasi iš senovinių sapnų aiškinimo ir mitinių vaizdinių. Abiejose kalbose Prezidentas iš tiesų akcentuoja dalykus, kurie lietuvių savivokai tarsi savaime suprantami – kabinimąsi į praeitį, rūpestį savo laisve ir džiaugsmu, kai ji turima. Kitaip tariant, susitelkiama į nuosavą kiemą ir jo problemas. Nė neužsimenama apie ateities Lietuvą, jos siekius, apie tai, ką Lietuva norėtų nuveikti pasaulio labui. Nė užuominos apie tai, kokią misiją pasaulyje Lietuva, būdama maža šalis, norėtų įgyvendinti nuosekliai ir nepertraukiamai dirbdama.

Prezidento kalbose taip ir neperžengta ne visai subtili riba tarp rūpesčio vien savimi ir rūpesčio bendrai dėl principų ar vertybių. Ji dažniausiai nėra peržengiama ir mūsų galvose. Su pasauliu bendraujame kalba, kuri mus rodo esant ne tiek šiuolaikišką visuomenę, kiek egzotinį civilizacijos pakraštį. Pakraštį, kuris savo neįprastomis keistenybėmis gali patraukti prašalaičio akį. Pakraštį, kuris tegali pasididžiuoti keliais gilios praeities epizodais ir yra nusipelnęs pasaulio lingvistikai išsaugodamas seną kalbą.

Jei Lietuvai taip svarbi laisvė ir valstybės suverenumas, gal ji pasirengusi jį ginti ir užstoti visur, kur jam kyla grėsmės? Imtis atsakomybės ne vien už save, bet ir už kitus? Ar ir toliau triukšmingai reaguosime tik tada, kai pajusime grėsmes sau patiems?

Kaip galėtume išlipti iš šios savivokos krizės, kurią buvo galima įžvelgti oficialiose kalbose? Komunikacijos specialistė Ieva Koncevičiūtė šventiniu laikotarpiu paskelbė įrašą *Facebooke,* kuris veikiai plačiai pasklido ir išpopuliarėjo. Įrašas skleidė radikaliai pozityvią savivoką, grindžiamą pasididžiavimu ir džiaugsmu dabarties Lietuvos pasiekimais. Autorė rašė apie per pastaruosius metus pakitusį Lietuvos įvaizdį jos pažįstamų ar sutiktų užsieniečių akyse. Lietuva anksčiau buvusi provincija, maža neturtinga šalis geografiniame pakraštyje. Dabar Lietuva matoma kaip atsidūrusi sujudėjusios pasaulio tvarkos epicentre, „didingų moterų tauta“ (turint galvoje moteris lyderes), sukūrusi ekonominės sėkmės istoriją, *Fintech* sektoriaus vystymo lyderė, o ir dėl NATO viršūnių susitikimo tapusi pasauline saugumo sostine, visko epicentru. Mes turime ką švęsti, nes mes *punching above our weight!*

Šis pasididžiavimo srautas liejasi jau ant dabartinės Lietuvos. Ir jam nereikia nuorodų į Gedimino laiškus ar Geležinio vilko stūgsmą. Tačiau jis labai paviršutiniškas, estetinis, nesuteikia jokių veikimo atramų, nebent tam tikrą pasitikėjimą savimi.

JAV prezidento Joe Bideno kalba Vilniaus universitete bent lietuviams tapo baigiamuoju NATO susitikimo akcentu. Pasakęs gana įprastą kalbą kaip pasaulio lyderis, Bidenas vis dėlto paminėjo dalykų, kurie mūsų savivokai labai neįprasti. Nors jau dabar aišku, kad lietuviams nebuvo pasiųsta žinia, kuri bus įrašyta ant atminimo lentos universiteto sienoje. Lietuva, kad ir kaip triukšmautų, jaučiasi gana saugi ir sustiprėjusi, turi daug saugumo garantijų, lyginant su laikais, kai 2002 m. Rotušės aikštėje kalbą sakė kitas JAV prezidentas George'as W. Bushas. Nesitikima kokių naujų specialių JAV sprendimų, nuo kurių priklausytų, ar Lietuva išgyvens, ar pražus. JAV nuosekliai priima sprendimus ir remdama Ukrainą, priešinantis Rusijos agresijai.

Net pateikdamas nuorodų į Lietuvos netolimą praeitį, Bidenas kalbėjo apie pasaulį, kurį norėtų sukurti ir kurio bendram kūrimui kviečia prisidėti ir kitas tautas, įskaitant ir lietuvius. Tai ateities pasaulis, kuriame yra „daugiau taikos ir gerovės, laisvės ir orumo, įstatymu grįsto teisingumo, žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių, kas yra žmonijos palaima ir prigimtinė teisė“, pabrėždamas bazinius principus, kurių niekada neatsižadės, ir tautų teisę nuspręsti dėl savo ateities.

Jis kalbėjo ne vien apie saugumo, bet ir kitus iššūkius, į kuriuos būtinai reikia atsakyti, kad jie negriautų taip brėžiamos pasaulio ateities: inovacijas, klimato kaitą ir skurdą. Dabarties pasirinkimai lemsiantys bendrą ateitį. Vertybių ir laisvės gynimas, geresnio ateities pasaulio vizija reikalauja nuolatinių pastangų ir būtinybės likti jai ištikimiems: „Niekada neturime pamiršti, kaip tai svarbu, ir niekada nepasiduoti siekdami geresnio rytojaus. Laisvės gynimas nėra dienos ar metų darbas. Tai mūsų gyvenimo, visų laikų pašaukimas“. Jis kelis kartus ragino siekiant šio tikslo niekada nepasiduoti, niekada niekada neprarasti vilties.

Šitaip kreipdamasis į klausytojus, jis kiekvienam žmogui tarsi uždėjo atsakomybę už tai, kokia bus ateitis ir į kiekvieną kreipėsi kaip į svarbų istorijos dalyvį ir kūrėją. Praeitis joje tėra patirtis, kurią atsinešame, klaidos ir pasiekimai, tačiau kasdien pradėti veikti turime iš naujo.

Net jei Bideno kalba tėra grįsta amerikietiškame kontekste įprastomis klišėmis, jos mūsų savivokai meta iššūkį. Pakeitus žiūrėjimo perspektyvą, gal ir mums pavyktų pajusti dabarties pokytį, išdrįsti žengti žingsnius į ateitį, nuolat negalvojant apie Mindaugo posūkį į Vakarų civilizaciją ar Geležinio vilko staugimą, rūpintis pasaulio ar bent Europos ateitimi. Galbūt pavyktų pažvelgti ir į tai, ką darome ir kuo labiausiai rūpinamės (Ukrainos likimu), kaip mūsų įnašą į geresnio ir teisingesnio pasaulio kūrimą, kurio neturime pamiršti ir pasibaigus šiam karui. Galbūt pavyktų dar kartą atrasti, kad kiekvienas esame atsakingas ne vien už tai, kad Lietuva išliktų, bet ir už tai, koks bus pasaulis, ir tai suformuoti kaip tam tikrą savo ilgalaikę misiją.

AR VIEN MAŽUMŲ KULTŪRA GINTINA?

Kęstutis K. Girnius

Jau daugiau negu trisdešimt metų Vakarų pasaulyje tautinėms ir kitoms mažumoms suteikiamos įvairios teisės ir lengvatos, kuriomis siekiama įgalinti jas išsaugoti savo tapatybę ir gyvenimo būdą. Multikultūralizmas yra tvirtai įsitvirtinęs ir akademiniame pasaulyje, nors dar ginčijamasi dėl jo pobūdžio, apimties, pagrindimo ir pateisinimo. Mažumų teisės grindžiamos trimis pagrindiniais būdais. Pirma, žmogus esą turės visapusišką ir prasmingą gyvenimą, jei gyvens visuomeninėje kultūroje, kuri leis jam rinktis tarp visaverčių gyvensenų visoje žmogiškosios veiklos įvairovėje. Paprastai mažumų kultūros yra pažeistos ir susilpnėjusios, tad siekiant jų nariams užtikrinti vienodas prasmingo gyvenimo sąlygas, valdžia privalo jiems suteikti ypatingų teisių ir lengvatų kultūros stabilizavimui ir klestėjimui laiduoti. Kultūra yra svarbi ne savaime, o dėl to, kad, būdama gyvastinga, sudaro sąlygas asmens autonomijai ir savarankiškumui klestėti. Jei žmogus nori ir geba, jis gali įsisavinti kitą kultūrą. Kultūros sukuriamos galimybės yra svarbesnės negu jų savumas.

Antrasis mažumos teisių grindimas pabrėžia kultūros savumą. Kultūra yra svarbi, nes atlieka lemiamą vaidmenį formuojant individo asmenybę, ypač tuos aspektus, kuriuos jis ir jo artimieji laiko esminiais savo tapatybės bruožais. Žmogus turi teisę į savo kultūrą, ne tik į kultūrą apskritai, tad jam itin svarbu palaikyti tuos bendro gyvenimo būdo bruožus, kuriuos jis ir jį supanti grupė laiko nepakeičiamais. Valdžia privalo palaikyti šią kultūrą, nes migracija į kitą kultūrą būtų savęs išsižadėjimas. Pagal šią sampratą kultūra palaikoma, nes ja siekiama išsaugoti žmogaus tapatybę, o ne stiprinti jo autonomiją ir laisvę.

Trečia, multikultūralizmas siejamas su vadinamąja pripažinimo (*recognition*) politika. Individams rūpi ne tik autonomija, lygios teisės, asmeninė gerovė, bet ir noras būti pripažintiems priklausant unikalioms ir vertingoms tautoms ar bendruomenėms. Žmonių savigarba neatsiejama nuo jų grupės statuso, nes jų galvoseną, jausmus ir gyvenseną didele dalimi lemia jų kultūra ir tautybė. Todėl jie vertina savo grupės įžeidimus ir pažeminimus kaip asmeninę skriaudą, džiaugiasi bei didžiuojasi savųjų sėkme ir klestėjimu, tikisi, kad jie bus pripažinti kaip gerbtinos bendruomenės nariai. Deramas pripažinimas yra pagrindinis tiek paskirų asmenų, tiek grupių siekis. Tačiau jei pripažinimas lygiai svarbus visiems, tai jį derėtų suteikti ne tik mažumoms, bet ir daugumos nariams bei grupėms.

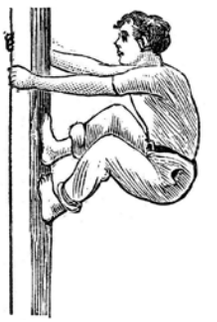

Beveik nekalbama apie daugumos teises. Manoma, kad daugumai nereikia teisių, panašių į tas, kurias turi mažumos, nes svarbūs viešojo gyvenimo aspektai – oficialioji kalba, valstybinės šventės, paminklai, gatvių pavadinimai – atspindi daugumos praeitį ir kultūrą. Dauguma dominuoja valstybės gyvenime ir teisėkūroje, priima įstatymus, nustato, kam bus leidžiama gyventi šalyje ir įgyti pilietybę, taigi lemia politinės bendruomenės rėmus. Tarptautinė teisė irgi skirtingai traktuoja mažumas ir daugumą, skiria daug reikšmės „tautų“ apsisprendimo teisei ir „mažumų“ kultūrinėms teisėms. Bet „dauguma“ nepripažįstama kaip teisės subjektas. „Dauguma“ nėra „tautos“ sinonimas, jai negalioja apsisprendimo teisė ir apskritai teisės aktuose jai nesuteikiama konkrečių teisių.

Kinta pasaulis, plinta globalizacija, smarkiai didėja migracija iš mažiau išsivysčiusių šalių į turtingus Vakarus, pergyvenančius demografinę krizę. Migrantų skaičius, priėmimo sąlygų ir teisių klausimai taps vis opesni. Europos Sąjunga prognozuoja, kad 2050 m. daugiau nei dešimtyje valstybių užsieniečių kilmės žmonės sudarys daugiau negu 25 proc. gyventojų. Esama prognozių (jos ne visada pasitvirtina), kad Austrijoje, Belgijoje, Kipre, Vokietijoje ir Ispanijoje dabartinė dauguma taps mažuma. Pokyčių spartą ir apimtį puikiai iliustruoja Vokietijos pavyzdys. 1989 m. tuometinis kancleris Helmutas Kohlis pareiškė, kad Vokietija nėra imigrantų šalis (*Einwanderungsland*) ir tokia netapsianti. Prieš kelerius metus Vokietijoje tarp jaunesnių nei 15 metų vaikų 38 proc. jau buvo migrantų kilmės, o tą procentą dar padidino ukrainiečių antplūdis.

Migracijos tempai tik didės. Šeimų suvienijimas, o ne darbo paieškos yra pagrindinis dabartinės migracijos variklis. Neskaitant pabėgėlių ir prieglobsčio prašytojų, kai kuriose išsivysčiusių regionų dalyse šeimų migracija sudaro apie 70 proc. visos migracijos, o ją gerokai sunkiau kontroliuoti ar stabdyti, nepažeidžiant tarptautinių įsipareigojimų.

Beveik visose Vakarų šalyse gyventojų skaičiui lemta smukti. Suminis gimstamumo rodiklis – skaičius vaikų, kuriuos moteris pagimdo per savo gyvenimą – seniai nukrito žemiau 2,1 pakeitimo normos, reikalingos demografiniam stabilumui užtikrinti. Apskaičiuojama, kad norėdama išlaikyti darbo jėgos lygį, t. y. kad 15–64 metų amžiaus grupė būtų pastovi, ES kasmet turės priimti 1,6 mln. migrantų. Jau dabar Vokietijoje yra beveik 2 mln. laisvų darbo vietų.

Kol kas migracija nekelia Lietuvai rimtesnių problemų, nors jos demografinė padėtis yra itin niūri. 2021 m. suminis gimstamumo rodiklis Lietuvoje buvo 1,34. Valstybės pažangos strategija „Lietuva 2050“ numato, kad tais metais gyventojų skaičius sieks 2 milijonus, o darbingo amžiaus gyventojų gali sumažėti 34 proc. Žemas gimstamumo lygis susijęs su gyventojų senėjimu. Ilga gyvenimo trukmė ir mažas gimstamumas reiškia, kad bus vis mažiau darbingo amžiaus gyventojų ir vis daugiau žmonių, kuriems reikės socialinių stipendijų, pensijų ir sveikatos priežiūros paslaugų. Smunkant darbingo amžiaus žmonių procentui, smarkiai didės paklausa paprastų senukus galinčių prižiūrėti darbuotojų ir aukštos kvalifikacijos IT specialistų bei inžinierių. Vokietija – mūsų ateitis.

Europoje, skirtingai nuo JAV, didelį rūpestį kelia musulmonai dėl savo požiūrio į kai kurias kertines Vakarų vertybes, kas savo ruožtu sunkina pastangas integruoti to siekiančiuosius. Radikalesni musulmonai kritiškai vertina pagrindines liberalias vertybes – žodžio laisvę, lyčių lygybę ir homoseksualų teises, seksualinį atvirumą. Jie ragina riboti žodžio laisvę, siekiant apsaugoti religiją, labiau linkę teisinti smurto naudojimą politiniuose ginčuose, laiko Korano nuostatas svarbesnes už demokratijos ir teisinės valstybės principus. Neramina tyrimai, rodantys, kad antros ir trečios kartos imigrantai labiau palaiko šitokias nuostatas negu jų tėvai. Antra vertus, reikia pripažinti, kad didėjantis įtarumas musulmonų atžvilgiu, mėginimai riboti net tai, kaip jie gali rengtis – nors išvaizdą ir aprangą turėtų lemti asmens pasirinkimai, o ne visuomenės reikalavimai – yra dalis pastangų jiems primesti neesmines Vakarų gyvenimo savybes. Seniai pastebėta, kad musulmonai, norintys būti laikomi europiečiais, turi rengtis ir elgtis, lyg jie nebūtų musulmonai. Kuo labiau jie nematomi, tuo labiau jie priimtini, kaip ir žydai praėjusiame amžiuje.

Kaip jau minėta, kartais teigiama, kad demokratijoje dauguma gali užsitikrinti visas sau reikalingas teises bei formuoti viešąją kultūrą pagal savo įvaizdį ir norus, tad beveik automatiškai sulaukia siekiamo pripažinimo. Yra nemažai tiesos šitokiuose teiginiuose, bet tikrovė šiek tiek sudėtingesnė. Dauguma nėra monolitinė masė, pastaruoju metu didėja atskirtis tarp vis liberaliau nusiteikusio politinio, ekonominio, kultūrinio elito ir mažiau pasiturinčiųjų darbininkų, kaimo ir mažų miestelių gyventojų, kurie puoselėja vadinamąsias tradicines vertybes ir gyvenseną. Elitas yra susikūręs privilegijuotą burbulą – gyvena sargų saugomuose uždaruose kvartaluose, siunčia vaikus į prabangias mokyklas, keliauja pirmąja klase, namų tarnai yra bene vieninteliai paprasti žmonės, su kuriais jie susitinka. Rasių trintys ir priešiškumas, benamystės ir narkotikų vartojimo epidemija, tradicinių kaimynysčių nykimas yra jų tiesioginių ir netiesioginių nutarimų vaisius. Bet tai juos pačius retai paveikia, viskas lyg vyksta svetimoje šalyje. Daugelis elito yra nusigręžę nuo paprastų bendrapiliečių ir nepalaiko jų vertybių, tad pastarieji lieka be įtakingų asmenybių, kurie atstovautų jų interesams, sumažėja jų politinė galia, susiaurėja prasmingo gyvenimo galimybės, smunka jų pilietiškumo vertė ir sukuriamos gėrybės. Nėra „mes“, kuris apimtų ir saistytų daugumos narius, nemažai jų jaučiasi pavainikiais, paliktais likimo valiai.

„Dauguma“ ir „mažuma“ yra reliatyvios sąvokos. Tas pats žmogus gali vienu metu priklausyti ir mažumai, ir daugumai. Prancūziškai kalbantis kvebekietis yra iš daugumos Kvebeko provincijoje, bet visos Kanados mastu jis mažuma. Lenkai yra arba bent buvo dauguma Šalčininkų rajone, nors Lietuvoje jie mažuma. Šiomis aplinkybėmis marginalizuotų grupių nariai, kuriuos dėl tam tikrų priskiriamųjų (*ascriptive*) savybių galima laikyti daugumos atstovais, gali prisistatyti kaip mažuma ir prašyti mažumos privilegijų bei apsaugos. Pavyzdys galėtų būti vakarinės JAV dalies kaimo bendruomenės, kurios nariai – baltaodžiai krikščionys – laiko pakrantės didmiesčius jiems abejingų, net priešiškai nusiteikusių gyventojų telkiniais. Per 2016 m. JAV prezidento rinkimų kampaniją Hillary Clinton teiginys stambių finansinių rėmėjų vakarėlyje, kad pusė Donaldo Trumpo šalininkų yra „apgailėtinų (*deplorable*) žmonių krepšelis“, veikiausiai taikomas ir jiems. Šie „apgailėtinieji“ yra atsiribojęs nuo elito, mato jo panieką bei menkinantį vertinimą ir atsako neslepiamu priešiškumu. Nepakanka bendrų bruožų – būti baltaodžiu, anglakalbiu, vietiniu gyventoju, kurio šeimos šaknys šimtmečio senumo – idant, Michaelio Walzerio žodžiais, išsivystytų ryšiai, formuojantys „charakterio bendruomenes, istoriškai stabilias, nuolatines vyrų ir moterų asociacijas, turinčias tam tikrus ypatingus įsipareigojimus vienas kitam ir tam tikrą ypatingą bendrojo gyvenimo sampratą“. Clinton pastabos nesukėlė pasipiktinimo bangos, kuri būtų kilusi, jei ji būtų taip apibūdinusi juodaodžius, žydus ar meksikiečius. Jos pastabos buvo traktuojamos kaip neatsargus, o ne pasmerkimo vertas pareiškimas, kas atskleidžia, kokia praraja tvyro tarp elito ir daugelio JAV baltaodžių.

Pasak kai kurių daugumos teisių kritikų, šitokie reiškiniai skatina atsisakyti esencialistinės stabilių kultūrinių grupių sampratos. Vakarų visuomenėse etninių daugumų formavimas beveik nuolat kinta, o dabartinėmis sąlygomis tariamos daugumos kultūrinės nuostatos

yra pernelyg susiskaidžiusios, kad ją būtų galima laikyti atskira grupe ar bendruomene, kuriai reikėtų suteikti kolektyvinių teisių. Kultūrinių daugumų sąvoka esanti tuščia, beveik beprasmė. Daugumos nebuvimą tarsi patvirtina tai, kad nėra vieningo atsakymo į klausimą, kokie yra lietuvių, olandų, vokiečių, danų ar kitų tautų skiriamieji bruožai. Siekdami save apibūdinti, lietuviai veikiausiai paminėtų, kad LDK buvo galinga valstybė, krepšinis yra antroji religija, kad jie entuziastingai švenčia Jonines (nors mažiau negu latviai), yra linkę į melancholiją, užsispyrę, lėtokai priima pokyčius. Kitaip tariant, pristatytų nenuoseklių ir dažnai besikeičiančių pastebėjimų kratinį. Testuose siekiantiems įgyti leidimą gyventi arba pilietybę, vienos Vokietijos žemės pirmenybę skyrė klausimams, susietiems su vertybėmis arba „vokišku gyvenimo būdu“, pavyzdžiui, kaip reaguotum, jei sūnus praneštų esąs homoseksualus; ką darytum, jei dukra norėtų rengtis kaip vokietės. Kitos žemės daugiau dėmesio skyrė sausiems faktams, pavyzdžiui, kas yra Goethe ir Schilleris, Nietzsche ir Kantas, Michaelis Schumacheris ir Oliveris Kahnas. Būtų galima argumentuoti, kad Vakarų šalių tautų gyvensenos bruožai tiek atskiesti bendrų nuostatų ir gyvenimo būdo elementų, kad tiksliau kalbėti apie vieną bendrą vakarietišką kultūrą. Bene visi dėvi džinsus ir seka naujausias madas iš „Zara“, valgo burgerius, picą ir sušius, geria kavą ir vyną, panašiai kerpa plaukus, klausosi tų pačių dainų, žiūri tuos pačius filmus ir t. t. Rytų Azijos jaunimo gyvensena ne daug kuo skiriasi. Tautinių kultūrų savitumas bene išnykęs.

Pastarasis teiginys perdėm kategoriškas. 2019 m. reprezentatyvi apklausa rodė, kad paklausti apie olandų tautinę tapatybę, tik 6 proc. apklaustųjų pasirinko variantą „olandų nacionalinis identitetas neegzistuoja“, 11 procentų atsakė „nežinau“, 42 proc. visiškai sutiko, kad olandų nacionalinis identitetas egzistuoja, 41 proc. – kad jis egzistuoja „tam tikrais aspektais“. Klausiami, „kas labiausiai prisideda prie jūsų priklausymo Nyderlandų tautai jausmo?“, dauguma respondentų apibrėžė olandų tautinę tapatybę kaip visuotinių vertybių (žodžio laisvės, demokratijos, vyrų ir moterų bei homoseksualų ir heteroseksualų lygybės) ir konkretesnių olandų kalbos, nacionalinių simbolių (pavyzdžiui, himnas, Karaliaus diena), istorinės patirties (pasaulinio karo ir Holokausto) ir liaudies tradicijų derinį. Ankstesni tyrimai irgi rodė, kad įsitikinimas, jog olandai turi savo gyvenimo būdą, yra plačiai paplitęs. O Nyderlandai pasižymi atvira, taigi „atskiesta“ bendruomene.

Paprastai manoma, kad nacionalinė valstybė yra ta vieta, kurioje nustatoma daugumos ir mažumų tapatybė bei bruožai, kad čia sprendžiami jų tarpusavio santykiai be didesnės išorės veiksnių įtakos. Tačiau sparti globalizacija metė iššūkį nacionalinės valstybės dominavimui kultūros srityje. Tautinė valstybė ir jos gyventojai, ypač jei jų palyginti mažai, gali susidurti su dideliais tarptautinės sistemos iššūkiais savo kultūrai ir gyvensenai. Pati valstybė ir daugelis gyventojų gali jaustis tapę mažuma, kuri turi gintis nuo federacinių struktūrų, tokių kaip ES, ir nuo tarptautinių institucijų primetamų reikalavimų. Anglų kalbos tapimas visuotine *lingua franca* gali būti suvokiamas kaip grėsmė atskirų tautų kalbiniam savitumui. Daugelyje ES šalių didžioji dalis magistrantų kursų aukštosiose mokyklose dėstoma anglų kalba, tarptautinėse bendrovėse anglų kalba yra bendra įmonių kalba, net popkultūros atlikėjai renkasi anglų kalbą, nes tikisi, kad taip pasieks didesnę auditoriją. Gausėja nuogąstavimų, kad gimtoji kalba bus nustumta į virtuvę ir senelių namus dėl išorės veiksnių.

Jau minėjau, kad kai kurie žmonės, tariamai priklausantys daugumai, gali jaustis gana susvetimėję ir izoliuoti, kad jie jaučia poreikį įgyti apsaugą, panašią į tą, kuri suteikiama mažumoms. Vyriausybės sprendimą suteikti tokias apsaugos priemones galima apibūdinti kaip daugumos teisių pripažinimą, bet taip pat ir kaip teisėto valdžios galių panaudojimo savo viešajai kultūrai formuoti atvejį, taigi neutralų visai bendruomenei taikomą veiksmą. Esama užuominų, kad jei grupė, pavyzdžiui, izoliuotų Oregono ar Aidaho kaimo gyventojų vyriausybės prašytų suteikti lengvatų, jie tai darytų ne kaip privilegijuotos kultūrinės daugumos nariai, o kaip viena mažumų. Jei mažumos teisėmis galima remtis tik prisiimant mažumos statusą, tai esą rodo, kad šiuo ir panašiais atvejais netikslu kalbėti apie daugumos teises. Kalbos apie daugumos teises gali klaidinti ir būti netinkamos, bet sunku neigti, kad kartais daugumos nariai gali pateisinamai reikalauti panašių teisių kaip mažumos. Dar ilgai bus diskutuojama, esama ar nesama daugumos teisių, bet svarbu tai, kad priskiriamosios daugumos nariai gali prašyti ir gauti teisių, kurios suteikia didesnių galimybių apsaugoti savo gyvenseną. O vyriausybė privalo juos lygiai traktuoti kaip ir mažumos narius, jei jie pasižymi atitinkamomis savybėmis, nepaisant to, kad yra baltaodžiai. Amišai Jungtinėse Valstijose čia yra klasikinis pavyzdys.

Pastaruoju metu filosofai ir politologai labiau pasiryžę pripažinti daugumos teises ir tai, kad jomis ne tik stengiamasi labiau įtvirtinti daugumos dominavimą ir su tuo kartais susietą rasizmą, ksenofobiją, mizoginiją. Mėginama šias teises gana siauriai apibrėžti, siekiant užtikrinti, kad jos netaptų populizmo pateisinimu. Filosofas Alanas Pattenas pabrėžia ypatingą lygaus visų pripažinimo svarbą ir tai, kad mažumos/daugumos skirtis nėra aiškiai apibrėžta. Pasak jo, esama kultūrinių grupių, kurios sudaro daugumą politinėje bendruomenėje ir mano, kad neteisingai elgiamasi su jų kultūra arba nuogąstauja, kad ji marginalizuojama, gali smukti, net išnykti. Yra mažų tautinių bendruomenių, kurios įsitikinusios, kad jų kultūrą pažeidžia pašaliečių sprendimai. Jis nurodo

tris atvejus, kai galima daugumai suteikti teises savo gyvensenai ir kultūrai ginti. Pirmasis – tai nelygus daugumos pripažinimas. Juodaodžiai sudaro aiškią daugumą Pietų Afrikos Respublikoje, bet baltųjų mažumos įtaka išlieka dominuojanti. Anglų kalbai teikiama pirmenybė, universitetuose neproporcinga baltaodžių įtaka ir jiems skiriamas dėmesys, verslas baltaodžių rankose. Panaši padėtis galiojo Vidurio Azijos respublikose po SSRS griūties. Praeities šešėlis neišsisklaidė savaime, todėl specialios priemonės daugumos kultūrai stiprinti buvo reikalingos. Tuo tarpu politinių teisių atėmimas iš Estijos ir Latvijos rusų buvo akivaizdi ir neleistina diskriminacija.

Antrasis atvejis yra susijęs su visuomeninių gėrybių (*public goods*) problema. Visuomeninių gėrybių – švaraus oro, viešojo transporto, gyvybingos kultūros – negali sukurti paskiri žmonės. Nors jas sukūrus, visi gali jomis laisvai naudotis ir visiems jos suteikia daug naudos, individui neracionalu siekti tokių gėrybių, jei jis nežino, ar kiti prie to prisidės. Savo kultūrą aukštai vertinantis kvebekietis, siekdamas pagerinti savo ir šeimos materialines gyvenimo sąlygas, gali nutarti siųsti vaikus į anglišką mokyklą, įsitraukti į anglakalbių subkultūrą, nors jam kvebekietiška prancūziška kultūra mielesnė. Valstybė gali apriboti arba reguliuoti individų pasirinkimus, siekdama išsaugoti grupės narių vertinamą kolektyvinį gėrį – savo kultūrą. Kai kuriuose Europos miestuose, antai Barselonoje, Florencijoje, Amsterdame, sparčiai plinta „Airbnb-izacija“, nors aiški dauguma norėtų tam užkirsti kelią, tad priimami sprendimai, kurie draudžia butus pertvarkyti į „Airbnb“ patalpas. Panašiai draudžiama užsieniečiams pirkti žemę indėnų rezervatuose.

Trečiąją grupę sudaro sprendimai, kurių bendruomenė ar valstybė galėtų imtis savo kultūrai ginti, nepažeisdama moralinių įsipareigojimų nei savo piliečiams, nei kam nors kitam. Valstybė gali nutarti nestoti į ES, vietos indėnai čiabuviai gali teikti pirmenybę savo suverenių teisių išsaugojimui ir nepritarti tolesnei integracijai į valstybės valdymo struktūras, nors tai ir būtų ūkiškai naudinga, meksikiečiai ir kanadiečiai gali priešintis prekybos su JAV liberalizavimui nuogąstaudami, kad tai paspartins amerikiečių kultūros įtakos augimą. Prisijungus prie didesnių grupuočių, sumažėtų vietinės daugumos galimybė apsaugoti savo kultūrą, todėl imamasi veiksmų užkirsti kelią tokiems pokyčiams. Bet negalima to daryti, jei mažumos ženkliai nukentėtų.

Kiti filosofai, antai Davidas Milleris ir Liavas Orgadas, yra linkę daugumai suteikti daugiau teisių, jei jos kultūra susiduria su vidiniu ir išoriniu spaudimu, tampa pažeidžiama, kaip ir mažumos. Svarbus faktorius yra tai, kad gyvenamoji šalis yra jų tėvynė, kad jų protėviai, skirtingai nuo palyginti neseniai atvykusių mažumų, čia ilgai gyvena, turi istoriškai įsišaknijusį ir ypatingą ryšį su tam tikra teritorija, su kuria jie sieja savo likimą ir kurioje siekia savo kultūrą perduoti ateities kartoms. Istorinis pirmumas, pirminis teritorijos įsisavinimas, jos pertvarkymas ir paženklinimas savo kultūros elementais suteikia daugumai tam tikrų privilegijų ir santykinę ilgalaikiu teritorijos valdymu grįstą pirmenybę, sprendžiant su paveldu siejamus klausimus. Dauguma gali reikalauti, kad atvykėliai pripažintų jos gyvenimo būdą, net jei jie jam nepritaria, gal net laiko jį kai kuriais atžvilgiais išsigimusiu. Atvykėlių mažumos įsilieja į vietos bendruomenę, kurioje jau egzistuoja viešoji kultūra ir gyvensena. Dauguma nejaus poreikio keisti kertinius politinės kultūros ir demokratijos principus, laukiama, kad migrantai prie jų prisitaikytų, net įsisavintų. Net radikalūs multikultūralistai pripažįsta, kad demokratijos principai turi būti visų gerbiami. Ir kitose srityse daugumos papročiams ir kultūrai teikiama sąlyginė pirmenybė. JAV ir Prancūzijoje bažnyčia griežtai atskirta nuo valstybės, bet kitos Europos valstybės, pavyzdžiui, Jungtinė Karalystė ir Danija, laiko tam tikrą krikščionybės denominaciją savo valstybine religija. Nėra priežasties šią tvarką pakeisti, jei šiose šalyse religijų ir įsitikinimų laisvė nėra varžoma. Ir kryžiai toliau kabos ant Italijos mokyklų klasių sienų, nors jose neatsiras vietos islamo pusmėnuliui ir žvaigždei. Jei mažumos turi teisę išsaugoti savo religinę tapatybę ir religinį savitumą, panašias teises reikia suteikti ir daugumai. Sunku pateisinti reikalavimus, kad dauguma atsisakytų savo kultūros bruožų, taptų pilkai neutrali ir faktiškai beveidė, lyg neegzistuojanti. Santykinis daugumos marginalizavimas persimeta į kitas sritis. Mažumos gali prisistatyti kaip etninė grupė, bet terminai „prancūzai“ ir „danai“ esą tinkamai vartojami, tik jei turimi omenyje visi Prancūzijos gyventojai ar Danijos piliečiai, o ne savas kultūras turinčios etninės grupės. Vis dažniau siūloma „lietuvių tautą“ suprasti kaip „Lietuvos tautą“.

Multikultūralizmo šalininkai dažnai ragina „išetninti“, „ištautinti“, atskiesti egzistuojančią tautinę tapatybę, laipsniškai šalinti tas savybes, kurių pabrėžimas skatina traktuoti mažumas kaip „svetimus“ ar „kitus“. Jie siūlo atsisakyti ar nebelaikyti sudėtinėmis tautinės tapatybės dalimis tokių tradicinių kultūros elementų kaip mitybos įpročiai ar apranga, siekiant nepriminti mažumoms, kad jų gyvensenos skiriasi nuo daugumos. Toks nacionalinės kultūros atskiedimas yra bereikalingai destruktyvus, kaip ir raginimas ignoruoti ar nustumti į paribį papročius, praktikas ir tradicijas, kurios per amžius formavo tautos profilį, padarė jas stabiliomis tarpusavio įsipareigojimą skatinančiomis charakterio bendruomenėmis. Pasenę, negyvastingi papročiai savaime išnyks. Būtina pašalinti rasizmo, šovinizmo, mizoginijos persunktas tradicijas. Mažumos turi teisę pagrįstai tikėtis, kad jų buvimas ir jų kultūros elementai bus pripažinti ir ilgainiui įkomponuoti į bendrąją kultūrą. Apskritai svarbiau įpilietinti mažumų kultūros elementus, o ne riboti ar pašalinti daugumos etninę kultūrą ir jos sampratą.

EILĖRAŠČIAI

Tomas Venclova

SAULĖ KOTORE

Pasilenk prie lūpų, kad galėčiau tau pakuždėti:
jie kur kas tvirtesni, negu mūsų mirties tamsybė –
šito siauro fjordo akmens, takai žvirgždėti,
deimantinio jonėnų vandens atšiauri teisybė.

Jie išliks po vokais, pranykstančioj mūsų tinklainėj,
kur status spindulys nesvetingus purslus išlaistė,
kai sustingo diena, ir akies obuolys atsimainė,
kad pramoktų išsaugoti laiką – o gal jam atleisti.

Už akiračio linijos plaikstosi liepsnos ir karas.
Mes negrįšim čionai. Mus pergyvens putų liežuvis,
įsikibus į skardį žolė, šios svetimos marios,
brūžuojančios dugną mieguistos ir didelės žuvys.

Vos įžiūrimos sienos nuo varpinės leidžias į molą.
Stogo čerpės pagauna saulės atvėsusį baltį.
Nebijok, išlaikiau nepametęs sidabro obolą –
jo tikrai užteks apmokėti artėjančią valtį.

NEGIMTAJAI KALBAI

Себя губя, себе противореча...
Осип Мандельштам

Bibliotekose, bet ypač stotyse,
kur stingsta kūnas, grūdinas dvasia
po juodo šimtmečio mase,
trumpam miege neradęs atgaivos,
nuo suolo nepakeldamas galvos,
kaskart iš naujo mokiaus tos kalbos.

Ji buvo man lyg skonis burnoje –
aitrumas ir medus. Patyriau, kad joje
atsiveria laiminga praraja,
savųjų ir svečių dalijama pusiau.
Svyruoju ties riba ir prieštarauju sau,
kada į ją įsiklausau.

Kaip gundė, kaip žavėjo ta kalba –
jos permainingi ritmai ir spalva,
jos griausmas, prasiskleidęs palengva!
Joje alsavo pievos, priemiesčių kaitra,
ledu nušvitusi stratosfera
ir tai, ko žemėje išvis nėra.

Ten siautė Bakchas ir Kipridė dyvina,
pleveno punšo mėlyna liepsna,
ir lyg neužtarnauta dovana
laisva vilnis garmėjo į uolas,
žadėdama palaimintas salas,
dusliųjų ir sonorinių miglas.

Bet sakinius apnuodija žmogus.
Taip nusigręžia nuo šalies dangus.
Jos pasakiškas derlius nesaugus
ir žemdirbys praranda viltį, kai
usnim ir svidrėm užželia laukai.
Prasti laikai.

Griuvėsiuose – užakusi versmė.
Nebetesės žodyno ištvermė.
Kalba sukaustyta. Nebent sena tarmė,
kaip kitados, prasminga ir darni,
dar skamba neįžengiamam slėny,
bet mes vieni.

Drėgnuos pusnynuos dindi pratisai
varpelis, gergždžia katorgos balsai,
jiems prakeiksmu atliepia apkasai.
Ne ąžuolas su aukso grandine,
o pančių plienas pasitiks mane
dienų dugne.

Puotauja melas. Jis nepasikeis.
Pikti šunyčiai sėlina takais.
Po nejudriais diktatoriaus vokais
naktis. Deguonis virto ipritu,
karti žvaigždė nusirita skliautu,
ir Viešpats neišgelbės užmirštų
paniekintų kartų.

Ir tik teisiajam lieka pareiga.
Įtempk akis, Jį pastebi rega.

Kol jis apgaulę perbraukia ranka,
kol jis atranda draudžiamus posmus,
kol matom jį, o jis įžiūri mus,
esu ramus.

MARŠRUTAS LIGI PLANTŲ

Tarp tramvajaus sustojimų pražydę jazminai.

Galėjai šičia gyventi ir mirti, bet nutarei pargrįžti į savąją baroko, surizgusių skersgatvių, apleistų kiemų ir paupių kunigaikštiją, ir to turbūt nesigailėsi.

Ką gi, senatvė. Apsunko kaulai, palaipsniui užsiveria pojūčiai, aptemusios akys nebeįžiūri pinaklių danguje. Į tramvajų lipa ilgakojė juodaplaukė gražuolė – viena iš tų, kurios tau visada patikdavo. Girdi kiekvieną jos tariamą garsą, bet neįstengi pagauti žodžių prasmės.

Spalvos ir kvapai taip pat pakriko. Matai nebent tiek, kad pro šalį slenka austrų jugendstilio portalai. Toliau teatras, susikryžiavę bėgiai, tiesi gatvelė ligi stačiakampės aikštės, kurios betoną paįvairina ką tik sodintos smulkialapės liepos.

Jau laikas atsisveikinti su katedromis, paveikslais, su žemėlapiais ir atlasais, kuriuos tu mėgai labiau už daugumą knygų. Su kavos garais ir mylimo skruosto stangrumu.

Tiesą sakant, tau sekėsi. Nepažinai kalėjimo gultų ir tikro, triuškinančio neturto. Tavęs nesunaikino alkoholis, nors gyvenai su juo, kaip kiekvienas tavo kartoje. Išvengei kortelių pildymo aštuonias valandas per dieną. Gėrėjais vaismedžiais ir sotinais moters kūnu, nors tie vaismedžiai šiandien nebeauga, o tavo draugių skraistės ir skrybėlaitės seniai sudrisko. Matei, ką norėjai, bet nesitikėjai matyti. Šį bei tą padarei, o svarbiausia – stengeisi išvengti poelgių, dėl kurių ligi mirties, net po mirties kamuotų gėda. Ir, ko gero, beveik išvengei.

Įskaudindavai tuos, kurie tave mylėjo, ir jie tau atleido, nors pats sau atleidai ne visada.

Suvokei, kad nedera žengti į koją su minia – net ir tuomet, o gal ypač tuomet, kai himnas, kurį ji gieda, tau suprantamas ir savas.

Tavąsias eiles nebent vienas kitas skaitys naktimis, bet jos, ačiū Dievui, nebus deklamuojamos per valdišką šventę.

Ėjai bedugnės kraštu – tą bedugnę žinovai praminė lotynišku įvardžiu *id* – bet nuo jos apsigynei. Čia padėjo žadintuvas, kas rytą raginęs dirbti, tačiau galbūt labiausiai linksniuotės ir kirčiuotės.

Kaip sakė Solonas, tai dar gali sugriūti. Nevadink laimingu žmogaus, nepragyvenusio visų jam skirtų dienų. O tų dienų daug tūkstančių, ir nė viena nepanaši į kitą.

Bet angelas, kuris nuo vaikystės saugojo tave panemunio skardžiuose ir priemiesčio alėjose po sidabrinėm eglėm, greičiausiai neapleis ir dabar, jeigu jį mokėsi prašyti.

Į pabaigą viskas didėja – atstumai, jazminų kekės ir grindinio akmens. Neturi masto tik nustebimas, kad būta pasaulio, ir kad jis pasilieka, kai tavęs nebėra.

„JEI TIKĖJIMAS YRA VERTYBIŲ RINKINYS – MUMS GALAS“

Jeaną-Lucą Marioną kalbina Laurynas Peluritis

2023 m. birželio 27 d. Vytauto Didžiojo universitete lankėsi ir paskaitą akademiniame seminare „Namai ir egzilis Emanuelio Levino mąstyme ir po jo“ skaitė vienas žymiausių šiuolaikinių prancūzų filosofų, fenomenologas, Sorbonos universiteto profesorius ir Prancūzijos akademijos narys Jeanas-Lucas Marionas. Profesorius yra apdovanotas Vatikano Josepho Ratzingerio premija (2021), Heidelbergo universiteto Karlo Jasperso premija (2008), Prancūzų akademijos Didžiaja filosofijos premija (1992), o savaitraštis *Tablet* jį yra priskyręs prie 50-ies žymiausių šių dienų katalikų mąstytojų. Lietuvių kalba 2002 m. pasirodė filosofo veikalas *Atvaizdo dovana* (iš prancūzų kalbos vertė Nijolė Keršytė). Žurnalo *Naujasis Židinys-Aidai* bendradarbis Laurynas Peluritis profesorių Marioną pakalbino jo knygos *Brève apologie pour un moment catholique* (2017) motyvais.

Kaip apibrėžti sekuliarizaciją? Kadaise buvusiuose itin katalikiškuose regionuose ar šalyse, pavyzdžiui, Kvebeke ar Airijoje, dabar matome ne tik Katalikų Bažnyčios institucinės reikšmės sumažėjimą, bet ir pačios katalikiškos kultūros viešajame diskurse atsitraukimą. Jūs esate iš Prancūzijos, labai sekuliarios šalies, turinčios savąją laïcité *koncepciją ir tradiciją, kur ši patirtis gerokai ryškesnė. Labai dažnai, ypač dabar, daugelyje Vakarų šalių katalikai mato sekuliarizaciją kaip pavojų, bet kaip suprantu iš Jūsų knygos, galimas požiūris į sekuliarizaciją ir kaip į tam tikrą galimybę, progą krikščionybei?*

Turime atskirti krikščioniją, socialinį krikščionių tikėjimo poveikį, ir krikščionybės kaip tokios situaciją. Sekuliarizacija staigiai įvyko tose šalyse, kuriose Katalikų Bažnyčia atliko per didelį socialinį vaidmenį, tai – Nyderlandai, šiaurinė Belgija, Kvebekas, Airija, galimai Lenkija, kur Bažnyčia buvo atsakinga už sunaikintą ar neegzistuojančią valstybę. Taigi, galima suprasti, kad šis socialinis krikščionybės aspektas galėjo būti staiga sukrėstas. Kitame lygmenyje, pateikiant Prancūzijos pavyzdį, Bažnyčia buvo daug galingesnė XIX a. ar net XVII a. viduryje, nei yra šiandien. Tačiau klausimas, ką tai reiškia? Iš to tikrai nedaryčiau išvados, kad krikščioniškasis faktorius pradingo. Turiu galvoje tai, kad šiandien Vakarų visuomenėje žmonės, kurie prisipažįsta esantys krikščionys, sakyčiau, yra tikrai labiau krikščionys negu buvo praeityje, nes nebėra socialinio spaudimo, baimės ar socialinės naudos, kurią suteiktų buvimas krikščionimi. Tai kartu visai nauja situacija, bet istorijos požiūriu ji nėra visai negirdėta. Mažumos situacija, bet įsipareigojusios, apsišvietusios mažumos situacija jau buvo ir praeityje. Pavyzdžiui, Prancūzijoje gana dažnai. Geriausias to pavyzdys – pasibaigus vadinamiesiems religiniams karams, XVI a. pabaigoje Bažnyčios padėtis Prancūzijos provincijoje buvo gryna katastrofa, bet kartu tai buvo didžiausio Prancūzijos Bažnyčios suklestėjimo pradžia. Tą patį pavyzdį galima pritaikyti ir laikotarpiui po Prancūzų revoliucijos. Atgimimas buvo stulbinamas – iš to atsirado ir gerų, ir blogų dalykų, bet tai dabar nesvarbu. Tokios situacijos anaiptol nėra kažkas negirdėta, bet į jas reikia žvelgti iš ilgesnės perspektyvos. Tai pirmas dalykas.

Antras dalykas yra tas, kad nepaisant nieko, šiandieninėje situacijoje esama kai ko ypatingo. Turiu galvoje globalų įvykį, kurį Friedrichas Nietzsche, Martinas Heideggeris ir kai kurie kiti pavadino nihilizmu. Nihilizmu, kuris įkūnija ir apima savyje modernaus racionalumo istoriją. Tai situacija, kur viskas gali tapti objektu – ne tik kiekvienas materialus daiktas, kurį matote, tampa objektu, net menas gali tapti objektu. Mes gyvename tarp objektų, mes turime daug daiktų – štai kodėl kilo ekologinė krizė. Bet kartu ir faktas, kad kiekviena prasmė, idėja, kiekviena nemateriali tikrovė dabar yra pajungiama objektyvavimui, kuris yra pagrįstas vertės kalba. Viskas yra vertybės. Viskas yra tiek, kiek yra vertinimo rezultatas, kaip turguje ar Volstryte. Taigi viskas yra vertybė – įskaitant tiesą, laisvę, Dievą, tėvynę. Mes klausiame: kokia to vertė? Kokią kainą esame pasirengę už tai mokėti arba nemokėti? Galime sakyti: na, šiaip ar taip, laisvė yra per brangi, galime sutaupyti pinigų, kad tai būtų prasminga ekonominiu arba vertės požiūriu. Tame kontekste viskas tampa kvaziobjektais. Kad ir Dievo klausimas: Dievas daugiau nebėra Dievas. Dievas yra pripažįstamas tiek, kiek jis apdovanoja

verte tikinčiuosius. Tokioje situacijoje Dievas tikrai yra miręs, tai tiesa. Mes nebelaikome Dievo savaime suprantamu dalyku, nebelaikome savaime suprantama, kad žmogaus nevalia pardavinėti, nevalia jo gaminti technologijų pagalba ir pan.

Taigi nihilizmas yra nauja situacija, su kuria anksčiau nesusidūrėme. Kyla klausimas – kas gali pasipriešinti nihilizmui? Tiesą sakant, nėra labai daug pasirinkimo. Neįmanoma pasipriešinti nihilizmui, jei ir toliau laikomės objektyvaus ir realistinio požiūrio. Neįmanoma pasipriešinti nihilizmui, jei pripažįstame, kad vertinimas yra bet kokio racionalumo paradigma. Neįmanoma tam pasipriešinti ir kuriant dirbtinę ideologiją – mes jau tą darėme ir žinome, kad tai nieko neduoda. Kai kurie politiniai lyderiai stengiasi sudaryti įspūdį, kad tiki, jog nauja ideologija išgelbės iš tokios situacijos, bet nesu tikras, ar jie patys tuo tiki. Jie veikiau mėgina įtikinti savo rinkėjus, bet patys netiki.

Taigi krikščionims tenka iššūkis: ne būti stipresniems ir primesti savo požiūrį, – tai niekada nebuvo galutinis krikščionių tikslas; jų tikslas – daryti tai, ko kiti negali daryti, tai yra – priešintis nihilizmui. O priešintis nihilizmui, reiškia teigti, kad Dievas, Kristus, krikščionių religija yra ne vertybės, bet tikros tikrenybės, kurias mums davė Dievas ir pagal kurias mes galime gyventi. Tikėjimas, viltis ir meilė nėra vertės, tai yra dorybės, kurios leidžia stoti į akistatą su situacija, gyventi krikščioniškai, kaip, pavyzdžiui, aprašyta garsiajame laiške Diognetui. Ir Tertulijonas, ir Justinas sakė, kad krikščionys yra patys geriausi ir naudingiausi piliečiai visuomenėje. Kodėl? Todėl, kad būdami dori, teisingi, sąžiningi, atviri kitiems, jie sukuria darnios visuomenės pagrindą. Krikščionys, jei atleisite man už tokį pasakymą, yra geriausias bet kokios visuomenės turtas nihilizmui įveikti.

Nihilizmo gijų užčiuopimas yra labai svarbus. Koks skvarbus ir kartu pavojingas yra vertybių diskursas, mes matome ir toje pusėje, kuri krikščionybę ar katalikybę laiko politiniu judėjimu. Jie visiškai atvirai sako, kad yra „už tradicines vertybes“, ir taip palaiko tą pačią vertybinio mąstymo schemą. Tiksliau, laikosi vertybinio diskurso kaip politinės galios kalbos ir siūlo ne krikščionišką tikėjimą kaip atramą, bet politinės ir socialinės tvarkos kaip krikščionybės sampratą.

Taip ir yra. Šiandien katalikams kyla pagunda teigti, kad jie pateikia tikrąsias vertybes, bet... Jei tikėjimas yra vertybių rinkinys – mums galas. Nes iš tikrųjų mes jau žaidžiame tą žaidimą ir žinome šios taktikos ribas. Pateiksiu tokį pavyzdį: Prancūzijoje turėjome labai kokybišką švietimo sistemą, bet šiandien ji yra visiškai sunykusi. O kokios yra geros išlikusios mokyklos? Tiesą sakant, *de facto* beveik visos jos yra katalikiškos. Jūs galite oponuoti Bažnyčiai, bet kartu siųsti savo vaikus į katalikiškas mokyklas. Taigi susiklostė tokia situacija, kad krikščionys neturėtų bandyti prisitaikyti prie bendros kalbos, prie pasaulietiškos visuomenės diskurso, bet turėtų likti tokie, kokie yra, arba stengtis tapti tuo, kuo turėtų būti – tam, kad turėtų ką duoti kitiems.

Vienas dalykas, apie kurį kalbate – tai katalikų tikėjimo kitoniškumas, kuris nėra orientuotas į šio pasaulio institucijas ir faktus, bet į kažką, kas yra anapus. Tačiau jūs išskiriate ir dvi skirtingas laicizmo formas: pirmoji yra agresyvesnė, net ateistinė, bet kitą laicizmo formą matote kaip galimybę ir net kaip labiau krikščionišką sprendimą šiuolaikinei Vakarų visuomenei ir tam, ką reiškia būti krikščionimi šiuolaikiniame pasaulyje. Ar galėtumėte tai paaiškinti?

Teisingas supratimas ar prieiga prie laicizmo būtų žiūrėti į jį tarsi į futbolo rungtynes. Visuomenėje yra daug įvairių srovių, tendencijų ir religinių bei nereliginių grupių, kurios varžosi, siekdamos tam tikru mastu primesti savo modelius ar principus. Valstybė yra teisėjas – jis nežaidžia, bet turi užtikrinti, kad žaidimas būtų sąžiningas. Pavyzdžiui, ir su islamu žaiskime są-

Jean-Luc Marion ir Laurynas Peluritis. Kaunas, 2023-06-27.
Emilijos Pundziūtės-Gallois nuotrauka

žiningai. Koks yra geriausias gyvenimo būdas: ar radikalus musulmoniškas, ar katalikiškas, ar žydiškas, ar masoniškas? Išbandykime ir pasakysime. Ir čia mums reikia valstybės, kuri draudžia pražangas ar nešvarius triukus ir leidžia žaidimui vykti sąžiningai. Tai mes vadiname atviru arba teisingu laicizmu. Tačiau istoriškai žiūrint, yra visiškai aišku, kad laicizmas buvo sukurtas Prancūzijoje *prieš* Katalikų Bažnyčią. Taigi dabar esmė yra ta, ar jis gali būti įgyvendintas sąžiningai, kaip siūlo jo apibrėžimas. Galbūt Jungtinės Amerikos Valstijos šiuo klausimu elgiasi geriau nei mes: valstybė neremia jokios bažnyčios, jokio tikėjimo. Tuo tarpu *laïcité* Prancūzijoje buvo sukurtas pagal principą, kad valstybė oponuoja vienai tikybai. Galbūt vis labiau matoma musulmonų bendruomenė Prancūzijoje taps proga valstybei persvarstyti savo supratimą apie laicizmą.

*Man atrodo, kad svarbu yra suprasti, ką gali ir ko negali politinės institucijos. Vienas iš galbūt teigiamų dalykų, kuriuos tikrai galime perimti ypač iš ankstyvųjų Naujųjų laikų – tiek tokių Apšvietos filosofų kaip Locke'as, tiek kritiškai jos atžvilgiu nusiteikusių, pavyzdžiui, Pascalio tradicijos – yra principas, kad valstybė negali sukurti tikėjimo, ji negali įtikinti, kad Dievas yra tikras. Tačiau religingiems žmonėms dažnai būna sunku suprasti valstybės galios ribas ir tai, ko valstybė nesukuria – ji nesukuria įtikinimo tikėjimo tiesomis. Su valstybiniu monopoliu smurtui ir visu aparatu galima sukurti prisitaikymą ar apsimetimą, kad kažkuo tikima, bet tikras, nuoširdus įsitikinimas iš to neatsiranda. Kitas dalykas, į kurį atkreipiate dėmesį – Descartes'as, išskirdamas dvi substancijas, brėžia skirtį tarp kūno ir proto, bet Pascalis be proto ir kūno tvarkos dar išskiria ir meilės (*caritas *prasme) tvarką. Atsispirdamas nuo to, jūs kalbate apie „dovanos logiką". Jūs manote, kad katalikai gali pasiūlyti ne kažkokias socialines institucijas, o būtent dovanojimą nieko nesitikint atgal?*

Matau, kad esate apsišvietęs. Tai ir yra dovanos apibrėžimas – ji negali būti traktuojama kaip sandoris ar mainai. Tai esminis dalykas. Modernios visuomenės ekonominės evoliucijos rezultatas – daugelio dovanojimo situacijų interpretavimas kaip mainų ar sandorio. Pavyzdžiui, pagyvenusių ar sergančių žmonių globa – anksčiau šeimos rate tai buvo daroma nemokamai, o dabar tai yra industrija. Daugelis dalykų, kurie buvo duodami laisvai, be jokių finansinių sandorių, dabar yra integruoti į ekonominius mainus. Viskas dabar yra suprantama kaip potencialiai monetizuojama. Ši transformacija mus skurdina. Tai visiškai priešinga tam, ką žmonės sako, kad jei mes galime sumokėti, įgyjame daugiau laisvės kitiems dalykams. Iš tikrųjų tai netiesa. Mums reikia atkurti ne atlyginimo, o vienpusės, negrąžinamos dovanos logiką. Ir čia matome, kokia galinga yra Evangelija, kai Kristus sako, kad tas, kuris stengiasi išsaugoti savo gyvybę, ją praras, ir atvirkščiai. Vadinasi, nebūkite apsėsti mainų sąžiningumo, o duokite nemokamai. Jūs tai gavote nemokamai? Nemokamai ir atiduokite.

Kodėl tai taip svarbu? Todėl, kad kuo dovana yra svarbesnė, tuo mažiau ji gali būti grąžinta. Jūs, pavyzdžiui, galite duoti gyvybę savo vaikams, bet negalite susigrąžinti savo gyvybės iš jų. Nė vieno svarbaus dalyko negalima atiduoti atgal. Iš tiesų jūsų vaikas gali vėl duoti gyvybę, bet ne jums, o savo vaikams. Štai kodėl nėra amžino sugrįžimo. Dovana atsiskleidžia istorijoje, nes ji negrįžta pirmajam davėjui. Tai absoliučiai esminis dalykas. Nūdienos visuomenėse egzistuoja ekonominio augimo paradoksas: ekonominis augimas yra atsikartojimas. Mes kartojame tą pačią politiką, tas pačias strategijas, kad tik išlaikytume tai, ką gavome anksčiau. Taip galime likti labai gerai pažįstamoje krizės situacijoje. Žinome, kad einame link katastrofos, bet negalime sustoti ir vis grįžtame prie to paties. Vienintelė galimybė ištrūkti iš ekonomizavimo, sandorio ir mainų logikos yra grįžti prie dovanojimo logikos. Nežinau, ar tai iki galo įmanoma, bet manau, kad jei krikščionys mūsų ateities visuomenėje turės kokį nors vaidmenį, tai jis ateis tokiu būdu.

Paminėjote žodį „krizė", o jei pažvelgtume į Vakarus, ypač į filosofiją ir visuomenės ar kultūros kritiką, tai kalbame apie krizę Vakaruose jau daugiau nei šimtą metų. Ar krizės diskursas yra nuolatinis? Bet tokiu atveju, ar mes tikrai esame krizės situacijoje, ar labiau stagnacijos?

Ne, ne, deja, mes nesame krizėje, nes krizė pagal graikų kalbos ir tikrąją šio žodžio reikšmę yra periodas, kai galite imtis veiksmo, ką nors nuspręsti, padaryti pasirinkimą. O mūsų padėtis nėra krizės padėtis politine prasme, nes mes, mūsų lyderiai, nesugebame pasirinkti. Taigi esame nuosmukio, irimo, o ne krizės situacijoje. Nuosmukis yra tada, kai visi įsisąmonina, kad padėtis vis blogėja, ir suvokia, kad nieko negalime padaryti, o mūsų politiniai lyderiai yra mažiausiai kvalifikuoti iš mūsų visų. Dėl to kyla įtarumas ne tik demokratijos, bet ir bet kokios politinės lyderystės atžvilgiu. Mums susidaro įspūdis, kad jie nežino, ką daro. Iš tikrųjų jie nedaug ką daro. Tada gali atrodyti, kad galbūt Kinijoje lyderis labai gerai išmano. Putinas taip pat sudarė labai gerai išmanančio įspūdį. Dabar žinome, kad jis nelabai ką teišmano.

Taigi mes esame nuosmukio situacijoje, tai daug baisiau nei krizės situacija. Krizės atveju galima ką nors daryti. Net ir tokios baisios katastrofos atveju, kaip 1940 m. Prancūzijos griūtis, kai mus okupavo, buvo krizė, bet buvo ir galimas atsakymas į ją – de Gaulle'is. Bet ką mes galime padaryti šiandien? Galbūt krikščionys gali kažką padaryti.

DVEJOPI TEIGINIAI

Tai yra vienas iš negausių ištisai išlikusių sofistinių veikalų, deja, apie autorių nežinome beveik nieko. Veikalas parašytas daugiausia dorėnišku dialektu, spėjama, praėjus maždaug dešimtmečiui po Peloponeso karo, nors vienintelis tokio datavimo pagrindimas – tekste paminėta spartiečių pergalė. Pats veikalo pavadinimas nėra žinomas, todėl jis pavadintas pagal pirmojo paragrafo pirmuosius du žodžius δισσοι λογοι – „dvejopi teiginiai“. Veikalas sudarytas iš devynių skyrių, kuriuose plėtojamos sofistiniam judėjimui įprastos etinės, politinės ir epistemologinės koncepcijos. Sofistai – tai nuo V a. pr. Kr. iki IV a. pr. Kr. pirmos pusės apimantis senovės graikų šviečiamasis sąjūdis. Sofistų idėjoms reikštis sąlygas sudarė Atėnų demokratinė santvarka, žodžio laisvė, atvirumas naujovėms; už pinigus jie mokė įtikinamai grįsti savo požiūrį, piliečių susirinkimuose ir teismuose ginti savo interesus, tradicinę graikų išmintį panaudoti savo tikslams. Tad nenuostabu, kad šio sąjūdžio tendencijos ryškiai atsispindi ir nežinomo autoriaus veikale.

„Dvejopi teiginiai“ savo pobūdžiu primena sofistines pratybas, kurios buvo skirtos ne tik besimokantiems sofistams būdingų retorinių vingrybių, bet ir norintiems įsigilinti į šio sąjūdžio filosofines paradigmas. Veikalo centrinę ašį sudaro „už“ ir „prieš“ svarstymai pasirinkta tema, dažnai remiantis reliatyvumo principu. Skyreliai tarsi suskirstyti tematiškai: pirmas – apie gėrį ir blogį, antras – apie tai, kas gražu ir negražu, trečias – apie tai, kas teisinga ir neteisinga, o ketvirtas – apie tai, kas teisinga ir klaidinga. Tačiau kūrinio struktūra nėra vienalytė, mat nuo šeštojo skyrelio iškeliamas iš esmės naujas klausimas – „ar dorybingumas yra išmokstamas“ – nėra sietinas su anksčiau minėtais skyreliais tiek turinio, tiek tyrimo metodo atžvilgiu. Tačiau šis veikalas figūruoja kaip vienas iš nedaugelio išlikusių sofistinio judėjimo kūrinių, kuriame meistriškai panaudotas antiloginis metodas, ginant etinį ir epistemologinį reliatyvizmą. Antiloginis metodas iš esmės apibūdina ir atskleidžia sofistinio judėjimo idėjinę kryptį. Taip atskleidžiamas reiškinių dvilypumas, t. y. dominantis objektas gali pasižymėti kažkuo pozityviu ir negatyviu tuo pačiu metu. Protagoras, manęs, kad svarstant bet kokį klausimą visuomet yra dvi galimos priešingos pozicijos, buvo pirmasis, išplėtojęs tokį tyrimo metodą. „Dvejopų teiginių“ autorius pristato savo argumentus, kuriais bando įrodyti minėtą reiškinių dvilypumą. Pateikdamas gausių sociokultūrinių, filosofinių ir politinių pavyzdžių, autorius atskleidžia tuometines socialines ir tarpkultūrines aplinkybes, kurios padeda skaitytojui orientuotis antikiniame pasaulyje ir jį pažinti. Nors sofistų judėjimas vertinamas gana prieštaringai, „Dvejopų teiginių“ autorius neabejotinai atskleidžia savitą sofistinę filosofiją, pasaulėžiūrą ir vertybes.

Tekstas verstas iš: *Early Greek Philosophy*, t. IX: *Sophists*, Part 2, edited and translated by André Laks, Glenn W. Most, (ser. *Loeb Classical Library*, 532), Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016. Iš senosios graikų kalbos vertė *Mantas Šadreika*.

1. APIE TAI, KAS GERA IR BLOGA

[1] Graikijoje dvejopi teiginiai yra išsakomi filosofuojančių apie tai, kas yra gera ir bloga. Kai kurie žmonės teigia, kad gera ir bloga yra skirtingi dalykai, o kiti, kad jie yra tapatūs ir vieniems būna geri, o kitiems blogi, ir kad tam pačiam žmogui jie gali būti kartais geri, kartais blogi. [2] Aš, savo ruožtu, sutinku su pastaraisiais. Apie tai samprotausiu atsižvelgdamas į žmogiškąjį gyvenimą, kuriam reikia maisto, gėrimo ir Afroditės malonumų; mat šie dalykai sergančiam yra blogis, o sveikam ir jų trokštančiam – gėris. [3] Atitinkamai nesusivaldymas šių dalykų atžvilgiu nesusivaldantiems yra blogas dalykas, tačiau prekiautojams ir iš to užsidirbantiems – geras. Atitinkamai liga sergantiems yra blogas dalykas, tačiau geras gydytojams. Atitinkamai ir mirtis mirštantiems yra blogas dalykas, tačiau geras duobkasiams ir laidotojams. [4] Žemdirbystė, teikianti gausų derlių, yra geras dalykas žemdirbiams, tačiau blogas pirkliams. Taip pat kai prekybiniai laivai susidėvi ir sudūžta, tai blogas dalykas laivo savininkui, tačiau geras laivų statytojams. [5] Dargi kai geležis rūdija, atšimpa ir sulūžta, tai blogas dalykas kitiems, tačiau geras kalviui. Ir, žinoma, kai sudūžta puodas, kitiems tai blogas dalykas, tačiau geras puodžiams. Kai sandalai susidėvi ir suplyšta, tai blogas dalykas kitiems, tačiau batsiuviui geras. [6] Taigi taip pat ir sporto, muzikos bei karo varžybose: pavyzdžiui, sporto bėgikui, kuris laimėjo, pergalė yra geras dalykas, o pralaimėjusiems blogas. [7] Taip pat yra ir su imtynininkais, kumštynininkais bei visais muzikantais: pavyzdžiui, [pergalė] laimėjusiam kitaristui[1] yra geras dalykas, o pralaimėjusiems blogas. [8] Ir kare (pirmiausia kalbėsiu apie naujausius įvykius) spartiečių pergalė[2], kai nugalėjo atėniečius ir jų sąjungininkus,

[1] Kitaristas – senovės graikų muzikos ir poezijos mokytojas, grojantis styginiu instrumentu kitara.

[2] Ši pergalė buvo iškovota Peloponeso kare, kuris vyko tarp Atėnams pavaldžių graikų polių Delo sąjungos ir Spartai pavaldžios Peloponeso sąjungos.

spartiečiams buvo geras dalykas, tačiau atėniečiams ir jų sąjungininkams blogas. Ir pergalė, graikų iškovota prieš persus, graikams buvo geras dalykas, o barbarams blogas[3]. [9] Taip pat ir Iliono užėmimas achajams buvo geras dalykas, o trojėnams blogas[4]. Tas pats pasakytina ir apie tai, kas atsitiko tėbiečiams ir argiečiams. [10] Ir mūšis tarp kentaurų ir lapitų buvo geras dalykas lapitams, o blogas kentaurams[5]. Tuo labiau mūšis, kuris, sakoma, vykęs tarp dievų ir gigantų, bei pergalė buvo geras dalykas dievams, tačiau blogas gigantams[6].

[11] Tačiau išsakomas ir kitas teiginys, kad gera yra viena, o bloga – kita, nes jie tiek vardu, tiek esme (πρᾶγμα) skiriasi. Aš, savo ruožtu, šiuos dalykus skiriu tokiu būdu. Mat manau, kad nebūtų galima atskirti, kas yra gera ir kas bloga, jei šie dalykai būtų tapatūs, o ne skirtingi; juk tai išties stulbintų. [12] Manau, ir pats žmogus, kuris tai teigia, negalėtų atsakyti, jei kas nors jo paklaustų: „Pasakyk man, ar tavo gimdytojai iki šiol yra padarę tau ką nors gero?“ Jis atsakytų: „Žinoma, ir labai daug.“ „Tuomet, jei geri dalykai išties yra tapatūs blogiems, tu privalai padaryti jiems daug blogo.“ [13] „Taigi ar jau esi ką nors gero padaręs savo giminaičiams? <„Išties, ir labai daug.“> Tuomet savo giminaičiams darei bloga. Toliau, ar esi savo priešams padaręs ką nors blogo? Vadinasi, padarei jiems daug gero.“ [14] „Nagi, atsakyk man štai ką: ar nesigaili elgetų, mat jiems tenka daug <blogo> <ir>, priešingai, laikai juos laimingais, kadangi jie yra gavę daug gerų dalykų, jei išties geri ir blogi dalykai yra tapatūs.“ [15] Ir savo ruožtu niekas netrukdo [manyti], kad Didžiojo Karaliaus padėtis yra tokia pat, kaip ir elgetų. Juk jo didelės ir gausios gėrybės yra didelės ir gausios blogybės, jei geri ir blogi dalykai yra tapatūs. Ir tai tebūna pasakytina apie kiekvieną atvejį. [16] Dabar imsiu kiekvieną atvejį atskirai, pradėdamas maistu, gėrimu ir Afroditės malonumais. Juk šiuos dalykus daryti sergantiems yra bloga ir, atvirkščiai, tai daryti jiems yra gera, jeigu geri ir blogi dalykai yra tapatūs. Ir sergantiems sirgti yra blogas ir geras dalykas, jeigu geri ir blogi dalykai tapatūs. [17] Tas pats pasakytina ir apie visa kita, kas yra paminėta ankstesniame samprotavime. Mat aš nesvarstau, kas yra gėris, tačiau bandau išmokyti, kad geri ir blogi dalykai nėra tapatūs ir kad viena skiriasi nuo kito.

2. APIE TAI, KAS GRAŽU IR GĖDINGA

[1] Dvejopi teiginiai yra išsakomi ir apie tai, kas yra gražu ir kas gėdinga. Juk kai kurie teigia, kad gražu yra viena, o gėdinga – kita, mat [jie] skiriasi tiek vardu, tiek esme (πρᾶγμα). Tačiau kiti [mano], kad gražu ir gėdinga yra tas pats. [2] Šitai, savo ruožtu, bandysiu išaiškinti pagal šį būdą: pavyzdžiui, juk gražu berniukui pačiame žydėjime pamaloninti puikų mylintįjį, tačiau gėdinga tai daryti netikusiam mylinčiajam. [3] Taip pat ir moterims praustis viduje yra gražu, tačiau gėdinga palestroje[7] (tačiau vyrams [praustis] palestroje ir gimnasijuje[8] yra gražu). [4] Ir susieiti su vyru vienumoje, sienų slepiamiems, yra gražu, tačiau gėdinga lauke, kur kas nors pamatys. [5] Ir susieiti su savo pačios vyru yra gražu, tačiau labai gėdinga su svetimu. Taip pat vyrui susieiti su savo žmona yra gražus dalykas, tačiau gėdingas su svetima. [6] Taip pat puoštis ir dažytis bei nešioti auksinius papuošalus vyrui yra gėdinga, tačiau gražu moteriai. [7] Ir daryti gera savo draugams yra gražu, tačiau tai daryti priešams gėdinga. Ir bėgti nuo priešų kare yra gėdinga, tačiau nuo varžovų stadijuje[9] gražu. [8] Ir žudyti savo draugus bei bendrapiliečius yra gėdinga, tačiau priešus [kovoje] gražu. Ir tai pasakytina apie viską.

[9] [Dabar] prieisiu prie to, ką skirtingi poliai ir tautos laiko gėdingu dalyku. Pavyzdžiui, spartiečiams gražu, kad merginos mankštinasi ir vaikštinėja be rankovių ir chitonų[10], o jonėnams gėdinga. [10] Ir spartiečiams gražu, kad vaikai nesimoko mūziškųjų menų[11] ir rašto, o jonėnams nežinoti visų šių dalykų yra gėdinga. [11] Tesaliečiams gražu, kai žmogus pats išsirenka žirgus ir mulus iš bandos, juos sutramdo ir, nusivedęs jautį, jį paskerdžia, nulupa odą ir sukapoja, bet Sicilijoje tai yra gėdinga ir yra vergų darbas. [12] Makedonai mano, kad gražu, kai merginos įsimyli vyrą ir su juo sanguliauja prieš vestuves, tačiau gėdinga, kai tai daro po vestuvių, tačiau graikams abu dalykai gėdingi. [13] Trakai mano, kad moterims turėti tatuiruočių yra puošmena, tačiau kitiems žmonėms tatuiruotės yra nusikaltėlių bausmė. Skitai mano, kad gražu, kai kas nors nužudęs vyrą, nulupa jo skalpą ir pririša jį ant žirgo, o išliejęs viršugalvį auksu ir sidabru iš jo geria bei nulieja auką dievams. Tačiau tarp graikų nė vienas nenorėtų eiti į tą patį namą su tai padariusiu žmogumi. [14] Masagetai sukapoję savo gimdytojus juos suvalgo, mat mano, kad geriausia būti palaidotam savo vaikuose. Tačiau jei kas nors taip pasielgtų tarp graikų, būtų ištremtas iš Graikijos ir mirtų kaip niekšas, padaręs gėdingą ir pasibaisėtiną dalyką. [15] Persai mano, kad ir vyrams gražu puoštis kaip moterims bei susieiti su savo dukra, motina ir seserimi. Graikams tai gėdinga ir draustina.

[3] Minimi graikų ir persų karai, kurie baigėsi graikų pergale Platėjos mūšyje.

[4] Minimas Trojos karas tarp achajų ir trojėnų, pasibaigęs achajų pergale.

[5] Mitinis mūšis, kuris kilo kentaurams bandant pagrobt Hipodamiją jos vedybų su lapitų karaliumi Piritu metu.

[6] Kova tarp gigantų ir Olimpo dievų, kuri baigėsi dievų pergale.

[7] Palestra – senovės Graikijos kūno kultūros mokykla 14–16 metų berniukams.

[8] Gimnasijas – aikštė arba sporto įrenginių ir pastatų kompleksas senovės Graikijoje.

[9] Stadijas – rungtynių vieta.

[10] Chitonas – senovės graikų vyrų ir moterų platus berankovis drabužis.

[11] Mūziškieji menai – poezija, šokis, vaidinimas ir muzikavimas.

[16] Štai lidai mano, kad merginoms gražu užsidirbti pinigus paleistuvaujant ir taip ištekėti, tačiau niekas iš graikų nenorėtų [su tokia mergina] susituokti. [17] Ir egiptiečiai nelaiko gražiu to paties, kaip kiti: mat čia manoma, kad gražu moterims austi ir užsiimti namų ruoša, o ten vyrai dirba tą patį, ką ir moterys, o moterys – ką ir vyrai. Jiems taip pat gražu molį minkyti rankomis, o tešlą kojomis, tačiau pas mus yra atvirkščiai. [18] Išties manau, kad jei kas nors lieptų visiems žmonėms sunešti tai, ką kiekvienas laiko gražiu, į vieną vietą, ir tuomet iš šios krūvos paimti tai, ką kiekvienas mano esant gėdinga, nieko neliktų, nes visi išsidalintų viską. Mat ne visi mano tą patį. [19] Paminėsiu kelias eilutes:

Juk išskirstydamas pamatysi
kitą mirtingųjų
įstatymą,
Štai kokį: nieko nėra, kas
visuomet būtų gražu
Ir kas gėdinga, mat tinkama
proga tuos pačius dalykus
Ir padaro juos gėdingus arba,
juos pakeičiant, gražius.

[20] Taigi, apibendrinant, viskas esant tinkamai progai yra gražu, o netinkamai – gėdinga. Tad ką gi aš nuveikiau? Pasakiau, kad parodysiu, jog tie patys dalykai yra gėdingi ir gražūs, bei parodžiau tai visais paminėtais atvejais.

[21] Taip pat sakoma, kad gėdingi ir gražūs dalykai skiriasi. Mat jei kas nors paklaustų tų, kurie sako, kad gėdingi ir gražūs dalykai yra tapatūs, ar jie kada nors yra padarę ką nors gražaus, jie pripažintų, kad [tai, ką padarė, buvo] gėdinga, jei išties gėdingi ir gražūs dalykai yra tapatūs. [22] Ir jei jie sako, kad pažįsta gražų vyrą, tuomet jie taip pat žino, kad jis yra bjaurus. Ir jei jie sako jį esant šviesaus gymio, taip pat sako, kad jis tamsus. Ir jei gražu garbinti dievus, tai dievus garbinti gėdinga, jei gėdingi ir gražūs dalykai tapatūs.

[23] Ir tai tebūna mano pasakyta apie kiekvieną atvejį. [Dabar] pereisiu prie teiginio, kurį jie pateikia. [24] Juk jei gražu moteriai puoštis, tuomet moteriai puoštis gėdinga, jei gėdingi ir gražūs dalykai yra tapatūs. Ir taip pat yra su kitais atvejais. [25] Spartoje gražu merginoms mankštintis, Spartoje gėdinga merginoms mankštintis. Ir taip toliau. [26] Jie sako, kad jei kas nors iš tautiečių suneštų draugėn tai, kas gėdinga, iš visų kraštų ir tuomet lieptų sušaukti [žmones] bei [paprašytų] jų paimti tai, ką kiekvienas iš jų laiko gražiu, [jie] visus dalykus išsineštų kaip gražius. Aš, savo ruožtu, esu apstulbęs, kad tie surinkti gėdingi dalykai tapo gražūs ir [nepasiliko] tokie, kokie buvo iš pradžių. [27] Juk jei jie būtų atsivedę žirgus, jaučius, avis ar žmones, jie nebūtų išsivedę nieko kito. Mat jei jie būtų atsinešę aukso, jie nebūtų išsinešę vario, o jei jie būtų atsinešę sidabro, nebūtų išsinešę švino. [28] Taigi ar jie išsineša tai, kas gražu, vietoj to, kas gėdinga? Nagi, jei kas nors būtų atsivedęs bjaurų [vyrą], ar išsivestų jį gražų? Jie pristato poetus kaip liudininkus, tačiau šie kuria malonumui, ne tiesai.

Kęstutis Stoškus. Pranciškonų bažnyčios interjero fragmentas (vaizdas nuo choro). 1998. Fotografija

3. APIE TAI, KAS TEISINGA IR NETEISINGA

[1] Dvejopi teiginiai yra išsakomi ir apie tai, kas teisinga ir kas neteisinga. Mat, anot kai kurių, teisinga yra viena, o neteisinga – kita, tačiau, anot kitų, teisingi ir neteisingi dalykai yra tapatūs. Aš, savo ruožtu, bandysiu apginti pastarąjį [teiginį]. [2] Iš pradžių pasakysiu, kad teisinga meluoti ir apgaudinėti. Mat pirmieji galėtų teigti, kad meluoti priešams yra gėdinga ir žema, o brangiausiems, pavyzdžiui, gimdytojams, ne. Juk jei tėvui ar motinai reikėtų išgerti arba suvalgyti vaistų, bet to nenorėtų, ar yra neteisinga [tuos vaistus] įdėti į košę ar gėrimą ir neigti, kad jų [ten] esama? [3] Taigi jau [matyti], kad meluoti gimdytojams ir juos apgaudinėti, vogti tai, kas priklauso bičiuliams, ir naudoti jėgą prieš artimiausius, yra teisinga. [4] Pavyzdžiui, jei kas nors iš šeimos iš sielvarto ir liūdesio ketintų nusižudyti pasinaudodamas kardu, virve ar kuo kitu, jei tik įmanoma, teisinga šitai [iš jo] pavogti, o jei pavėluotų ir pamatytų jį tą daiktą laikant, atimti jėga. [5] Ir dėl ko neteisinga pavergti priešus, jei kas nors polį užėmęs galėtų visus jo gyventojus parduoti kaip vergus? Ir įsilaužti į viešus bendrapiliečių pastatus yra neabejotinai teisinga. Juk jei tėvas būtų pagrobtas ir supančiotas priešų bei pasmerktas mirties bausme, ar nebūtų teisinga įsilaužus tėvą išvogti ir išgelbėti? [6] Taip pat teisinga ir melagingai prisiekti: jeigu kas nors, priešų pagrobtas, duotų priesaiką, kad tikrai išduos [savo] polį, jei bus paleistas, ar jis teisingai pasielgtų, jei laikytųsi priesaikos? [7] Aš, savo ruožtu, manau, kad ne, o verčiau melagingai prisiekus išgelbėti polį, draugus ir protėvių šventyklas. Taigi jau [matyti], kad teisinga ir melagingai prisiekti. Ir plėšti šventyklas. [8] Nekalbu apie tas, kurios priklauso poliams, o apie bendras visai Heladei, kaip Delfuose ir Olimpijoje; kai barbaras ketino užimti Heladę ir išsigelbėjimas buvo šventyklos lobiai, ar nebuvo teisinga juos paimti ir panaudoti karui? [9] Ir žudyti savo artimiausius yra teisinga, mat tiek Orestas[12], tiek Alkmaionas[13] [tai padarė]; ir Dievas paskelbė, kad tai, ką jie padarė, buvo teisinga.

Kęstutis Stoškus. Misionierių bažnyčios interjeras. 2001. Fotografija

[10] Dabar pereisiu prie menų ir poetų. Mat tiek tragedijoje, tiek tapyboje tas, kuris geriausiai apgauna kurdamas panašius dalykus į tikrus, yra geriausias. [11] Noriu pateikti ir senesnių kūrinių liudijimus. [Pavyzdžiui], iš Kleobulinos:

Pamačiau vyrą, jėga vagiantį ir apgaudinėjantį,
Ir daryti tai smurtu buvo teisingiausia.

[12] Šios eilės buvo parašytos seniai. Tačiau šios yra Aischilo:

Dievas nenusigręžia nuo apgaulės, jei ji teisinga,
Mat kartais Dievas suteikia tinkamą laiką apgaulei.

[12] Orestas – senovės graikų mitų personažas, Argo karaliaus Agamemnono ir Klitaimnestros sūnus. Sesers Elektros padedamas nužudė tėvo žudikus Klitaimnestrą ir jos meilužį Aigistą.

[13] Alkmaionas – graikų mitologijoje epigonų žygio vadas, Amfiarajo ir Erifilės sūnus. Keršydamas už Amfiarajo žūtį, nužudė savo motiną Erifilę.

[13] Vis dėlto ir šiam išsakomas priešingas teiginys, kad teisingi ir neteisingi dalykai yra ne tas pats, mat jie skiriasi tiek vardu, tiek esme (πρᾶγμα). Jei kas nors paklaustų sakančiųjų, kad neteisingi ir teisingi dalykai tapatūs, ar jau yra pasielgę su savo gimdytojais teisingai, atsakytų, kad taip. Tačiau [išties] atsakytų neteisingai, mat jie sutinka, kad neteisinga ir teisinga yra tas pats. [14] Štai paimk dar vieną atvejį: jei kas nors pažįsta teisingą vyrą, tuomet pažįsta ir neteisingą [vyrą], taip pat ir kad didelis yra mažas. Ir temiršta padaręs daug nusikaltimų, [vadinasi], temiršta padaręs daug teisingų dalykų. [15] Tad pakankamai [pasakyta] apie šiuos atvejus. [Dabar] pereisiu prie sakančiųjų, kad [gali] įrodyti, jog teisingi ir neteisingi dalykai tapatūs. [16] Juk [jei] vogti tai, kas priklauso priešams, yra teisinga, reiškia, kad tą patį daryti yra ir neteisinga, jei jų teiginys patikimas, ir tai pasakytina apie viską. [17] Jie pasitelkia menus, kuriuose nėra nei teisingumo, nei neteisingumo. Mat, kaip žinia, poetai nekuria [savo] kūrinių dėl tiesos, o žmonių malonumui.

4. APIE TIESĄ IR MELAGINGUMĄ

[1] Dvejopi teiginiai yra išsakomi ir apie tiesą bei melą. Iš jų vienas sako, kad melaginga kalba yra viena, o teisinga – kita, o kitas vėlgi – kad tai tas pats. [2] Aš, savo ruožtu, sutinku su pastaraisiais. Pirmiausia dėl to, kad šios kalbos išreiškiamos tais pačiais žodžiais. Tuomet, kai kalba yra išsakyta, jei pasirodo esant taip, kaip kalbėta, kalba yra teisinga, jei pasirodo ne taip, vadinasi, kalba melaginga. [3] Pavyzdžiui, kas nors kaltina žmogų šventvagyste. Jei taip įvyko, kalba teisinga. Jei taip nebuvo, melaginga. Tas pats galioja ir kaltinamojo kalbai. Ir teismas nusprendžia tą pačią kalbą esant arba teisingą, arba melagingą. [4] Mat jei sėdėdami eilėje sakytume: „Esu įšventintas [į misterijas][14]“, visi sakysime tą patį, tačiau tik aš vienintelis sakysiu tiesą, kadangi toks ir esu. [5] Vadinasi, akivaizdu, kad ta pati kalba, kai yra lydima melo, yra melaginga, o kai tiesos – teisinga (taip pat kai žmogus išlieka tas pats ir kai yra vaikas, ir kai jaunuolis, ir vyras, ir senis).

[6] Tačiau taip pat sakoma, kad melaginga kalba yra vienokia, o teisinga – kitokia, mat jie skiriasi tiek vardu, <tiek turiniu>. Juk jei kas nors paklaustų sakančiųjų, kad tas pats teiginys yra melagingas ir teisingas, kuri iš šių yra jų pačių kalba, jei atsakytų „melaginga“, tuomet būtų aišku, kad tai yra du atskiri dalykai, jei atsakytų „teisinga“, tuomet ta pati kalba būtų ir melaginga. Ir jei kas nors yra kada pasakęs ar paliudijęs ką nors teisingo, vadinasi, tai taip pat yra melaginga. Ir jei kas nors žino teisingą vyrą, tai taip pat žino, kad tas pats vyras yra melagis. [7] Remdamiesi šiuo teiginiu, sako, kad jei [išties] įvyksta, kalba yra teisinga, jei ne, melaginga. Vadinasi, šie teiginiai skiriasi ne <vardu, bet esme (πρᾶγμα). Vėlgi kas nors galėtų paklausti> [8] iš naujo, ką teisia teisėjai (mat jų nėra šiuose dalykuose). [9] Ir jie patys pripažįsta, kad [kalba], kurioje yra įmaišyta melo, yra melaginga, o [kalba], kurioje įpinta tiesa, yra teisinga. Tačiau tai iš esmės skiriasi...[15]

5.[16]

[1] Ir pamišėliai, ir sveiko proto žmonės, ir išminčiai, ir kvailiai sako bei daro tą patį. [2] Pirmiausia, jie vartoja tuos pačius vardus: „žemė“, „žmogus“, „žirgas“, „ugnis“ ir visus kitus. Taip pat jie atlieka tuos pačius veiksmus: sėdi, valgo, geria, guli ir visa kita taip pat. [3] Ir, maža to, tas pats dalykas yra didesnis ir mažesnis, gausesnis ir menkesnis, sunkesnis ir lengvesnis. Mat šiuo požiūriu visi dalykai yra tokie patys. [4] Talentas[17] yra sunkesnis už miną[18] ir lengvesnis už du talentus, vadinasi, tas pats dalykas yra lengvesnis ir sunkesnis. [5] Ir tas pats žmogus yra gyvas ir negyvas, ir tie patys dalykai yra ir nėra, mat tų dalykų, kurie yra čia, nėra Libijoje, ir tų dalykų, kurie yra Libijoje, nėra Kipre. Ir visa kita pagal tą patį aiškinimą. Taigi dalykai ir yra, ir nėra. [6] Tie, kurie sako pamišėlius, išminčius ir kvailius darant ir sakant tą patį bei kitus dalykus, kurie seka iš šio teiginio, neteisingai kalba. [7] Mat jei kas nors paklaustų jų, ar beprotybė skiriasi nuo blaivaus proto ir ar išmintis [skiriasi] nuo kvailybės, [jie] atsakytų: „Taip“. [8] Juk visiškai akivaizdu, kad jie su tuo sutiks, pagal tai, ką kiekvienas daro. Mat jei jie darytų tą patį, išminčiai būtų pamišėliais, o pamišėliai išminčiais ir viskas susipainiotų. [9] Ir turi būti iškeltas klausimas, ar tinkamu metu kalba sveiko proto žmonės, ar pamišėliai. Tačiau juk kai kas nors jų paklausia, jie tvirtina, kad jie kalba taip pat, tačiau [išties] tinkamu metu [kalba] išmintingi, o pamišėliai ne. [10] Ir šitai sakydami jie, rodos, šiek tiek prideda, „kai tai yra derama“ ir „kai nederama“, todėl tai jau nebėra tas pats dalykas. [11] Tačiau aš, savo ruožtu, nemanau, kad šie dalykai šitaip kinta pridėjus šį dalyką, bet veikiau pakeitus kirtį kaip kad: Γλαῦκος’ „Glaukas“ ir γλαυκός’ „melsvas“, Ξάνθος’ „Ksantas“ ir ξανθός’ „geltonas“, Ξοῦθος’ „Ksūtas“ ir ξουθός „gelsvas“. [12] Šių žodžių [prasmė] kinta pakeitus kirtį ir tų, kurie turi ilgą balsį, ir tų, kurie trumpą: Τύρος’ [„Tiras“] ir τυρός [„sūris“], σάκος’ [„skydas“] ir σακός [„aptvaras“]. Kiti kinta sukeitus raides: κάρτος’ [„plikė“] ir κρατός [„jėga“], ὄνος’ [„asilas“] ir νόος

[14] Misterijos – slapti dievybių kultai senovės Graikijoje, kuriuose galėjo dalyvauti tik įšventintieji.

[15] Šioje vietoje tekstas nutrūksta.

[16] 5–8 skyreliai originale antraščių neturi.

[17] Talentas – senovės Mažosios Azijos masės vienetas.

[18] Mina – senovės Rytų masės ir piniginis vienetas.

[„protas“]. [13] Taigi jei nieko neatėmus yra toks didelis skirtumas, kas nutiktų, jei kas nors kažką pridėtų ar atimtų? Ir aš parodysiu, kaip tai yra. [14] Jei kas nors iš dešimties atimtų vieną, tai nebūtų nei dešimt, nei vienas, ir taip yra su visais kitais atvejais. [15] Taip pat ir su tuo, kad tas pats žmogus ir yra, ir nėra, klausiu:

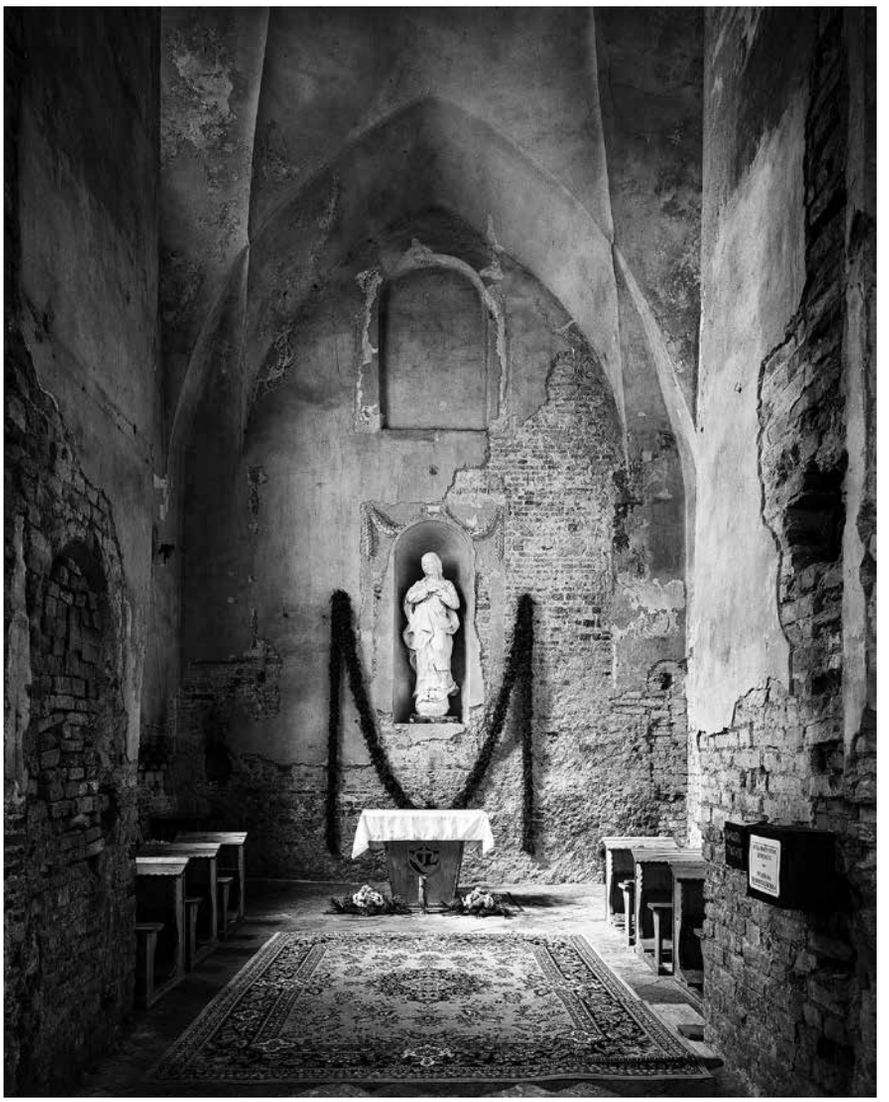

Kęstutis Stoškus. Šv. Lauryno koplyčia Pranciškonų bažnyčioje. 2000. Fotografija

„Ar vienu atžvilgiu, ar visais atžvilgiais?“ Jei kas nors atsakytų, kad nėra, klystų pasakęs „visais atžvilgiais“. Taigi viskas kokiu nors atžvilgiu yra.

6.

[1] Yra išsakomas vienas teiginys, kuris nėra nei teisingas, nei naujas, kad išminties ir dorybės negalima nei išmokyti, nei išmokti. Tai sakantys žmonės naudojasi šiais įrodymais. [2] Kad yra neįmanoma, jei kokį nors dalyką perduodi kitam, pačiam jį turėti. Tai yra pirmas įrodymas. [3] Kitas įrodymas yra, kad jei to būtų galima išmokyti, tai būtų ir pripažinti mokytojai, kaip yra su muzikais. [4] Trečias įrodymas yra, kad tie Heladėje gyvenę išmintingi vyrai būtų išmokę savo pačių vaikus ir draugus. [5] Ketvirtas įrodymas, kad kai kurie žmonės, jau mokęsi pas sofistus, jokios naudos nepešė. [6] Penktas įrodymas, kad dauguma žmonių, kurie neturėjo nieko bendro su sofistais, tapo išskirtiniai. [7] Tačiau aš, savo ruožtu, manau, kad toks teiginys yra nepaprastai naivus. Mat pažįstu mokytojus mokant mokslų, kuriuos pats mokytojas išmano, kaip ir kitaristai [moko] skambinti kitara. O štai dėl antro įrodymo, kad esą nėra tam skirtų mokytojų, ko gi dar sofistai moko, jei ne išminties ir dorybės? [8] O kas buvo anaksagorininkai ir pitagorininkai? Trečia, Polikleitas išmokė savo sūnų kurti statulas. [9] Ir jei kas nors nemokė, tai nėra įrodymas: mat jei kuris nors vienas mokė, tai yra įrodymas, kad mokyti įmanoma. [10] Ketvirta, kad kai kurie netampa išmintingi pas išmintingus sofistus: juk daugelis, nors ir mokėsi raidžių, neišmoko skaityti. [11] Taip pat yra ir prigimtiniai gabumai, dėl kurių kas nors, nesimokęs pas sofistus, tampa išsilavinęs, jei [jis] turi įgimtų gabumų, be vargo perpranta daugybę dalykų, net jei mažai yra išmokęs iš tų pačių žmonių, kurių dėka išmoko skaityti. O šių dalykų žmogus [išmoksta] daugiau ar mažiau arba iš tėvo, arba iš motinos. [12] Ir jei kas nors nėra įtikintas, kad mes išmokstame žodžius, bet [mano], kad gimstame juos žinodami, tegu susipranta iš šio [pavyzdžio]: jei kas nors išsiųstų ką tik gimusį vaiką pas persus ir jis ten būtų auginamas taip, kad nebūtų girdėjęs graikų kalbos, jis kalbėtų persiškai. Bet jei kas nors jį čia atgabentų, kalbėtų graikiškai. Šitaip mokomės žodžių ir nežinome, kas yra mūsų mokytojai. [13] Šitaip išdėsčiau savo teiginį, tu turi jo pradžią, pabaigą ir vidurį. Ir nesakau, kad įmanoma išmokti [išminties ir dorybės], tačiau [sakau], kad šie įrodymai man nepakankami.

7.

[1] Kai kurie oratoriai teigia, kad reikia pareigybes paskirti burtais, tačiau jų nuomonė nėra geriausia. [2] Juk jei kas nors paklaustų to, kuris šitaip teigia: „Kodėl tada tu neskiri darbų vergams pagal burtus taip, kad jaučiaganys, jei jam burtai lemtų gaminti valgyti, ruoštų maistą, o virėjas ganytų jaučius, ir taip visa kita? [3] Ir kodėl suvedę draugėn kalvius ir batsiuvius, dailides ir auksakalius nemetame burtų ir nepriverčiame kiekvieno iš jų dirbti darbą, kokį lems burtas, o ne tą, kurį geriausiai moka? [4] Taip pat ir mūziškųjų menų varžybose varžovus paskirti burtų būdu ir, kad ir kas kiekvienam tektų, turėtų varžytis. Aulu grojęs burtams lėmus tegu groja kitara, o kitaristas gros aulu[19]. Taip pat ir kare lankininkai ir hoplitai būtų raiti, o raitelis šaudytų iš lanko, taip kad kiekvienas darys tai, ko nemokės ir nesugebės.“ [5] Tačiau jie teigia, kad tai yra puiku ir labai demokratiška. Aš, savo ruožtu, manau, kad tai mažiausiai demokratiška. Mat poliuose yra vyrų, kurie nekenčia demo[20], ir jei burtas nulemtų, kad jie taptų išrinkti, jie pražudys demą. [6] Atvirkščiai, reikia, kad patys piliečiai būtų budrūs ir išsirinktų visus tuos, kurie jiems tinka, ir tinkamus būti strategais, ir kitus, kurie būtų atsakingi už įstatymus, ir taip su viskuo.

8.

[1] Aš manau, kad tam pačiam žmogui ir tam pačiam menui privalu gebėti glaustai samprotauti, pažinti dalykų tiesą, teisingai teisti, viešai kreiptis į tautą, išmanyti kalbų menus ir mokyti apie kiekvieno dalyko prigimtį, kokia ji yra ir kaip atsirado. [2] Ir, pirmiausia, kaip tas, kuris išmano visų dalykų prigimtį, negalėtų teisingai elgtis visuose dalykuose? [3] Tuo labiau tas, kuris išmano kalbų menus, mokės ir teisingai kalbėti apie visus dalykus. [4] Juk tas, kuris ketina teisingai kalbėti, turi kalbėti apie tai, ką išmano. Juk tuomet jis išmanys <viską>. [5] Juk jis moka visų kalbų menus, o visos kalbos <yra> apie visus dalykus, <kurie yra>. [6] Taip pat tas, kuris ketina teisingai kalbėti, turi išmanyti tuos dalykus, apie kuriuos kalba... Ir teisingai mokyti polį daryti gerus dalykus bei neleisti [daryti] blogų. [7] Juk, išmanydamas šiuos dalykus, išmanys jiems priešingus. Išties jis išmanys viską, mat šie dalykai yra tarp visų ir jis, jei reikės, atitinkamai padarys tai, ką privalo. [8] Ir net jei jis nežino kaip pūsti aulą, jis galės groti aulu, jei tai reikėtų padaryti. [9] Būtina, kad išmanantis, kaip nagrinėti bylą teisme, suprastų, kas yra teisinga, juk tai yra bylų nagrinėjimo [esmė]. Tai išmanydamas, išmanys ir tai, kas tam priešinga, ir tai... kas [nuo] to skiriasi. [10] Būtina ir tai, kad jis išmanytų visus įstatymus, mat jei neišmanys šių dalykų, neišmanys ir įstatymų. [11] Mat jis išmano ir įstatymą muzikoje, išmano ir muziką, o tas, kuris neišmano muzikos, neišmano ir jos įstatymo. [12] Neabejotinai, tas, kuris išmano dalykų tiesą, lengva suprasti, kad išmano viską. [13] Ir tas, kuris <gali> trumpai <samprotauti>, paklaustas turi atsakyti apie viską. Taigi būtina, kad jis išmanytų viską.

9.

[1] Puikiausias ir didžiausias atradimas, koks tik yra išrastas – atmintis. Ji naudinga ir gyvenime, ir visur: tiek filosofijoje, tiek išmintyje. [2] <Pirmiausia> yra šitai: jei sukaupsi dėmesį, per jį perėjusi mintis geriau suvoks visumą to, ką išmokai. [3] Antra, turi kartoti, jei ką nors išgirsti, mat tai, ką daug kartų išgirsti ir pakartoji, iškyla atmintyje. [4] Trečia, jei ką nors išgirsti, sujunk tai su tuo, ką žinai, pavyzdžiui, jei reikia prisiminti vardą Chrisipas, sujunk žodžius χρυσὸς [„auksas“] ir ἵππος [„žirgas“]. [5] Arba Pirilampą sujunk su žodžiais πῦρ [„ugnis“] ir λάμπειν [„šviesti“]. Ir taip su visais vardais. [6] O dėl dalykų [daryk] šitaip: jei nori atsiminti narsumą, sujunk jį su Arėjų ir Achilu, jei kalvę, su Hefaistu, jei bailumą, su Epėju...[21]

[19] Aulas – senovės graikų muzikos instrumentas, pučiamasis aerofonas.

[20] Demas – senovės Graikijoje iš pradžių grupė žmonių, susijusių giminystės ryšiais ir gyvenamąja vieta. Vėliau, stiprėjant gimininei aristokratijai, demu imta laikyti prastuomenę.

[21] Šioje vietoje tekstas nutrūksta.

NUO KOVOTOJOS IKI ATGAILAUTOJOS: SALOMĖJA NĖRIS MOKYKLINIAME KANONE

Aistė Kučinskienė, Viktorija Šeina, Saulius Vasiliauskas

Salomėja Nėris „visam laikui įsismelkus į mūsų sąmonę, tapus mūsų jutimų ir pasaulio suvokimo dalimi“, – šimtųjų poetės gimimo metinių proga rašė literatūros kritikas Valentinas Sventickas[1]. Keldami prielaidą, kad Nėries kūrybos vertinimą be kitų faktorių veikia ir ilgametė jos mokyklinė kanonizacija, šiame straipsnyje analizuojame poetės traktuotę sovietmečio ir posovietinėje mokykloje. Pirmoje straipsnio dalyje aptariame priežastis, dėl kurių stalinizmo laikotarpiu poetės kūryba pirmąkart pakliuvo į mokyklines programas, taip pat strategijas, taikytas norint paversti ją sovietinės lietuvių literatūros klasike. Antroje dalyje analizuojame, kokiais argumentais paremta Nėries pozicija posovietiniame mokykliniame kanone. Didžiausias dėmesys teikiamas Nėries dėstymui vyresnėse klasėse, kur jos kūryba buvo pristatoma bendrame lietuvių literatūros istorijos kontekste.

Kanono formavimas, pasak Johno Guillory, paremtas autorių ir kūrinių visuma. Tam tikras vertybinis kodas nulemia vidinę kanono struktūrą; kintant šiam kodui, persistruktūruoja ir pats kanonas. Struktūros kaita susijusi ne tik su pavienių kūrinių įtraukimu ar pašalinimu iš kanono, gali kisti kūrinio kanoniškumo laipsnis, jam gali būti priskiriamos kitos nei ligi tol reikšmės. Mokykla, kaip viena iš įtakingiausių kanoną formuojančių literatūros lauko institucijų, subordinuoja istorinį pavienio kūrinio specifiškumą kanono kaip visumos kodo ideologijai. Būtent šios homogenizacinės praktikos dėka, pasak Guillory, mokykla gali neutralizuoti visumos kodui prieštaraujančias tam tikrų kanoninių kūrinių heterodoksijas[2]. Mokyklinė Nėries kanonizacija yra ikoninis pavyzdys, kaip prisitaikoma prie kintančios politinės konjunktūros bei kultūrinių-socialinių pokyčių, selektyviai parenkant kūrinius ir formuluojant specifines jų interpretavimo gaires programose ir vadovėliuose.

[1] Valentinas Sventickas, „Diemedis žydi rudenį“, in: *Literatūra ir menas*, 2004-11-26, p. 2.

[2] John Guillory, *Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation*, Chicago: University of Chicago Press, 1993, p. 63.

[3] *Vidurinių mokyklų programos 1940–1941 m. m.*, Kaunas: Švietimo liaudies komisariatas, 1940, p. 5.

KOVOS IR PERGALĖS POETĖ: NĖRIS SOVIETMEČIO MOKYKLINIAME KANONE

Šiuolaikinėje literatūrologijoje kanoną įprasta traktuoti kaip konkrečios (nacionalinės arba Vakarų) bendruomenės konsensusą dėl vertingiausių literatūros kūrinių korpuso, visuomenės derybų dėl vertės kriterijų rezultatą. Vis dėlto toks požiūris totalitarinėms ir autoritarinėms sistemoms taikytinas su išlygomis, mat vertybinius sprendimus jose priima ar bent sankcionuoja politinis elitas. Viena svarbių literatūros kanono kultūrinių funkcijų yra visuomenės narių kolektyvinės tapatybės formavimas. Ypač didelę svarbą ji įgyja būtent nedemokratinėse visuomenėse, kur centralizuota švietimo sistema yra pajungiama jaunosios kartos indoktrinacijai ir tokiu būdu tarnauja „naujos visuomenės“ formavimui.

Prasidedant naujiems mokslo metams sovietų okupuotoje Lietuvoje, 1940 m. rugsėjį liaudies komisariatu spėjusi virsti Švietimo ministerija išplatino aplinkraštį „Dėl vidurinių mokyklų programų“, kuriame nurodė, kad mokytojai privalo „būti ne tik gerais dėstytojais, bet ir socialistinės nuotaikos skiepytojais jaunojoje kartoje“[3]. Dar ruošiantis naujiesiems mokslo metams, tas pats komisariatas skubos tvarka išėmė iš apyvartos visus iki 1940 m. publikuotus literatūros vadovėlius ir skaitinių knygas. Naujais, marksistiniais-lenininiais pagrindais teko sukonstruoti ir naują lietuvių literatūros raidos istoriją. Svarbiausiais jos veikėjais turėjo tapti „pažangūs“ socialistinės literatūros kūrėjai. Tačiau 1940 m. Lietuvoje dar nebuvo sovietinius socializmo standartus atitinkančių rašytojų, tad sovietų valdžiai teko juos paskubomis „gamintis“ iš to, kas turėta po ranka. Tinkamiausi šiam tikslui buvo kairiojo avangardo grupės „Trečias frontas“ nariai (tarp jų ir Nėris), entuziastingai palaikę sovietinę okupaciją ir aneksiją.

Kartu su kitais kairiaisiais rašytojais Nėris jau 1940 m. rudenį pirmąkart atsidūrė vidurinės mokyklos programoje. Didžioji dalis poetės kūrinių, skaitomų ano meto mokykloje, buvo naujausios, jau po okupacijos pasirodžiusios jos publikacijos. 5 klasės programoje buvo

nurodyta skaityti lietuvių liaudies motyvais sukurtą poemą *Eglė žalčių karalienė* (nors ji pasirodė tik 1940 m. spalį), o 7 klasėje – *Poemą apie Staliną*. Pastaroji pirmąkart publikuota 1940 m. liepą, vėliau išleista atskiru leidiniu, o rugpjūtį poemos ištrauką Nėris perskaitė Maskvoje, SSRS Aukščiausiosios tarybos sesijoje, kur atvyko kaip Liaudies Seimo įgaliotosios komisijos narė perduoti Seimo prašymą priimti Lietuvą į SSRS. Taigi poema ne tik buvo sovietinės propagandos kūrinys, jos politinę reikšmę lėmė ir viešo atlikimo situacija. Analogiškas asmens kultą diegiančias poemas kūrė ir kitų sovietinių respublikų rašytojai. Tai buvo privalomasis žanras, savotiškas ritualas, turėjęs integruoti SSRS visuomenę, ugdyti ištikimybę komunistų partijai ir jos lyderiui, kurti idealų sovietinio pasaulio vaizdą[4]. *Poema apie Staliną* yra svarbi ir kaip pastanga steigti naują istorinį lietuvių tautos pasakojimą. Kūrinyje paraleliai plėtojamos dvi siužetinės linijos: Stalino biografija ir lietuvių tautos raida nuo pat Viduramžių. Pabaigoje šios linijos susijungia išpildydamos marksistinės istoriografijos sukurtą „istorinės neišvengiamybės“ scenarijų: esą visa lietuvių tautos istorija – tai nuoseklus kelias į socialistinę revoliuciją, neva įvykusią 1940 m. Būtent tokį Lietuvos istorinį naratyvą diegė sovietinė mokykla.

1940 m. publikuoti skaitiniai 5 ir 6 klasei charakteringu pavadinimu *Į naują gyvenimą* turėjo padėti mokiniams susivokti naujoje politinėje tikrovėje. *Poemos apie Staliną* ištrauka (greta Lenino ir Stalino portretų) įdėta pačioje 5 klasei skirtų skaitinių pradžioje. Kiek toliau chrestomatijoje randame ir glaustą Nėries biografiją, kurioje akcentuojamas jos perėjimas iš dešiniosios spaudos į leidinį *Trečias frontas* pabrėžiant, kad po šio drąsaus žingsnio poetė buvo „buržuazinės valdžios“ persekiota. Nors šis teiginys neatitinka tikrovės (Nėris mokytojavo valstybinėje gimnazijoje, o už poezijos rinkinį *Diemedžiu žydėsiu* (1938) apdovanota Valstybine literatūros premija), sovietmečiu buvo kuriamas Nėries kaip drąsios kovotojos, revoliucionierės paveikslas. Į žemesniųjų klasių skaitinius 1940 m. pakliuvo ir keletas ikisovietinio laikotarpio Nėries eilių bei fragmentiška ir neužbaigta poema *Keturi*, kurioje apdainuojamas 1926 m. sušaudytų keturių komunarų likimas.

Nors proletarinės poezijos schemas išpildyti bandantys ankstyvieji (1931–1932) socialistiniai Nėries eilėraščiai buvo meniškai nenusisekę, jau 1940 m. Leninui skirtoje poemoje *Bolševiko kelias* poetei pavyko adaptuoti neoromantinę poetiką socrealizmo reikalavimams[5]. Įtakingiausias stalinmečio literatūrologas Kostas Korsakas *Bolševiko kelią* net priskyrė sovietinės lietuvių poezijos aukso fondui. Sceną, kurioje Kremliaus mauzoliejuje apsilankiusi lyrinė subjektė pratrūksta ašaromis prie Lenino palaikų, Korsakas pateikė kaip sektiną sovietinio piliečio elgesio modelį: „su tikru lyrikės jautrumu ir nuoširdumu S. Nėris ties Lenino karstu išgyvena *kiekvieno tarybinio žmogaus santykį didžiojo*

Salomėja Nėris
(1904—1945)

Salomėja Nėris (Bačinskaitė) gimė 1904 m. lapkričio 17 d. Vilkaviškio apskrityje, Alvito valsčiuje, Kiršų kaime. Jos tėvai buvo valstiečiai.

Salomėja Bačinskaitė lankė Alvito liaudies mokyklą, o vėliau — Marijampolės ir Vilkaviškio gimnazijas. Besimokydama gimnazijoje, pasižymėjo poetiniais ir meniniais gabumais, gerai rašė lietuvių kalbos rašinius. Jos eilėraščiai būdavo dedami į mokinių šapirografuotus laikraštėlius. Jau pirmiesiems S. Bačinskaitės poetiniams bandymams būdinga stiprus formos pajautimas ir meninis nuoširdumas.

1924 m. S. Bačinskaitė baigia gimnaziją ir įstoja į Kauno universiteto teologijos-filosofijos fakultetą, filosofijos skyrių. Nuo 1924 m. spaudoje vis dažniau ima rodytis jos eilėraščiai, pasirašyti Nėries, o vėliau — Salomėjos Nėries slapyvardžiu.

214

1954 m. *Literatūros chrestomatijos XI klasei* p. 214 (sudarė J. Balkevičius, J. Čenienė, O. Dabrilaitė, T. Dėjus, antrasis leidimas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1954)

revoliucijos vado, žmonijos genijaus atžvilgiu [kursyvas mūsų, – *aut.*]“[6].

Nėris ne tik svariai prisidėjo prie Lietuvos sovietizacijos steigdama Stalino, Lenino, keturių komunarų, sovietinių partizanų kultą. Ji pati sovietmečiu buvo paversta kulto objektu. Poetės kanonizacija ypač suintensyvėjo po ankstyvos mirties (1945). LSSR Rašytojų sąjungos nekrologe suformuotas oficialusis poetės biografijos naratyvas ir kūrybos vertinimas: 1) pradėjusi bendradarbiauti su kairiąja spauda 1931 m., Nėris

[4] Anita Pisch, *The Personality Cult of Stalin in Soviet Posters, 1929–1953*, Canberra: Australian National University Press, 2016, p. 61–64.

[5] Dalia Satkauskytė, „The Lithuanian Version of Socialist Realism: An Imposed Doctrine and Incorporated Tradition“, in: *Slavic Review*, 2022, t. 81 (4), p. 948.

[6] Kostas Korsakas, *op. cit.*, p. 328.

„savo didžiulį poetinį talentą atiduoda išskirtinai darbo liaudžiai ir lietuvių pažangiosios literatūros ugdymui“ (iš tikrųjų proletarinių ar socialistinių eilių ikisovietiniu laikotarpiu jos kūryboje buvo mažuma); 2) didžiausio „savo talento suklestėjimą Salomėja Nėris pasiekia tik Tarybų Lietuvoje“, o Antrojo pasaulinio karo metais „ji parašo stipriausius savo lyrikos kūrinius“[7]. Šis, politinės valdžios sankcionuotas, vertinimas sovietmečiu įsigalėjo ir pagrindė rašytojos biografijos traktuotę bei kūrinių atranką mokykloje.

Pompastiškose valstybinių laidotuvių iškilmėse Švietimo liaudies komisariato atstovas iškilmingai pasižadėjo, kad sovietinių mokyklų mokiniai bus ugdomi Nėries eilėmis:

> Tavo dainos skambės mūsų tarybinėse mokyklose.
> Tavo poezijos žodis mūsų darbe bus gerasis auklėtojas ir mokytojas.
> Tavo poetinis meistriškumas bus mums darbo ir kūrybos šaltinis bei pavyzdys.[8]

Pagal pirminį LSSR liaudies komisarų tarybos sumanymą Nėries kapas Karo muziejaus sodelyje Kaune turėjo tapti lietuvių sovietinių menininkų panteono pradžia[9]. 1955 m. prie kapo atidengtas poetės vyro Bernardo Bučo sukurtas paminklas. Pirminį skulptoriaus sukurtą paminklo projektą (žr. iliustraciją p. 28) sovietų valdžios atstovai sukritikavo. Jie norėjo matyti Nėrį kovotojos vaidmenyje. Būtent tokią ją Bučas ir pavaizdavo galutiniame paminklo variante[10]: įsirėmusi ranka į šoną, atstačiusi koją į priekį Nėris Bučo skulptūroje atitiko „kovos ir pergalės poetės“ įvaizdį. Būtent tokiu pavadinimu straipsnį apie Nėrį 1945 m. publikavo Korsakas[11].

Pomirtinės Nėries kanonizacijos mastą rodo ir 1947 m. jai paskirta I laipsnio Stalino premija. Tai aukščiausias ano meto SSRS apdovanojimas už pasiekimus moksle, technikoje, karyboje, literatūroje, mene ir darbo organizavime. Nėris buvo pirmoji iš lietuvių rašytojų, gavusi tokį įvertinimą. 1954 m. Nėriai suteiktas LSSR liaudies poetės vardas. Salomėjos Nėries vardu pokariu pavadintos mokyklos Vilniuje, Kaune, Vilkaviškyje, gatvės visoje Lietuvoje, netgi Maskvoje, taip pat kolchozai įvairiose Lietuvos vietovėse. Poetės atminimui įamžinti 1962 m. Palemone įsteigtas Nėries muziejus, sukurtas dokumentinis filmas *Lakštingala negali nečiulbėti* (1964, rež. Antanina Pavlova), pastatytas paminklinis akmuo gimtajame Kiršų kaime (1964) ir biustas Vilniuje (skulpt. Vladas Vildžiūnas, 1974). Po mirties išaugusį Nėries kanoniškumą liudija ir leidybos apimtys: 1946 m. (milžinišku tiems laikams 15 000 egzempliorių tiražu) išėjo poetės *Raštų* dvitomis, 1957 ir 1984 m. pasirodė *Raštų* tritomiai, jos kūryba aktyviai leista ir rusų kalba.

Salomėja Nėris

Našlaitė.

Kloja žemę lapų šilkas ...
Į kapus kelelis pilkas —
ten palaidota motulė,
ten tėvelis tyliai guli.

Brolužėlis greit užaugo —
tai sesytę mažą saugo
nuo karčių svetimų dūmų
ir nuo pamotės piktumo.

Juodbėrėlis gailiai žvengia,
kai seselė brolį rengia.
Prie vartelių stovi jiedu —
ašarėlė sesei rieda.

O varteliuos vargas žydi —
brolužėlį sesė lydi
per laukelį, per girelę:
skaudžios gėlos širdį gelia.

— Oi broleli, brolužėli,
kareivėli raitužėli!
Kelias dunda, vėjas ūžia —
ar begrįši iš karužio?

Vieškeliu namo parjosi,
prie vartelių apsistosi.
Kur Sigutė geltonkasė?
Gal seselės neberasi?

Lieka pamotė piktoji,
jos dukra Snaudalė toji,
ir Sigutė vienintėlė —
be paguodos našlaitėlė.

Savo pamotei stornosei
kaip įtikti, nežinosi —
jinai ragana tikra!
Raganėlė jos dukra!

Kur tik ragana sustoja,
apkalbos, vaidai putoja;
kur prašliaužia jos šešėlis,
ten žolė nustoja žėlus.

Ką pagauna jos liežuvis,
tas jau dingęs, tas jau žuvęs.
Kur tik eina, ten ji kenkia.
Jos kaip maro žmonės lenkias.

Raganos dukra miegalė —
nieko, nieko ji negali.
O Sigutė našlaitėlė
tai kasdien su saule kėlė.

39

1949 m. *Skaitinių vidurinių mokyklų V klasei* p. 39 (sudarė A. Iešmanta, P. Mikutaitis, ketvirtasis papildomas leidimas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1949)

Po poetės mirties suintensyvėjo ir jos kanonizacija mokykloje. Ryškiausias pokytis įvyko 1950–1951 m.: Nėries kūrybai žemesnėse (5–7) vidurinės mokyklos klasėse jau buvo skiriama 14–15 pamokų, o baigiamojoje (11) klasėje – 10 pamokų. Poetės gyvenimo pasakojimas šiuo laikotarpiu konstruojamas kaip ideologinis praregėjimas, kurį esą lėmė komunistinio pogrindžio

[7] Kostas Korsakas, Juozas Baltušis, Juozas Banaitis ir kt., „Salomėja Nėris (1904.XI.17–1945.VII.7)“, in: *Salomėja Nėris. Poetės atminimui*, paruošė Antanas Venclova, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1946, p. 14–15.

[8] J. Dagys, „Lietuvių liaudies poetės Salomėjos Nėries laidotuvės“ (*Tiesa*, 1945.VII.10, Nr. 159), in: *Salomėja Nėris. Poetės atminimui*, p. 30.

[9] Vėliau šio sumanymo atsisakyta. Petras Cvirka ir kiti pokariu mirę rašytojai palaidoti Vilniaus Rasų kapinėse. 1972 m. pradėtas formuoti menininkų panteonas (Menininkų kalnelis) Vilniaus Antakalnio kapinėse.

[10] Saulutė Genovaitė Markauskaitė, *Skulptorius Bernardas Bučas*, Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras, 2016, p. 123.

[11] Kostas Korsakas, „Kovos ir pergalės poetė“, [1945], in: Kostas Korsakas, *Literatūra ir kritika*, p. 344–372.

spauda, o ji pati pirmą kartą mokiniams pristatoma kaip talentingiausia lietuvių tautos poetė.

1950 m. mokyklinėje programoje smarkiai išsiplėtė privalomų Nėries kūrinių sąrašas. Žemesnėse klasėse visi be išimties išvardyti privalomi kūriniai buvo propagandinės 1940–1941 m. eilės ar jų ištraukos. 11 klasėje į privalomų kūrinių sąrašą pateko trys socialistiniai ikisovietinio laikotarpio eilėraščiai, bet daugiausia dėmesio, kaip ir anksčiau, skiriama pirmosios sovietinės okupacijos ir karo metų poezijai. 1951–1952 m. baigiamajame egzamine žodžiu reikalauta mokėti mintinai *Poemos apie Staliną* ištrauką, 1953 m. – poemos *Bolševiko kelias* ištrauką ir karo metų eilėraštį „Prie Stalingrado".

Nors abi komunistų partijos vadus šlovinančios Nėries poemos stalinmečio mokykloje tapo pagrindiniais poetės kūrybą reprezentuojančiais kūriniais, mokiniai skaitė ne originalius kūrinius, o 1946 m. iškupiūruotus jų variantus. Po poetės mirties jos *Raštus* rengęs Antanas Venclova išbraukė šių poemų eilutes ar net strofas, kuriose Nėris negatyviai traktavo feodalinio laikotarpio Lietuvos ir Rusijos valdovus arba minėjo Žiemos karą (1939–1940). Nėris turėjo tapti pavyzdžiu visai pokario sovietinių poetų kartai, todėl jos kūryba privalėjo būti ideologiškai nepriekaištinga. Venclova netgi sulaukė partinės kritikos, kad rengdamas Nėries *Raštus* jis *nepakankamai* ideologiškai redagavo poetės kūrinius. Pasak Korsako, tai „gali klaidinti Salomėjos Nėries poezijos mėgėjus ir ypač priaugančią kartą"[12]. „Ždanovščinos" įkarštyje Venclovą griežtai išpeikė ir Antanas Sniečkus už Nėries *Raštuose* tariamai klaidingai interpretuotą ikisovietinio laikotarpio rašytojos biografiją ir kūrybą[13].

Minėtame Nėries *Raštų* dvitomyje buvo perspausdinti visi keturi ikikariniai Nėries eilėraščių rinkiniai. Taigi norėdami ano meto mokytojai galėjo pateikti mokiniams platesnį poetės kūrybos vaizdą, nei jį kūrė ano meto mokyklinės programos. Vis dėlto, turint omenyje pokario represijas, vargu ar daug kas tam būtų ryžęsis. Stalinmečiu mokytojų darbas buvo nuolat tikrinamas Švietimo ministerijos inspektorių, kiti mokytojai ir net mokiniai galėjo sekti bei pranešti saugumui apie „ideologines klaidas" pamokose[14].

Literatūrologai stalinmečiu taip pat vengė rizikuoti. Tai lėmė vėlyvą akademinės literatūros istorijos (pirmas tomas išėjo tik 1957 m.), mokyklinių literatūros chrestomatijų ir vadovėlių publikavimo laiką. Iki Stalino mirties taip ir nebuvo parengtas nė vienas mokyklinis literatūros istorijos vadovėlis. Pirmas 11 klasei skirtos chrestomatijos leidimas pasirodė 1953 m. Čia publikuojamų Nėries eilėraščių atranka sekė mokyklinę programą, t. y. dominavo socialistinės, antifašistinės ir sovietinių herojų kultą steigiančios jos eilės. Chrestomatijoje buvo publikuota poetės nuotrauka, daryta Maskvoje 1942 m. Vėliau ji daug kartų bus perspausdinta vadovėliuose ir skaitiniuose, taps labiausiai atpažįstamu jos atvaizdu. Šis karo metų poetės veidas – susirūpinęs (kiek surauktais antakiais, liūdnu žvilgsniu), bet drauge giedras, su vos pastebimu šypsniu – iš visų išlikusių Nėries fotografijų labiausiai atitiko jos kaip „kovos ir pergalės poetės" vaizdinį.

Prasidėjus destalinizacijai, kiek laisvėjo ideologinis spaudimas literatūros dėstymui mokykloje: daugiau dėmesio imta skirti kūrinių estetikai, kritikuotas Stalino valdymo laiku vyravęs pernelyg dogmatiškas požiūris į literatūrą ir jos paskirtį, o Nėries pozicijos tik stiprėjo. 1954–1988 m. pasirodė net 25 mokyklinės programos (skaičiuojant ir programų projektus), Nėris visą šį laikotarpį išliko tarp pagrindinių programos autorių (jos kūrybos dėstymui vyresnėse klasėse buvo skiriama nuo 15 pamokų 1955 m. iki 12 pamokų 1987 m.). Jos biografija ir kūryba buvo dėstoma 11 klasės „Tarybinės lietuvių literatūros" temoje, kuri apėmė laikotarpį nuo 1940 m., taigi ji liko pirmąja sovietmečio, bet ne tarpukario poete.

Vis dėlto postalininiu laikotarpiu pradedama analizuoti jau ir ikisovietinė Nėries poezija, nors programose ir toliau vyrauja sovietinės ideologijos kūriniai. *Poema apie Staliną* iš mokyklinių programų ir vadovėlių išimta tepraėjus veik dešimtmečiui po asmens kulto pasmerkimo (1965). Palaipsnę Nėries recepcijos kaitą chruščiovmečiu skatino literatūrologų tyrimai. Svarbiausias iš jų – Donato Saukos monografija *Salomėjos Nėries kūryba 1921–1940* (1957). Autorius neigiamai vertino sovietinės poetės recepcijos vienpusiškumą, politinės ir socialinės Nėries kūrybos reikšmės akcentavimą, nutylint intymiąją lyriką[15].

Sovietiniam laikotarpiui skirtas lietuvių literatūros istorijos vadovėlis, parengtas pedagogo ir literatūros istoriko Liongino Šepkaus, pasirodė tik 1960 m. (publikuoti septyni jo leidimai). 1970 m. ženkliai pakeitus mokyklinę literatūros programą, Šepkus parengė naują vadovėlį, už kurį pelnė respublikinę premiją. Apimties prasme didžiulę abiejų Šepkaus vadovėlių dalį sudarė skyrius, kuriame nagrinėta Nėries biografija ir kūryba. Be vadovėlių Šepkus prisidėjo ir prie kitų mokyklinę sovietinės literatūros recepciją formavusių leidinių (parašė sovietinės literatūros skyrių leidiniui *Literatūros*

[12] *Rašytojas pokario metais*: Dokumentų rinkinys, sudarė Laima Arnatkevičiūtė et al., Vilnius: Vaga, 1991, p. 157.

[13] Antanas Sniečkus, *Apie ideologinio darbo pagerinimą*: Pranešimo LKP(b) CK XV plenume sutrumpinta stenograma, Vilnius: Tiesa, 1948, p. 24–25.

[14] Larry E. Holmes, „School and Schooling under Stalin, 1931–1953", in: *Educational Reform in Post-Soviet Russia: Legacies and Prospects*, edited by Ben Eklof, Larry E. Holmes, Vera Kaplan, London, New York: Frank Cass, 2004, p. 64.

[15] Donatas Sauka, *Salomėjos Nėries kūryba 1921–1940*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 5–6.

medžiaga X klasei (1965), buvo akademinės *Lietuvių literatūros istorijos* skyriaus apie Nėrį autorius (1968), sudarė *Lietuvių literatūros mokslo ir kritikos chrestomatiją 11 klasei* (1986)). Tokia ryški vieno autoriaus pozicija, daug metų menkai besikeičiantys vadovėliai prisidėjo prie palyginti inertiško Nėries dėstymo sovietmečio mokykloje.

Būdingiausiu Nėries bruožu Šepkus laikė lyriškumą, o svarbiausia kūrybine galia – gebėjimą jungti priešingus elementus: „trapų lyriškumą su liaudies jausmų platumu, subtilumą ir švelnumą su herojiškumu, paprastumą ir glaustumą su vaizdingumu“[16]. Vadovėlyje (1960) pateikta poetės biografija užbaigiama skambiu teiginiu, kad „Nėries asmenybėje susilieja geriausios lietuvių liaudies savybės“[17]. Palyginti gausiai cituojamos pačios Nėries mintys iš laiškų, dienoraščių, tačiau selektyviai parenkami labiau ideologiškai reprezentatyvūs fragmentai, vengiama turinčių religinį atspalvį.

Vadovėlyje ir toliau daugiausia dėmesio skiriama sovietinei Nėries kūrybai. Šalia – nors ir mažiau – jau cituojama ir intymioji Nėries lyrika. Vadovėlio autorius netgi pripažįsta, kad „poetei sunkiau sekėsi kurti deklaratyvų, agitacinį eilėraštį negu subtilų lyrinį“[18]. Apibendrindamas plačią Nėriai skirtą vadovėlio dalį, Šepkus konstatavo, kad Nėris yra iškiliausia lietuvių poetė, suderinusi savitą lyrinį stilių su socrealizmo metodu. Perėjimas nuo pliko ideologizavimo prie platesnės (intymiąją ir būties lyriką) integruojančios Nėries kūrybos recepcijos yra ryškiausias poetės kūrybos traktavimo mokykloje pokytis lyginant su stalinmečiu.

Lūžine programa laikytina įsigaliojusioji 1970 m. Esminis struktūrinis jos pokytis, kad 11 klasės kursas imamas dėstyti žanriniu principu, o tai leido daugiau dėmesio sutelkti į estetinius kūrybos aspektus. Programoje, neskaitant ir toliau išliekančių ideologiškai tiesmukų Nėries eilėraščių, atsirado daugiau individualiosios lyrikos, išskiriami gamtos ir tautiniai motyvai, jaunystės džiaugsmas, dainingumas, gimtojo krašto ilgesys, eilėraščių kompozicijos ir eilėdaros ypatumai. 1970 m. pasirodžiusiame naujame Šepkaus vadovėlyje 11 klasei taip pat daugiau dėmesio skirta neoromantinei Nėries kūrybai, o biografijoje sumažėjo ideologinių akcentų. Mokykloje pradėjus skatinti tarpdalykiškumą, į programą ir vadovėlį įtraukiamas Nėries eilėraščių ciklas Mikalojaus Konstantino Čiurlionio paveikslų motyvais. Vis dėlto ir toliau labiausiai akcentuojama Nėries poezijai savita romantinės pasaulėjautos ir socializmo dermė – „organiška revoliucinės tematikos ir lyrinio pergyvenimo sintezė“. Vėlyvuoju sovietmečiu mokyklinėje programoje atsirado punktas „Salomėjos Nėries poezijos tradicijos ir jų tęsimas tarybinių lietuvių poetų kūryboje“, taigi atkreiptas dėmesys į poetės įtaką tolesnei lietuvių poezijos raidai.

Per penkis sovietinės okupacijos dešimtmečius Nėris įsitvirtino mokyklinio literatūros kanono centre kaip talentingiausia tautos poetė, sovietinės lietuvių poezijos tradicijos formuotoja. Jos kūrinių atranka mokyklinėse programose ir mokomojoje medžiagoje keitėsi nuo išimtinai propagandinių eilių stalinmečiu iki gerokai platesnį kūrybos spektrą apimančio kūrybos korpuso vėlyvuoju sovietmečiu.

KŪRYBA KAIP ATGAILOS AKTAS: NĖRIS ŠIUOLAIKINIAME MOKYKLINIAME KANONE

Sovietinių klasikų (de)kanonizacijos klausimas iškilo XX a. devinto dešimtmečio pabaigoje kintant politinei ir kultūrinei Lietuvos situacijai. Diskusiją, be kita ko, paskatino ir švietimo reforma, pradėta 1988 m.[19] Švietimo pertvarka buvo grįsta Tautinės mokyklos koncepcija, pagal kurią asmens savirealizacija (kūrybiškumas, individualumas) turi derėti su pilietiškumu, bendruomeniškumu[20]. Todėl visose nuo 1989 m. galiojusiose vyresniųjų klasių lietuvių kalbos ir literatūros programose[21] greta estetinio lavinimo svarbią poziciją užima patriotinis ugdymas.

Po Nepriklausomybės atkūrimo dalis visuomenės siekė atsiriboti nuo sovietinių reliktų, „inventorizuoti praeitį“[22]. Literatūros kanoną imtasi perstruktūruoti nuo pat pirmųjų Sąjūdžio laikų programų: integruota išeivių, tremtinių kūryba, atsisakyta daugelio sovietinių rašytojų. Naujai permąstant literatūros istoriją, viena problemiškiausių autorių įvardijama ilgus dešimtmečius lietuvių literatūros kanono branduolio centre buvusi Nėris. XX a. dešimto dešimtmečio spauda mirgėjo nuo svarstymų, ar požiūris į šią poetę nėra pernelyg nuosaikus, o gal, atvirkščiai, ji nepelnytai puolama. Žiniasklaidoje keltas ir Nėries tinkamumo mokykliniam ugdymui klausimas.

Mokyklinėje lituanistikoje Nėris dažniau įvardijama kaip nusipelniusi ne atmetimo, o „politinės ir kultūrinės tolerancijos“[23], naujų kūrybos interpretacijų.

[16] Lionginas Šepkus, „Kūrinio nagrinėjimas literatūros istorijos vadovėlyje. S. Nėries poezijos meninės ypatybės“, in: *Tarybinė mokykla*, 1958, Nr. 12, p. 34.

[17] Lionginas Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis*, d. 3, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1960, p. 76.

[18] *Ibid.*, p. 83.

[19] Žr. Ramutė Bruzgelevičienė, *Lietuvos švietimo kūrimas 1988–1997*, Vilnius: Sapnų sala, 2008, p. 63–169.

[20] Žr. *Tautinė mokykla I. Mokyklų tipų koncepcijų projektai*, sudarė V. Narkevičius, Kaunas: Šviesa, 1989; *Tautinė mokykla II. Ugdymo turinio koncepcijų projektai*, sudarė V. Jonynienė, Kaunas: Šviesa, 1990.

[21] Patvirtintos 1989, 1991, 1994, 2002 ir 2011 m.

[22] Aurimas Švedas, „Lietuvos idėjos paieškos: elito projekcijos“, in: *Epochas jungiantis nacionalizmas: Tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*, sudarė Česlovas Laurinavičius, Vilnius: LII leidykla, 2013, p. 332–338.

[23] Vincas Auryla, „Literatūros mokymo viltys“, in: *Gimtasis žodis*, 1989, Nr. 7, p. 1–2.

Autorės kūryba kaip privaloma įtraukta į visas posovietinio laikotarpio lietuvių kalbos ir literatūros programas. Ankstyvosios 11–12 klasės programos (1989, 1991) struktūriškai dar buvo menkai pakitusios nuo vėlyvojo sovietmečio: Nėris kaip viena pagrindinių rašytojų dvyliktokams pristatoma Antrojo pasaulinio karo ir pokario metų literatūros istorijos kurse. Pirmojoje pagal Tautinės mokyklos koncepciją reformuotoje literatūros programoje (1994) atsisakyta sovietmečio imperatyvumo – neminimas nė vienas autorius (nurodomi nagrinėjami literatūros istorijos laikotarpiai ir temos). Tačiau Nėris įtraukta į visus (kiek pavyko rasti) vyresniųjų klasių literatūros pamokų planus ir individualiąsias programas. Taigi galime konstatuoti, kad visą pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį Nėries kūrybos centrinė padėtis mokykliniame kanone, lyginant su vėlyvuoju sovietmečiu, nekito. Nors poetės kūrybos pirmaisiais nepriklausomybės metais ir toliau mokyta dėstant karo ir pokario metų literatūros kursą, mokiniai anuomet skaitė ir tarpukario poeziją.

Būtent pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu Nėries kūrybos ir gyvenimo pasakojimo interpretacija patyrė svarbių pokyčių. Viena kertinių slinkčių susijusi su 1994 m. pasirodžiusiu iki tol nepublikuotu Nėries karo meto poezijos rinkiniu *Prie didelio kelio*, kurį poetė pradėjo rengti 1944 m. pavasarį. Autorei jau gulint mirties patale, leidyklos redaktoriai 1945 m. išleido knygą kitu pavadinimu (*Lakštingala negali nečiulbėti*), radikaliai pakeitę rinkinio struktūrą, dalį eilėraščių išmetę, o kitus smarkiai pakoregavę[24]. Rinkinys išleistas dideliu 5000 egzempliorių tiražu (tais pat metais tiražas dusyk pakartotas). Nors visi jame publikuoti eilėraščiai buvo skelbti anksčiau, autentiška veikalo struktūra ir neiškraipytos eilėraščių redakcijos paskatino atnaujintas interpretacijas. Eilėraštyje „Maironiui“ esama užuominų, kad poetė galimai apgailestavo perėjusi į kairiųjų literatų stovyklą: „Ar galėjau iš pusiaukelės sugrįžti, / Ar galėjau – tais pačiais keliais?“[25] Kitame programiniame eilėraštyje „Tolimas sapnas“ pasirodo aliuzijos į Mariją Magdalietę: „Tebūna jai atleista, / Nes daug jinai mylė-

[24] Mindaugas Kvietkauskas, „Žalias siūlas rinktinei surišti“, in: Salomėja Nėris, *Tolimas sapnas*, sudarytojas Mindaugas Kvietkauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 8–19.

[25] Salomėja Nėris, *Prie didelio kelio*, parengė Viktorija Daujotytė, Valentinas Sventickas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, p. 14.

Salomėjos Nėries laidotuvės. 1945. Garbės sargyboje stovi Mečislovas Gedvilas, už jo (iš kairės) Alpas Liepsnonis, Vincas Mykolaitis-Putinas, Petras Cvirka. LLTI BF, ap. 180, inv. nr. 14198

jo!“[26] Tad rinkinį interpretavę literatūrologai išryškino dažnus tėvynės ilgesio, kančios ją praradus, kaltės ir atgailos motyvus. Nors rinkinyje esama ir antifašistinės tematikos, SSRS karo didvyrius šlovinančių eilėraščių

Bernardo Bučo sukurtas Salomėjos Nėries paminklo projektas. 1947. LNDM S 102

(pvz., „Prie Stalingrado“, „Mes eiliniai“), kalbant apie *Prie didelio kelio* jie įprastai neakcentuojami. Naujo veikalo leidyba sutapo su literatūros verčių sistemos kaita ir tapo nauju atskaitos tašku poetės vertinimui. Iš poezijos rekonstruoti atgailos motyvai virto pasakojimo apie Nėries biografiją ašimi 1990–2000 m. vadovėliuose ir chrestomatijose.

1994 m. pasirodė ne vieno pakartotinio leidimo sulaukęs Viktorijos Daujotytės vadovėlis *Lietuvių literatūra 11 klasei*, padaręs didelę įtaką atnaujintai Nėries mokyklinei recepcijai. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad būtent Daujotytė yra ir viena iš rinkinio *Prie didelio kelio* rengėjų, be kita ko, posovietiniu laikotarpiu ji parašė tris Nėries kūrybai skirtas monografijas (*Salomėjos Nėries ruduo*, 1995; *Salomėja Nėris: gyvenimo ir kūrybos skaitymai*, 1999; *Salomėja Nėris: fragmento poetika*, 2005). Apskritai Lietuvoje visu nepriklausomybės laikotarpiu itin ryški akademinio lauko įtaka mokyklinio kanono kaitai: viena vertus, literatūrologų tyrimai aktualizuoja konkretaus autoriaus kūrybą ir paskatina jos nagrinėjimą mokykloje, antra vertus, patys literatūros tyrėjai dalyvauja programų rengime, rašo vadovėlius, aktyviai publikuoja straipsnius pedagoginėje spaudoje.

Minėtame Daujotytės vadovėlyje atliekami du žingsniai, jie ir vėliau taikomi pristatant Nėries gyvenimą ir kūrybą mokykloje. Pirma, Nėris priskirta 1900–1940 m. laikotarpiui, nors anksčiau ji visada būdavo pristatoma mokantis karo ir pokario metų literatūrą. Šis fokusuotės perkėlimas į tarpukarį gali būti susijęs ir su tuo, kad po 1990 m. literatūrinis ugdymas apskritai grįstas atožvalga į Pirmosios Lietuvos Respublikos laikus: orientuotasi į tarpukario didaktiką[27], be to, tarpukariu kūrybos viršūnę pasiekę autoriai tapo centrine po 1990 m. naujai perstruktūruoto lietuvių literatūros kanono dalimi. Nėries atveju laikotarpio pokytis leido išryškinti poetės priklausymą neoromantikų kartai, parodyti jos įsišaknijimą ir svarbų vaidmenį tarpukario kultūroje. Tačiau taip pat svarbu, kad Nėries kūryba ir biografija tokiu būdu buvo tarytum atsieta nuo jos karo metų politinių pasirinkimų. Toks pat grąžinimo į tarpukarį žingsnis atliktas ir akademinėse literatūros istorijose[28].

Antra, specifiška tiek aptariamame, tiek kituose pirmojo ir antrojo nepriklausomybės dešimtmečio vadovėliuose tai, kad, pasakodami Nėries biografiją, apie priklausymą „Trečiam frontui“ ir kairiąsias pažiūras vadovėlių autoriai arba neužsimindavo, arba suponuodavo, kad jos buvo Nėriai primestos. Aptariant sovietinę okupaciją, akcentuota, kad poetė nesuvokė politinės situacijos, naiviai tikėjo, kad lietuvių gyvenimas Sovietų Sąjungoje taps geresnis, į politiką tariamai ėjo ne savo noru, pastūmėta kitų literatų. Svarstydami *Poemos apie Staliną* parašymo aplinkybes, vadovėlių autoriai spėja, kad poema galėjo būti rašyta baiminantis suėmimo, ne laisva valia. Šiems teiginiams argumentuoti pasitelkiami jau minėto rinkinio *Prie didelio kelio*, kaip autentiško poetės testamento, eilėraščių siužetai. Apskritai plinta nuostata Nėries poezijos lyrinės subjektės jausenas ir mintis tapatinti su rašytojos gyvenimo patirtimis. Taigi karo metų poezijoje ryškus kaltės ir atgailos motyvas taikomas vertinant Nėries, kaip biografinio asmens, politinę veiklą. Verta akcentuoti, kad nei kūryboje, nei išlikusioje egodokumentikoje Nėris tiesiogiai socialistinių

[26] *Ibid.*, p. 30.

[27] 1990 ir 1991 m. perleidžiami Antano Maceinos, Stasio Šalkauskio su ugdymu susiję veikalai, pakartotinių leidimų susilaukia tarpukario vadovėliai: Motiejaus Miškinio *Lietuvių literatūra* (1939), taip pat parengtas 1925–1940 m. straipsnių rinkinys *Kaip mokyta literatūros* (1997).

[28] Pvz., „Neoromantikų karta“, in: Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius: Alma littera, 1996, p. 240–288.

idėjų neišsižadėjo, nėra ir faktinių įrodymų, kad ji buvo verčiama rašyti prosovietines eiles. Taigi aplinkybių aukos, atgailautojos naratyvas iš esmės buvo sukurtas remiantis *Prie didelio kelio* eilėraščiais, o dažnai ir paskiromis eilutėmis (pvz., „Bet kojos žengt nedrįsta – / Tiek daug, tiek daugel klydę“; eil. „Tolimas sapnas“).

Kaip matome, 1990–2010 m. bandyta įtvirtinti naują Nėries gyvenimo interpretaciją. 2012 m. įsigaliojo nauja programa, steigianti kontekstinį-biografinį literatūros istorijos dėstymo modelį, išryškinanti, kad literatūra pirmiausia yra tautos istorijos pasakotoja. Programoje privalomu nagrinėti paliekamas tik rinkinys *Prie didelio kelio*, vadovėliuose dar ryškiau pabrėžiama atgaila, sielvartas, tėvynės ilgesys. Priešingai nei anksčiau, kai Nėries kolaboravimo su sovietiniu režimu faktai vadovėliuose ir kitoje mokyklinėje medžiagoje paprastai nutylėti (tikėtina, dėl tuo metu dar nenusistovėjusio jų vertinimo), 2010–2020 m. mokyklinėje medžiagoje Nėries biografijai skiriamas didelis dėmesys. Paryškinus biografinį kūrybos skaitymo modelį, akcentuojama ne jos poezijos vieta lietuvių literatūros raidos procese (kaip būdavo daroma poetės kūrybos ašimi laikant tarpukarinę lyriką), o kūryba išreikštos atgailos aktas. Anot Andreos Lanoux, siekiant įtvirtinti nacionalinį literatūros kanoną, labai efektyvi yra biografinė prieiga, kai daug dėmesio skiriama ne tik kūriniams, bet ir rašytojų gyvenimo pasakojimams, kuriuos galima tapatinti su dominuojančia kolektyvine tautos istorija[29]. Tą rodo ir mokyklinė Nėries recepcija šiuolaikinėje Lietuvos mokykloje: poetės kūrybai išlikti kanone padėjo naujai perinterpretuotas jos biografinis pasakojimas.

Iš to, ką aptarėme, matyti, kaip dinamiškai kito mokyklinis Nėries įvaizdis. Pasak Solveigos Daugirdaitės, poetė „tinkama reprezentacijai“: kaip sava kūrėja skirtingomis politinėmis aplinkybėmis ji galėjo tikti ir katalikams, ir „Trečiam frontui“, ir sovietinei ideologijai. Interpretacijų paslankumui iliustruoti Daugirdaitė pasitelkė makiažo analogiją: „jos paveiksle dar ir nuolat paskaistinamas, priklausomai nuo reikalo, tai kairys, tai dešinys skruostas, tai padažomos lūpos, užmetamas koketiškas šalis, tai nuplaunamas bet koks makiažas ir kakta padabinama rūpesčio raukšle...“[30]

Nėries kaip centrinės XX a. lietuvių poetės vertinimas šiuolaikinėje mokykloje koreliuoja su jos populiarumu posovietinėje visuomenėje. Per daugiau nei trisdešimt Antrosios Lietuvos Respublikos metų aktyviai švenčiami poetės jubiliejai, tęsiamos kitos sovietmečiu pradėtos Nėries memorializacijos formos: teikiama Salomėjos Nėries literatūrinė premija, jos vardu toliau vadinamos mokyklos, gatvės ir t. t. Kūrybos leidimų gausa su Nėrimi taip pat sunkiai pakonkuruotų kuris kitas XX a. rašytojas[31].

Apibendrinant, mokyklinio kanono centre Nėris išsilaikė ir po sovietinės santvarkos griūties. Persvarstant literatūros verčių sistemą, Nėries vieta šiuolaikiniame mokykliniame kanone įtvirtinta pasitelkus dvi esmines strategijas. Pirma, 1990–2000 m. Nėries kūrybos centras perorientuotas į tarpukarį, išryškinant estetinę jos poezijos vertę. Socialistinio turinio, sovietų režimą aukštinančių kūrinių mokykloje atsisakyta, o pirmąkart išleistas rinkinys *Prie didelio kelio* leido naujai perinterpretuoti jos biografiją. Antra, biografiškai skaitomoje poezijoje dažna kaltės semantika ilgainiui įtvirtino jos kaip atgailautojos įvaizdį. Tokiu būdu autorė buvo sutapatinta su lyrine subjekte, o biografija su kūryba.

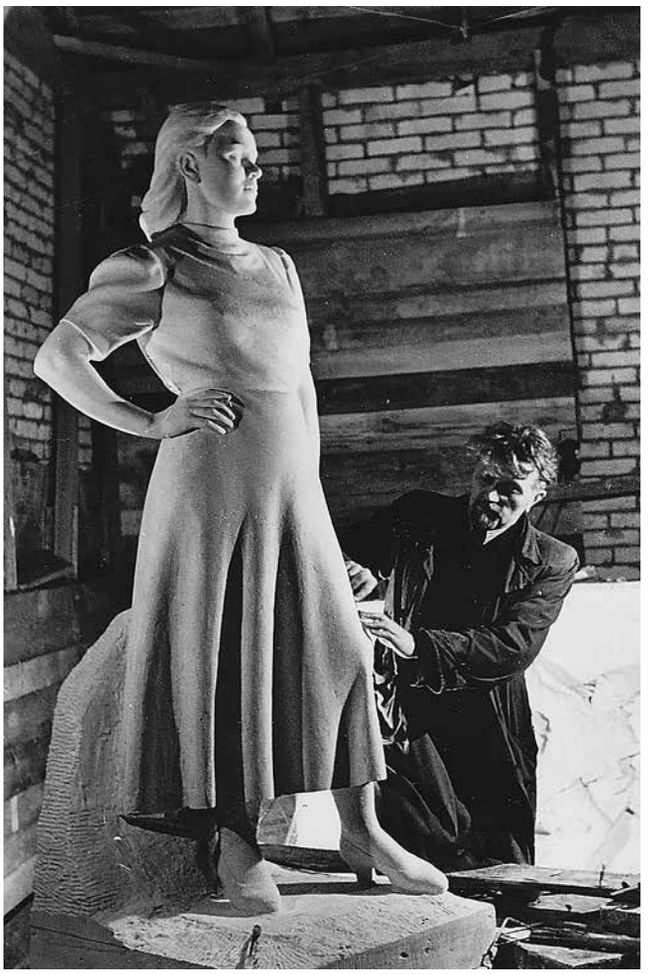

Bernardas Bučas dirba prie Salomėjos Nėries paminklinės skulptūros. Apie 1954. MLLM F2 2

[29] Andrea Lanoux, „Canonizing the *Wieszcz*: The Subjective Turn in Polish Literary Biography in the 1860s“, in: *The Slavic and East European Journal*, 2001, t. 45, Nr. 4, p. 624–626.

[30] Solveiga Daugirdaitė, „Poetė ir Jos laikas“, in: *Metai*, 1996, Nr. 11–12, p. 172.

[31] Nuo 1990 m. pasirodė apie 30 įvairių Nėries poezijos rinktinių, rinkinių, atskirų kūrinių leidimų.

HOLOKAUSTAS: APIE ŽMONIŲ NAIKINIMĄ IR JO (NE)SUPRATIMUS

Nerijų Šepetį kalbina Teodoras Žukas

Bet koks tekstas turi pagrindinę mintį, kurią dažniausiai vadiname teze. Palengvinkime pokalbio pradžią – kokia Jūsų knygos Holokausto postsekuliarumas: tarp kritikos ir supratimo *tezė?*

Pamėginsiu atsakyti likdamas knygos pavadinimo rėmuose. Manau, kad viena iš minčių yra ta, kad apie Holokaustą mes neturėtume turėti vieno bendro aiškaus vaizdo. Tai ir galėtų būti viena mintis, kad ten, kur turime vieną žodį, tarytum nusakantį vieną labai didelį praeities įvykį šiandieniu mūsų žvilgsniu, negauname vieno ryškaus vaizdo, aiškumo ir vientiso supratimo, kas tai buvo. Veikiau čia turime reikalą su pasikėsintu visuotiniu žmonių naikinimu, kuris dezintegruoja žmonių žmogiškumą, pirmiausia pačių naikintojų. Kiekvienas, kuris į šį naikinimo veiksmą įsijungia, dezintegruojasi pats, ir visų pirma dėl to mes turime daug mažų istorijų, o ne vieną didelę. Būtent taip mes galime šiuos dalykus pamatyti ir geriau suprasti. Tiek bendrai dėl Holokausto ir kritikos.

Antra tezė, surėsta iš kitos pusės ir artėjanti prie antrojo knygos dėmens – postsekuliarumo – galėtų būti ta, kad neįmanoma *šiandien* kalbėti apie Holokaustą kaip apie tikrovės įvykį, neapimant daugybės ankstesnių mėginimų jį paaiškinti. Kalbame apie įvykį ir apie jo aiškinimus kartu. To, kas anuomet buvo daroma ir patiriama, negalime pasiekti, apeidami ir visus vėlesnius patyrimus, aiškinimus, ir pačius žmones, kurie išgyveno. Mes negalime apeiti jų paliktų ar pateiktų tekstų, vadinasi, visas mėginimas aprėpti aiškinimus kartu su įvykiais verčia klausti, kur mes esame ir kokia mūsų būklė. Nacionalsocialistinis (kaip ir bolševikinis) žmonių naikinimas, bendrąja prasme pasikėsindamas užvaldyti žmogų, sugriauna proto visagalybės ir žmogiškojo pasaulio skaidrumo ir vientisumo iliuziją. Kokia gali būti mokslo, kultūrinė ar kitokia pažanga, kai dedasi šitokie dalykai? Sekuliaraus pasaulio vaizdinys, – švietėjiškas, pozityvistinis ar dar koks tik nori, – nepakankamas tuomet, kai įniršusios masės ima klausytis ir paklusti bukaprotiškiausioms komandoms. Tiek bendrai dėl post-sekuliarumo ir supratimo.

Tai yra klausimai, kurie pirmiausia svarbūs mums patiems – norint susigaudyti, kiek mūsų pačių pretenzijos suprasti yra adekvačios. Turime susiprastinti užmojus atsigręžus į praeitį joje viską suprasti. Būtent dėl to, kad mes gyvename šiame po masinio žmonių naikinimo pasilikusiame pasaulyje, kuris meta didžiulį iššūkį mūsų proto visagalybei.

Knyga prasideda nuo pačios Holokausto sąvokos problemiškumo. Teigiama, kad dauguma judaizmo tradicijai nepriklausančių žmonių, ypač filosofų vis labiau linksta atsisakyti Holokausto sąvokos, tačiau tiek istorijos, tiek politologijos laukuose jokio pokyčio nėra. Kodėl Holokausto sąvoka yra problemiška?

Pratęsiant klausimą dar būtų galima klausti: kodėl, bičiuli, šią sąvoką užsidėjai ant knygos viršelio ir ar nebus taip, kad šiuo ėjimu nori du zuikius nušauti ir dar publikos dėmesį patraukti? Taip, aš noriu atkreipti dėmesį į sąvokos problemiškumą. Šis žodis tikrai neišreiškia to, kas nutiko žydams, nenusako jis ir to, ką darė naciai. Žodis yra gerokai ankstesnis, minimas graikiškame Senojo Testamento vertime, ir nusako procedūrą, kurią mes žinome kaip „deginamąją auką“. Tam tikrų gyvulių paaukojimas yra aprašytas keliose Senojo Testamento vietose, bet mes turime vieną ypatingą nutikimą Pradžios knygoje: iš Abraomo, netikėtai jam pačiam ir iki šiol neįtikimai visiems jo palikuoniams, buvo pareikalauta paaukoti sūnų. Tai yra vieta, kur vienintelį kartą prabyla pats paaukoti turimasis Izaokas, kreipdamasis į tėvą: „Ugnies ir malkų yra, bet kurgi avis *deginamajai aukai*?“ (*Pr* 22, 8), į ką Abraomas atsakęs, kad Dievas pats parūpins avį deginamajai aukai.

XX a. antroje pusėje, septintame dešimtmetyje, vienas žymesnių įvairiai tuo metu vadinto įvykio (literatūrinių) įprasmintojų, Elie Wieselis, semantiškai ir prasmiškai racionaliai bandė susieti šį įvykį su masiniu žydų naikinimu, su Katastrofa, kuri ištiko žydų tautą Europoje. Tiesa, ir anksčiau Holokausto sąvoka buvo taikoma įvairiems žudymams. Ne tik žydų, nes degančio kūno vaizdas pasižymi bendra simbolika, bet vienatinės reikšmės nebuvo. Būtent Wieselio pastango-

mis, ypač vertimuose į anglų kalbą, vis aiškiau bylota apie specialią auką, kuri buvo sudėta karo metais, kad Izraelis galėtų gyventi ir klestėti. Tarsi pakartojimas, kas tada neįvyko kaip auka, o dabar štai įvyko.

Tai iškart sukelia problemą. Juk Izaokas liko gyvas, iš to mes ir turime tautą, o kas lieka gyvas, kai buvo nužudyta 6 milijonai žydų? Jeigu mes dar galime apsimesti, kad siejame tęstinumą su išgyvenusiaisiais, tai žymiai svarbesnis klausimas – kaip galime lyginti Abraomą su Hitleriu, ir kaip galime sakyti, kad Dievas panorėjo 6 milijonų žydų nužudymo? Iš religinės sąmonės perspektyvos mūsų visų mirtys yra visų mūsų nuopuolio pasekmė, taigi čia prieštaravimo kaip ir nėra. Bet čia kalbame ne apie mirtį, o apie nužudymą, – tokia racionalizacija yra baisi. Įvyksta nesusikalbėjimas, kai nuolat vedamos paralelės tarp Izaoko ir tų žmonių, ypač Aušvico vaikų. Rašytojai, žinoma, gali sau leisti tokias paraleles, ir net sulaukti supratimo, bet mokslininkams turėtų kilti klausimas, kaip mes galim kalbėti apie paaukojimą ar kažkokią auką, jeigu šitos žudynės negali turėti jokios prasmės – nei iš tų, kurie buvo nužudyti, pusės, nei iš tų, kurie žudė.

Tačiau Jūs, kaip minėjote, būtent šią sąvoką dedate ant viršelio, nors knygoje sinonimiškai vartojate ir kitus įvardijimus: masinis žydų naikinimas, Katastrofa, Šoa. Kokią sąvoką šiandien naudoti mums?

Jeigu mes žinome žodžio problemiškumą, tai tam tikras sąvokas galime naudoti instrumentiškai. Svarbiausia visą šią įvairovę turėti galvoje. Istorikai visada primena, kad jeigu nežinome, ką daryti su žodžiais, tai turime vartoti amžininkų žodžius. Vilniaus žydai naudojo *churbn* sąvoką, kuri reiškia persekiojimą, bet ji neturi nei superracionalaus, nei metaišganingo svorio. Šią sąvoką mes aptinkame Vilniaus žydų dienoraščiuose. Tai jidiš kalbos žodis, ko gero, populiariausias įvardijimas toje kalboje, kuri buvo labiausiai gimtoji didžiajai daliai nužudytų Lietuvos žydų. Man ši sąvoka priimtiniausia, drįsiu įvardyti – mieliausia. Bet nemanau, kad tam tikrų žodžių vartojimas savaime yra blogai – jeigu jų prasmę išsiaiškini ir supranti: juk nebūtina viską matyti giliai etimologiškai, galima ir pragmatiškai, dėl susikalbėjimo.

Kitas Jums svarbus žodis yra nacionalsocializmas. Viena vertus, teigiate, kad nacionalsocializmą vadinti ideologija ar politine programa yra neadekvatu, pasitelkiate Erico Voegelino politinės religijos koncepciją, pagal kurią nacionalsocializmas atėjo į nuo tikėjimo (krikščioniško) išlaisvintą vietą ir pateikė alternatyvą. Tačiau čia pat ir tokį požiūrį išvadinate nepriimtinu, funkcionalistiniu. Knygoje nuolat sugrįžtate prie šio klausimo. O jeigu pareikalaučiau išspręsti šį klausimą ir atsakyti – kas visgi buvo nacionalsocializmas? Ideologija, politinė religija, o gal tiesiog vienas ilgai trukęs nusikaltimas?

Istorikai nemato problemos skirtingu laiku tam pačiam žodžiui priskirti skirtingas reikšmes. Buvo laikas, kai nacionalsocializmas buvo ideologija, buvo laikas, kai tai tapo totalitariniu sąjūdžiu, buvo laikas, kai tai tapo politiniu režimu. Ir buvo laikas, kai šiek tiek metonimiškai nacionalsocializmą galima pirmiausia suvokti kaip žmonių persekiojimą ir naikinimą.

Visi šie keturi sluoksniai yra legitimūs, tik paskutinis yra su tyčine redukcija. Ta pati problematika kaip ir Holokausto atveju: kai kalbame, reikia ją turėti galvoje. Todėl kai gilinuosi į naikinimą, sakau „nacionalsocialistinis naikinimas“, nes jis yra ypatingas ir skiriasi nuo kitų.

O iš kur kyla nacionalsocialistinio naikinimo ypatingumas, unikalumas?

Tiesą sakant, didelė dalis dalykų, apie kuriuos rašiau, taigi ap-rašau, ir yra tokie, kurių mes negalime iš-tirti. Tai ir yra unikalu. Jeigu mes galėtume juos ištyrę paaiškinti, tada suvestume su kitais panašiais dalykais ir tai jau nebebūtų unikalu. Kaip sakė Hermannas Lübbe, ką nors paaiškinti istoriškai reiškia tiesiog papasakoti apie tą ką nors istoriją.

Knygoje pasakoju istorijas apie atskirus veikėjus ir situacijas, kuriose priimami sprendimai – ar Berlyne, ar Vokietijos provincijos miestelyje, ar Lietuvos pamiškėse, ar pokario teismo salėse. Visi šie įvykiai yra unikalūs. Aš ieškau tų dalykų, apie kuriuos galima pasakoti istorijas, jeigu tie dalykai yra palikę šaltinius, iš kurių įmanu šias istorijas rekonstruoti ir kaip nors prie jų priartėti. Tai gali būti labai įvairūs pasakojimai. Gali būti nacių lyderiai ar tie žmonės, kurie klausosi lyderio balso ir daro įvairius dalykus, – arba nepaisant to, ką tie lyderiai kalba, daro savo dalykus. Arba pagaliau tie žmonės, kurie pakeliui pasirodo kaip aukos.

Visi jie arba patys ką nors daro, arba kas nors su jais yra daroma. Čia labai svarbus patirties momentas. Negali sakyti, kad kas nors yra ypatinga, jeigu nerandi žmogaus, kuris į tai įsitraukė ar buvo įtrauktas, patyrimo aprašymo. Aš einu prie tokių šaltinių ir ieškau patyrimo.

Patyrimas, turite omeny, ir žydų – kaip jie reflektuoja prieš juos daromus nusikaltimus, bet kartu ir nusikaltėlių patyrimas, ką jie patiria darydami nusikaltimus?

Taip, svarbiausia žmogiškas patyrimas – kas vyksta su žmogumi. Jeigu mes sakome, kad nacionalsocializmo, kaip ir bolševizmo ypatingumas pamatomas jo totalitarume, kaip tai aprašė Hannah Arendt ir kai kurie distopijų rašytojai, tai suvokti turi žmogaus naikinimą *per se* – ne tik fizinį. Niekas kitas nesugalvojo naikinti žmogaus jo privačioje erdvėje.

Viena egzotiškiausių knygos dalių kalba apie nacistinėje Vokietijoje gyvenusių žmonių sapnus. Ar šis knygos pasažas iš tikrųjų sako, kad nacionalsocializmui pavyko visiškai sunaikinti privačią erdvę?

Atėję į valdžią, naciai pirmiausia siekė visiškai užvaldyti viešąją erdvę. Lietuvių kalboje net nėra žodžio tam apibūdinti, yra vokiškas žodis *Gleichschaltung*, o tarptautinis žodis – unifikacijos politika. Naciai stengėsi, kad viešojoje erdvėje žmogus jaustų valdžios kontrolės galimybę ir kartu grėsmę. Didelei daliai žmonių tai sukeldavo didžiulį asmeninį šoką, psichoanalitikai ir šiuolaikiniai traumų tyrinėtojai sakytų, kad tai buvo didžiulė trauma. Charlotte Beradt atsitiktinai pastebėjo reiškinį, kad žmonės ramybės būsenoje, net dieną, kartkartėmis išgyvena vaizdinius, kuriuos galima pavadinti būdravimo būsenoje esančiais sapnais. Jie patiria košmariškus vaizdinius, kuriuos jie patys kvalifikuoja kaip sapnus, ir tada pasipasakoja psichoanalitikams, kitiems gydytojams, artimiesiems. Taip Beradt ir prisirinko šios medžiagos, nuo pat nacių valdžios perėmimo. Patogus ir malonus atsitiktinumas, kad ji buvo gera Arendt draugė, iškart po karo perskaitė *Totalitarizmo ištakas* ir galėjo atitinkamai interpretuoti šiuos sapnus. Jau paskui Arendt skaitė Beradt rankraštį; ir štai ji galėjo per savo medžiagą klausti taip, kaip dabar Jūs: ar pavyko šis totalitarinis žmogaus užvaldymas?

Akivaizdu, kad buvo stengiamasi tam tikru būdu pasikėsinti į žmogų kaip tokį. Mes čia kalbame ne tik apie žydus, bet ir apie paprastus vokiečius – liberalus, krikščionis, tiek tuos, kuriems nacionalsocializmas buvo svetimas, tiek tuos, kurie buvo linkę prisitaikyti. Beradt interpretuoja ir tokius sapnus, kuriuose net žydų kilmės žmonės išgyvena tam tikras pagundas, kaip jie taptų artimais režimui, kaip Hitleris jiems galvą paglostytų, žmogumi pavadintų, kaip jie lengvai integruotųsi į naująją tvarką.

Aš pamėginau, pernelyg nesileisdamas į religijos fenomenologiją, aprašyti kiek pasiremdamas Rudolfu Otto tai, kad tokiose situacijose negali būti atstūmimo ir siaubo, *tremendum*, kuris liktų atsietas nuo patraukimo, *fascinans*. Visa tai pasirodo ir kaip atstumianti, ir kaip traukianti patirtis. Žmonės ne tik bijojo, bet ir susitraukė į savo kasdienybes. Tačiau naciai iš tikrųjų nesugebėjo sunaikinti privataus gyvenimo, nepanaikino privačios nuosavybės, išliko tie verslai, kurie nepriklausė žydams ir ideologiniams priešams, žmonės galėjo išvažiuoti į kaimus ir užsiimti žemės ūkiu. Tai buvo visiškai neįsivaizduojama SSRS, kur absoliučiai visą erdvę, neišskiriant nei Sibiro, buvo mėginta sovietizuoti, kur buvo visiškai neįmanoma pasislėpti.

Nacių Vokietijoje tikrai buvo tokių realių, žinomų pasislėpimo atvejų.

Taip. Bet esmė, kad žmonės tada lieka vieni, jie tarpusavyje nekomunikuoja, vieni kitiems nepadeda, o bet koks mėginimas išeiti į viešumą yra grėsmė. Tai žmogiškumui labai kenkė, o šis žmogiškumo užvaldymas ardo patį žmogų.

Žmogiškumo užvaldymo klausimą aš keliu ir svarstau visoje knygoje. Man atrodo, kad žmonės, kurie daugiau ar mažiau persekiojami, jie atsispiria užvaldymui – įskaitant ir žydus. Aišku tie, kurie čia, Rytų Europoje, buvo nužudomi iš karto, nespėjo to nė kiek rimčiau patirti. Vokiečiai ar Vokietijos žydai pasikėsinimų užvaldyti žmogiškumą patyrė daug daugiau, bet didžiausiomis dehumanizacijos aukomis, sekuliariai tariant, tapo patys nacionalsocialistai. Kuo labiau esi įtraukiamas į sąjūdį, tuo labiau esi dehumanizuotas. Nužmogėjimas įvyksta pirmiau nei nužmoginimas, dehumanizacija daug labiau paveikė nužmogintojus, o ne nužmoginamuosius. Būtent todėl labai daug žmonių, kuriuos bandoma nužmoginti, pajėgia nužmoginimui atsispirti. Aušvico *muselmann*, kuriuos aprašo Primo Levi, yra veikiau Holokausto istorijų išimtis, o ne taisyklė.

Absoliuti dauguma žmonių, kuriuos bandoma sunaikinti kaip žmones, vis tiek išlieka žmonėmis. O štai tie, kurie naikina kitus, praranda arba nebeaptinka savyje žmogaus. Psichologai, tyrinėję nusikaltėlius po karo, aptiko keistą dalyką: asmenys tarytume visiškai, pavadinkime normatyviai, normalūs, bet kai mėgini užčiuopti *anų* laikų patirtį, kai viskas vyko, tuomet staiga tarsi pašnekovui persijungia mygtukas, apima euforija ir kažkoks tikrai panašus į religinį jausmas: *anuomet, tada, taip, tai buvo*... Todėl mes jau dabar galime klausti, ar tai tikrai religinis, ar veikiau antireliginis jausmas, būdingas kažkokiems tamsių jėgų garbintojams. Į tai dėmesį atkreipia ir amžininkai, kai jie sako, kad jeigu čia yra garbinimas, tai tikrai ne Dievo, o kai ko kito.

Victoras Klempereris, žinomas berlynietis, labai gražiai šias istorijas yra aprašęs: esą tikėjimas į Hitlerį egzistuoja kaip fenomenas, bet tai mums neprimena religinio tikėjimo – veikiau tai yra išvirkščia tikėjimo kopija. Apie tai dar savo laiku perspėjo popiežius Pijus XII enciklikoje *Mit brennender Sorge*, ir tas vienintelis visuotinės Bažnyčios kovos su nacionalsocializmu bruožas kaip tik ir buvo perspėjimas, kokį mes čia turime specifinį, naują tikėjimą. Tik neturėtume skubėti čia kišti religijos sąvokos, mat nacionalsocializmas šia prasme buvo veikiau ne religijos forma, o priešingai – pasikėsinimas į religiją, taikant ir į jos vietą.

Jeigu tai suprantame, tuomet mes nebežaidžiame pagal nacių taisykles, o tai man labai rūpi. Kalbėdami apie nacionalsocializmą, mes neturėtume kalbėti nacių kalba ir pagal ją bei pačių nacių suvokimą aiškinti įvykius, tikrovę, – lygiai tas pats galioja ir komunizmui. Jeigu naciai darė tam tikrus dalykus, siūlė kažkokius aiškinimus, tai mes neturime eiti iš paskos ir sakyti tą

patį, aiškindami juos pačius. Tai reiškia, kad *viskas* nebuvo *tik* Hitlerio įsakymų vykdymas, nebuvo vieninga sistema, naujasis pasaulis, kaip kad siūlo patys naciai (ar komunistai). Šitaip aiškinti yra labai patogu, nes tai atlaisvina daugybę žmonių nuo asmeninės atsakomybės. O individualios atsakomybės klausimas yra esminis: ar tai bus aukšti nacių pareigūnai, ar tai bus jiems talkinę mieli Lietuvos žmonės. Nebūtinai reikia kalbėti apie įsijungimą į nusikaltimą, pakanka reflektuoti nepasitraukimą nuo nusikaltimo. Kiekvienas gyvenime gali pridaryti nesąmonių, kur nors įkliūti, bet visuomet gali pasitraukti, atgailauti, galiausiai – gali ne(be)daryti to. Atsidūręs prieš beginklių žmonių minią, tu gali nešauti. Visada gali nevogti, negrobstyti, nesupirkti nužudytų žmonių turto, gali neapsigyventi jų namuose – ar tai būtų žydas, ar tai būtų išvežtasis į Sibirą ar kitaip represuotas kaimynas. O jeigu jau tai padarei, tai gali turtą sugrąžinti nukentėjusiųjų palikuonims. Sugrįžimo galimybių, net jei jos nebus visuotinai pripažintos kitų, yra be galo daug.

Knygoje didelis dėmesys skiriamas žydų naikinimui Vilniuje, tiksliau – rašytiniam šio naikinimo palikimui. Kuo specifiškas yra šis palikimas, žvelgiant į visą Europos kontekstą?

Pirmiausia, galvoju, kodėl aš ėmiausi rašyti, kone ketvirtį knygos apie Vilnių? Vieta, kurioje rašau, yra Vilnius, ir mes – absoliuti dauguma į Vilnių atvykusių mielų Lietuvos žmonių, mūsų tėvų ar senelių, – Vilniuje esame svečiai, atėjūnai, šito visiškai nereflektuodami. Gal jau tokie svečiai, kurių nebeišvarysi, o ir nėra kam ar dėl ko išvaryti, bet vis dėlto svečiai, prašalaičiai.

Tuo tarpu tuo metu, kai čia, Paneriuose, buvo žudomi vietos gyventojai žydai, tie iš esmės atvykėliai lietuviai sudarė absoliučią daugumą žudikų. Ši situacija man regėjosi ir paradoksali, ir atitinkanti istorinį, ano meto patyrimą. Mes neturime pasiduoti iliuzijai, kad mes galime šitai suprasti kažkaip iš savo gyvenamosios patirties. Ne menkesnė klaida būtų manyti, kad jeigu žmogus yra žydas, tai jau jis gali suprasti Holokaustą kaip tokį. Ne, negali suprasti, nes jei jau dabar gali suprasti, tai juo labiau būtų galėję suprasti anuomet tie, į kuriuos tai buvo nukreipta: tada būtų visi arba bėgę, traukęsi, visaip priešinęsi, ieškoję bet kokių kitų racionalaus elgesio būdų. Tačiau tai, kaip anuomet elgtasi su žydais, buvo nesuprantama, neįkandamas dalykas nei žydams, nei dažnai tiems, kas prisidėjo prie jų persekiojimo ir naikinimo. Reikia ieškoti tokios istorinės patirties, kuri leistųsi pamėginama suprasti dėl savo svetimumo, kitoniškumo ir nuo dabarties, ir nuo sveiko proto.

Kita rimta klaida yra manyti, kad antai lietuviai turi tikslingai *ieškoti* praeityje *savo* kaltės (plg. *Mūsiškius*), todėl lietuvių (*sic*) istorikai turį rašyti apie lietuvių dalyvavimą, o vokiečiai (*sic*) – aiškintis vokiečių organizavimą ir vadovavimą. Minėtasis Lübbe visuose tekstuose kovoja prieš šitą tautų kaltmintę, nes tai yra nacių mąstymas, kad iš tautos, rasės kraujo gimsta nusikaltimai.

Kęstutis Stoškus. Pavasaris senamiestyje (su Bernardinų bažnyčia). 1997. Fotografija

Panašus, tik kad nepragaištingas kitiems žmonėms, mąstymas būdingas ir nacių medžiotojams. Vokietijos istorijoje buvo daugybė visokių dalykų, įskaitant masinę piliečių paramą Hitleriui ir nacionalsocializmui, bet tikrai nebuvo iš vokiečių tautos kylančio žydų žudymo. Tas pats galioja ir ukrainiečiams, ir lietuviams, ir kroatams – tiems trims kitiems didiesiems įtariamiesiems Holokausto istoriografijoje. Jeigu kas nors nutinka vieną kartą, tai kaip tik rodo, kad tai yra išimtinis dalykas, ir čia ne tautų kaltės ieškoti reikia. Lietuviai, sudarę Ypatingojo būrio žydšaudžių pagrindą, Vilniuje atsiduria ne kaip lietuviai, o kaip iš sunaikintos Lietuvos kariuomenės likučių transformuoti (jau irgi – buvę) raudonarmiečiai, 29-ojo teritorinio šaulių korpuso kariai, kurie nepalankiai susiklosčius aplinkybėms atsidūrė čia, nes nesugebėjo ar nespėjo pasitraukę, dezertyravę pasislėpti. Tam tikra prasme ši situacija, kodėl šie žmonės atsiduria čia, Vilniuje, ir įsitraukia į žudynes, yra gana mįslinga. Tiesa, (vis auganti) dalis ateina suvilioti galimybės užsidirbti, dalis prisijungia vietinių, iš Vilniaus krašto, kitąsyk net sunku identifikuoti pagal pavardes: ar nuo seno vietiniai, kažkiek sulenkėję lietuviai, ar sulietuvėję gudai. Visokie žmonės, tikrai ne vien Lietuvos kariai. Kažkuria prasme – ir padugnės, ir nepadugnės, ir nežinia kas.

Tačiau knygos herojai yra tie žydai, kurie pirmiausia atsiduria naikinimo taikinyje, nes jie pasakoja istorijas. Man tikrai būtų buvę labai svarbu rašyti apie visus, bet didžiuma tų, kurie žudo Vilniuje – tyli, jie nepaliko patyrimų, refleksijų, kur jau ten istorijų. Todėl mano herojus Vilniuje yra tylusis, jis nekalba. Netgi jeigu moka rašyti, kaip Vincas Mykolaitis-Putinas: jis tyli, nemato, nepastebi žydų persekiojimų ir kančios. Ši lietuvių tyla – visiškas žydų tragedijos nereflektavimas, nė neminėjimas dienoraščiuose, pasakojimuose – yra didelė paslaptis, kartu ir gėda, ir atsakomybė. Ta tyla truko ir ilgą laiką po karo, aišku, ir sovietinei melo politikai stipriai prisidėjus. Bet jeigu ieškotume raktinio žodžio Lietuvos visuomenės daugumos požiūriui nusakyti tam, kas ištiko Lietuvos žydus, tai būtų – tyla.

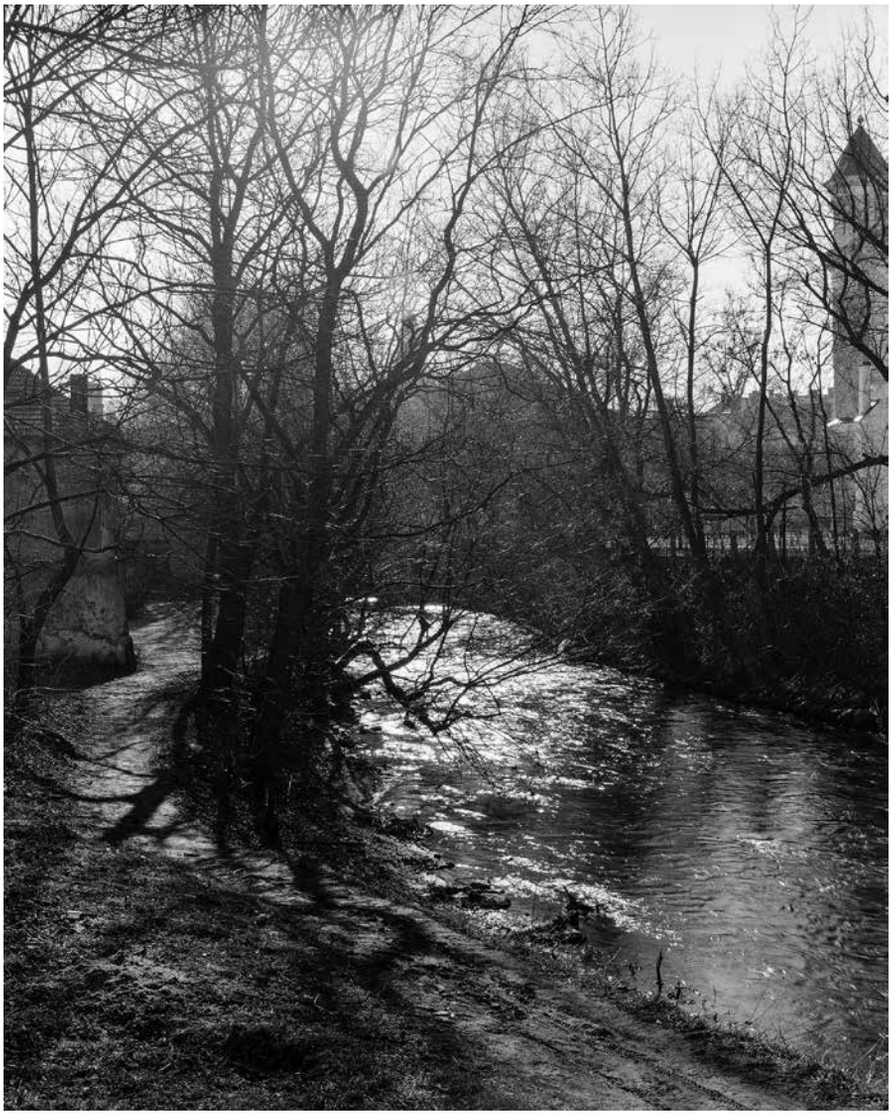

Kęstutis Stoškus. Vilnia prie Malūnų gatvės. 1997. Fotografija

O ar buvo tokių atvejų, kai naciai suvokdavo, kad žydai visgi yra žmonės? Kas vyksta tokiu atveju? Ar išeinama iš sistemos? O gal buvo ir suvokimo refleksijų, bet vis tiek tęsiami nusikaltimai?

Aš specialiai to netyrinėjau, bet kiek žinau, ar bolševikai, ar naciai, jei jau tikrai suprasdavo, ką daro, padarė, palūždavo, iki pat savižudybės, nes ištverti tokius dalykus yra labai sunku. Eilinių žmonių galvose atgailos paieškoję galėtume rasti. Tiek čia Lietuvoje, tiek Latvijoje, Ukrainoje. Jeigu tamsus – menkai išsilavinęs ar prasto auklėjimo – žmogus, nesvarbu kilmė, įsijungė į šiuos procesus, gal tikrai užtruko laiko, kol jis suprato, ką daro. Tačiau iš čia atsidūrusių, atsiųstų vokiečių pusės beveik nebuvo tokių vargetų: visi, įsitraukusieji į žudymą, buvo baigę kokius nors mokslus, įvaldę amatą. Pakankamai daug sąmoningų žingsnių turėjai padaryti

nacionalsocialistinio pasaulio hierarchijoje, kad tave įpareigotų tuos žmones šaudyti, dažniau vadovauti, rengti, prižiūrėti tuos, kurie šaudo. Jeigu ir neatsiųsti, o veikiau savanoriai, tai turėjo būti stipriai ideologiškai pačiuožę, kaip Felixas Landau, kuris paliko labai retą šaltinį – žudiko dienoraštį. Paprastai žudikai nerašo, jie žudo. Todėl atsakant į klausimą – deja, bet toks sugrįžimas yra retas.

Truputį tolstant nuo knygos – turime daug populiariosios kultūros įvaizdžių apie Holokaustą. Ką su jais daryti? Ir drauge noriu klausti apie atminimo vietas: pavyzdžiui, Paneriai yra konkreti vieta, kurioje žudyti konkretūs asmenys. Gal to konkretumo suvokimas mums gali padėti?

Visi garsiausi šios temos kūriniai, kaip *Skaitovas*, *Pianistas*, *Schindlerio sąrašas* ar *Gyvenimas yra gražus* yra žmonių pastanga suprasti būtent ne visumą, o konkrečius dalykus. Kaip gali būti, kad nacis, daręs kažką itin bjauraus, kartu galėjo daryti kažką nebūtinai bjauraus? Kaip elgiasi žydai, kurie atsiduria šitoje keistoje mašinoje, t. y. tarp blogų ir ne tokių blogų nacių? Arba štai Roberto Benigni *Gyvenimas yra gražus* pasakoja apie žmogų, kuris pasiaukoja išgelbėdamas vaiką taip, kad šis neprarastų gyvenimo džiaugsmo. Gal net svarbiau ne gyvybę išsaugoti, o žmogaus integralumą? Visa tai – vis bendražmogiški interesai, o kartu pasakojamos konkrečios istorijos, kurios rūpi. Man atrodo, kad nieko tinkamesnio, pagarbesnio nužudytųjų atžvilgiu ir sugalvoti neįmanoma.

Mes tikrai turime suprasti, kad Katastrofa yra visiškai praėjusi. Nors yra žmonių, kurie tiesiog prisimena *susijusius* laikus, vietas ir situacijas, kurios nepraėjo. Daug žydų istorijos momentų ar Izraelyje, ar Amerikoje, ar Europoje, ar atskirose žydų bendruomenėse įvairiais būdais sudabartinami, netgi tam tikra prasme išgyvenami. Tai susiję ir su religine, ir su nereligine sąmone. Nemanau, kad tai blogas dalykas: stengtis niekada nepamiršti. Veikiau prasmingas. Kas kita, kai kitose kultūrose ar nacijose mėginama aklai mėgdžioti – tai atrodo gana dirbtinai, net kvailokai.

Savo ruožtu mes turime daug sekuliarių ar postsekuliarių atminimo praktikų, kurios dar politiškai aktualizuojamos, suplakamos ir sinkretiškai pateikiamos, todėl įgyja tokį makabrišką pobūdį. Paneriai ar kokios kitos vietos, jos šiandien yra aptriušę ar apleistos, bet kartu tai yra simbolis, kiek laiko yra praėję. Mes turime draudimą ten kasti ir kažką monumentalaus įrenginėti, bet gal ieškant pagarbaus santykio vertėtų galvoti apie mažus, trapius ženklus. Reiktų ieškoti memorialinio santykio, kuris nei pretenduotų į amžiną didybę, nei būtų iš įsivaizduojamos praeities. Reikia atsigręžti ir savęs paklausti: kas iš mūsų šiandien kyla, kokius dalykus Paneriai, kaip atminties vieta, pažadina. Tu turi ieškoti tekstų, artefaktų iš praeities, kurie kažką bylotų, ir rasti tokias dabartyje kylančias interpretacijas, kurios kažką tikro pasakytų apie dalykus, kurie tada buvo. Antai buvo (bent pirmus kartus) visai sėkmingas Molėtų atminties maršas, kur žmonės eina, primindami ir šokiruotiems vietiniams, kad tai yra miestelis, kuriame absoliuti dauguma gyventojų buvo žydai. Bet reikia po truputį įvairių būdų ieškoti. Žmonių, taip pat ir atminimo, pasaulį įvairovė puošia.

O kokia buvo situacija pokario Vokietijoje su Holokausto atmintimi? Istoriografijoje dažnai teigiama, kad tik Adolfo Eichmanno teismas išprovokavo artikuliuotas atminties praktikas.

Visų pirma turime suprasti skirtumus. Lietuvoje buvo išnaikinta absoliuti dauguma žydų bendruomenės, tuo tarpu daug Vokietijos žydų išgyveno, nes jie, praradę socialinį statusą, turtą, nuskurdę, vis dėlto sugebėjo emigruoti. Dažnai žeminančiomis sąlygomis, bet vis dėlto pasitraukė, pabėgo iki 1939-ųjų. Taip, Vokietijoje iki karo liko apie trečdalis žydų, kurie karo metu irgi beveik visi buvo nužudyti – šie skaičiai panašūs, kaip Lietuvoje.

Antras labai svarbus momentas: daugelis Vokietijos žydų buvo (ir) vokiečiai, nemažai ir laikė save tiesiog vokiečiais. Jeigu kas atrodo kaip vokietis, kalba kaip vokietis, jaučiasi vokietis, tai ir yra vokietis, – bet ne, sako nacis, pažiūrėkim jo kilmę, kraują! Aišku, mes nežinome, kiek iš tokių, stojus persekiojimams, susivokė esantys žydai, bet apskritai išskirtinis ir išskiriantis žydiškumas buvo nacių sprendimo pasekmė. Jie galėjo prisiimti tokią naštą, tapti žydais-aukomis, bet retas kuris tai išgyveno be įtampos ir be traumos.

Trečia svarbi aplinkybė – Vokietijos ir Austrijos žydų žudynės iš esmės vyko ne Vokietijoje ir Austrijoje. Ten žydus pradėta persekioti anksti, bet į koncentracijos stovyklas imta vežti tik 1941 m. rudenį, o žudė juos jau kartu su Lenkijos žydais. Tai reiškia, kad Vokietijos žmonės apie žydų naikinimą patirti galėjo *tik* gandus. Tai yra labai stipri *informacijos* priemonė, bet tai visiškai ne tas pats, ką galėjo patirti Lietuvos žmonės, kurie galėjo girdėti šūvius ar matyti vedimą myriop, kai kada net pačias žudynes savo akimis. Tiesa, labai daug žinovų nūnai aiškina, kaip viską *anuomet* vokiečiai žinoję, vis dėlto žinojimas, kuris nesiremia evidencija, tiesiogiriu patyrimu, yra kas kita. *Holokaustas* tiesiog nebuvo jų gyvenimo dalis, čia nėra ko lyginti su gyvenusiais greta fortų Kaune ar paneriškiais. Atsigręžiant į tai, kas jau pasakyta: prisitaikyti prie nacionalsocialistinio pasaulio buvo paprasčiau nedalyvaujant, išlaikant privačią erdvę. Net ir tie, kurie prisitaikė, turėjo savo privačią erdvę, į kurią galėjo pabėgti, o visi kiti stengėsi susirasti savo gyvenimą ir jį gyventi. Ir, žinoma, tokiu atveju tu sąmoningai nesigilini į tai, kas vyksta. Tas pats galiojo ir Vokietijos okupuotiems kraštams; pagal

galimybes postalininiais laikais – ir visam sovietiniam pasauliui. Žmonės ieškojo privačios, intymios erdvės, kurioje jie galėtų būti savimi. Vadinasi, tu nesidomi, nesirūpini kitų gyvenimu, ir kuo mažiau žinosi, tuo geriau.

Tik įvertinus šias aplinkybes vertintina denacifikacija, kurią atneša Vakarų sąjungininkai po karo. Tiesmuką, su užtvindymu brutaliais vaizdais, pirmiausia lavonų krūvų ir leisgyvių išgyvenusiųjų, naikinimo politikos *pasekmių, o ne proceso* vaizdą. Žinia apie naikinimo (visų, neskirstant tautomis) mastą ir nuožmumą turėjo šokiruoti. Ir Vokietijos žmonės į visą šį *rodymą* to, prie ko privedė nacių politika, įprastai reagavo su siaubu, atmetimu ir atsitraukimu (čia ne mes). Tai, kaip ir didieji teismų procesai, žinoma, ilgainiui atgrasė nuo simpatijų nacionalsocializmui, bet daug labiau atgrasė Hitlerio savižudybė, karo pralaimėjimas ir kapituliacija. Neliko Hitlerio, neliko nacizmo, neliko ir jo *mysterium*, nei *tremendum*, nei *fascinans*. Dėl to pirminiai denacifikacijos uždaviniai praktiškai supaprastėjo, atrodė, pakaks perfiltruoti buvusius pareigūnus, atimti/bauduoti už prisiplėšimus okupuotuose kraštuose ar iš persekiojimų aukų, terminuotai riboti veiklas. Ir Vakarų okupacinės administracijos, ir vietos valdžios šį procesą ilgainiui traktavo kaip foninį Vokietijos atstatymui, ypač Šaltojo karo sąlygomis.

Kad kas nors taptų atminties dalyku, turi praeiti laiko, išsitrinti, užsimiršti. Po karo sugriovimai, praradimai buvo realūs, aukos – įskaitant ir savas – didžiulės. Tad visiškai normalu, kad turėjo atsirasti nauja karta, kuri pradėtų kelti klausimus apie tėvų praeitį. Tik septinto dešimtmečio viduryje jaunoji karta tikrai pradeda rimtesnius svarstymus. Akstinas tam yra ne tik Eichmanno procesas Izraelyje, bet ir vad. Frankfurto (Aušvico vykdančiojo personalo) procesai Vokietijoje. Naikinimo lagerių pareigūnai, tarnautojai, gydytojai neretai buvo visai kitokie žmonės nei Eichmannas, iš pažiūros nuobodus dėdulė, jie kur kas lengviau regėjosi kaip buvę bjaurūs naciai, be kruopelės pastebimo žmogiškumo. Arendt apie juos atitinkamai rašė, kad juose nebuvo nei lašo žmogiškumo. Žinoma, nemažai bylų ir tyrimų nepasiekė teismo (kaip Kauno SD atveju), tačiau centralizavus baudžiamojo vertinimo procesus (centras Liudvigsburge), svarstymams vokiškoje viešumoje rasdavosi vis daugiau medžiagos, formalių akstinų. 1968-uosius Vakarų Vokietija pasitiko jau su socialinės, išvidinių poreikių kildinamos denacifikacijos ir aukų atminimo banga. Aišku, pastaroji viršūnę pasiekė jau dar su kita, anūkų karta, ir procesai tapo čia daugiasluoksniai, neretai užklojantys atstumą nuo nacionalsocialistinės praeities.

Kokia situacija šiandien vyrauja istoriniuose Holokausto ir nacionalsocializmo tyrimuose? Ar yra išsišokėlių?

Paprastai išsišokėliai ateina iš buvusių nugalėtojų šalių. Ten ir kolektyvinė inkulpacija, ir frontalinė apologetika lengviau įmanoma, nes praeitis kur kas labiau praėjusi. Vokietijoje ar Izraelyje situacija kitokia, jautrumas atsakomybės ir aukų atžvilgiu stipresnis, griežtesnis ir teisinis reguliavimas (kaip (ne)kalbėti). Iš visų paskutinių dešimtmečių istoriografinių madų ir tendencijų man įdomiausia tendencija, prie kurios bandau savo knyga prisišlieti, tai mažųjų istorijų (iš apačios) pasakojimas. Atsisakymas hipermokslinės kalbos, išsikapstymas iš diskursų, grįžimas *ad fontes*, bet ne tiek institucijų, kiek žmonių paliktų šaltinių.

Ir Jūs bandėte kalbėti apie žmones?..

Aš bandžiau apjungti dėmesį pačiam aiškinimų ir diskursų pasauliui, ir įsiklausyti į praeities žmonių balsus. Mat man atrodo, kad šitų dalykų nebelabai įmanoma atskirti, patyrimai, pasakojimai, aiškinimai ir atmintys pernelyg persipynę, kad juos skaitytume izoliuotai. Bet tada reikia griežčiau atsirinkti ir nuolat reflektuoti

Knygoje ir teigiate, kad „retas kuris nacionalsocializmo aiškinimas (ar aiškinimas apie aiškinimus) rūpinasi savo prielaidų, ypač pasaulėžiūrinių, apmąstymu“. O kokios buvo (ar yra) Jūsų asmeninės pasaulėžiūrinės prielaidos, kai kalbate apie masinį žydų naikinimą ir nacionalsocializmą?

Spiriamas į kampą dėl santykio tarp egzistencinės interpretacijos ir fenomenologijos Martinas Heideggeris, regis, dar 1923 m. kartą yra sakęs: „aš esu katalikų teologas“. Tada aš, šitaip utriruojant, esu katalikų žurnalistas. Kas gi daugiau gali įlįsti tai į vieną, tai į kitą mokslą, o tada grįžti prie pačių šaltinių? Atsižvelgiant į dalyką, kuris čia man rūpi, tas pasaulėžiūrines prielaidas galima bendrai pavadinti judeokrikščioniškomis, o mano paties pasakojimas surėstas veikiau katalikiškai. Susidūręs su neišmatuojama įvairiausios kilmės tekstų gausa, stengiuosi taktiškai ir ritmiškai atlikinėti hermeneutinį judesį, kas nuolat išveda už instituciškai suprasto mokslo ribų į tai, ką vadiname gyvenimu. Nemanau, kad galima taip pasakyti: „krikščioniška hermeneutika“. Net nežinau, ar išvis čia tinka žodis „pasaulėžiūra“, bet aš taip visą gyvenimą stengiausi istoriją išgirsti, suprasti ir perteikti. Pagaliau, visada po ranka yra Šventasis Raštas, kurio griebiuosi nuo pirmapradžio izaokinio žodžio suprobleminimo iki pabaigos, kur atėniečiai į apaštalo Pauliaus skelbimą Jėzų prisikėlus reaguoja skeptišku „apie tai pasiklausysime kitą kartą“. Tokia jau ta istorija, pirmiausia iš nesupratimo ir nesusikalbėjimų surėsta.

DAR KARTĄ IŠEIVIAI

Beatričės Kleizaitės-Vasaris menų galerija Marijampolėje

Aistė Paulina Virbickaitė

Tai jau penktas muziejus, susijęs su lietuviais išeiviais iš mano jau aprašytų 18-os. Nemažai! Bet nepasakyčiau, kad per daug. Ir tai tik trečias pasakojimas, kurio centre – moteris. Mažoka, bet vyrų taip paprastai iš muziejų istorijų neišmesi. Šį kartą – moteris, inicijavusi savo vardo galeriją-muziejų, įvairiai vertinta, pastaruoju metu labai retai beprisimenama. Žinojusi, ko nori ir nesidrovėjusi to siekti. Man pačiai niekada neteko su ja susidurti, o dabar jau vėlu – Beatričė Kleizaitė-Vasaris išėjo 2023 m., būdama 99-erių metų amžiaus. Bet Marijampolėje liko jos vardo menų galerija, kurioje rodomi daugiausia lietuvių išeivių kūriniai iš jos surinkto ir miestui padovanoto rinkinio. Taigi šio pasakojimo maršrutas: Vilnius – Marijampolė, per Romą, Buenos Aires, Monrealį, Bostoną, Vilnių ir Anykščius.

Pasakotojai apie Beatričę Kleizaitę būtinai pamini, kad tai jos rūpesčiu Vilniuje buvo pastatytas paminklas Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Gediminui. Nejaučiu didelės meilės nei išskirtinės pagarbos paminklams ir jų statytojams. Bet paminklo Gediminui statybų istorija man labai patinka. Suprantu, kad jos dalyviai ir liudininkai išgyveno dramą, tačiau žvelgiant iš šalies, tai tikra tragikomedija. Devyniasdešimtųjų pradžios Vilnius, kuriame tautinis idealizmas žydi kartu su laukiniu kapitalizmu. Kuriamos taisyklės tučtuojau laužomos, akimirksniu keičiasi dūmo stabilumo susitarimai. Ginčai kiekviename žingsnyje, vyrams matuojantis savo statusus naujoje hierarchijoje. Ir į tamsų, skurdų miestą atvykusi dama su amerikonišku akcentu, baltais dantimis ir žaliais doleriais. Beatričė Kleizaitė darė viską, kad miesto centre, šalia Katedros, būtinai stovėtų Vytauto Kašubos sukurta skulptūra. Ji pasiekė savo.

Kaip ir daugelis to laikotarpio istorijų, paminklo Gediminui statymo peripetijos labai painios, kiekvienas pasakotojas turi savo versiją. Beatričė Kleizaitė šią istoriją pasakodavo iš savo perspektyvos ir jos pasakojime – daugiausia polėkio. Bene vėliausią variantą, 2017 m. publikuotą *Lietuvos ryte*, ji papuošė nauja detale. Žurnalistei Daliai Gudavičiūtei jautriai pastebėjus, kad po šitiek vargų statant paminklą, dabar šalia jo nėra jokios lentelės su organizatorės vardu, ši atsakė: „Yra šis tas, bet ne lentelė. Mes su tuometine miesto vyriausiąja architekte Dalija Rudyte ant žirgo genitalijų išgraviravome savo vardo ir pavardės pirmąsias raides. Man to užtenka“. Nesvarbu, kad skulptūrą įgyvendinęs skulptorius Mindaugas Šnipas nieko apie tai negirdėjo ir sunku patikėti, kad dvi moterys slapčia nuo visų ant metalinių žirgo genitalijų išties raižė savo inicialus. Tai perskaičiusi ilgai juokiausi ir galvojau, kad šios ponios avantiūrizmo, užsispyrimo ir idealizmo derinys yra unikalus. Pagaliau pasitaikė proga susipažinti kiek išsamiau.

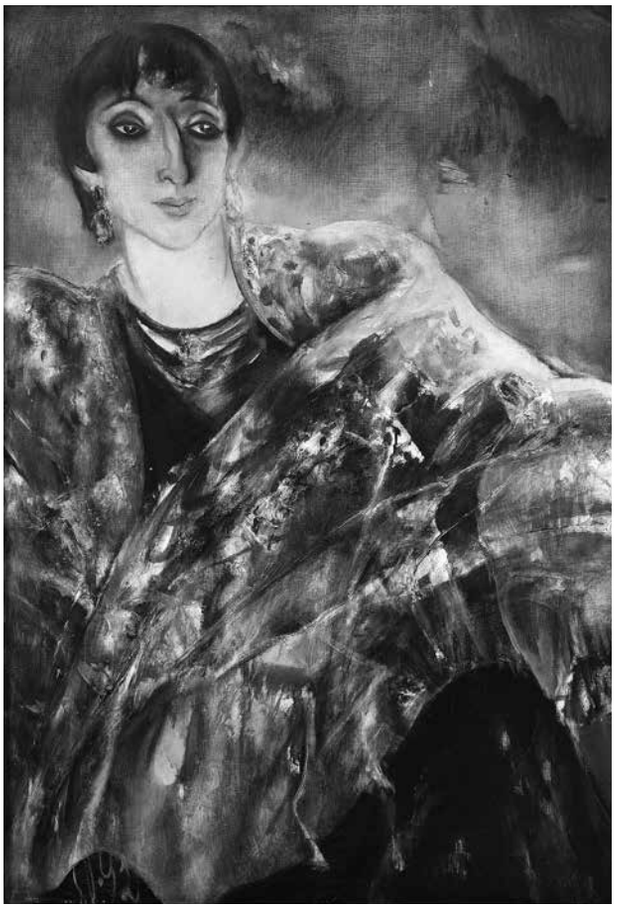

Sofija Veiverytė. Beatričė. 1992. Drobė, aliejus. 130 × 90.
Evaldo Darškaus ir Gintauto Lukausko nuotrauka

Vytautas Ignas-Ignatavičius. Šventas Jurgis. 1959. Drobė, aliejus. 159 × 203. Evaldo Darškaus ir Gintauto Lukausko nuotrauka

NUO KARO PABĖGĖLĖS IKI MENO MECENATĖS

JAV lietuvė, dailėtyrininkė, teatralė, režisierė, pedagogė, bibliotekininkė, visuomenininkė, mecenatė – tai dažniausiai Beatričės Kleizaitės vardą lydintys apibūdinimai. Jos energijos užteko trims gyvenimams: jaunystei Lietuvoje iki karo, išeivijai ir labai aktyviai paskutinei gyvenimo daliai grįžus į Lietuvą. Tiesa, apie savo asmeninį gyvenimą ji pasakoti nemėgo. Nors nemažai rašė, bet, regis, nepaliko jokių prisiminimų. Nelengva rasti informacijos tiek apie jos jaunystę, tiek apie gyvenimą išeivijoje. Tenka rinkti trupinukus.

Beatričė Kleizaitė gimė 1925 m. Kaune. 1941–1944 m. studijavo Kauno Didžiojo teatro Dramos studijoje. Pasitraukusi iš Lietuvos atsidūrė Romoje, kur kelerius metus studijavo meno istoriją ir tęsė teatro studijas, tuo pat metu dirbo Stasio Lozoraičio asmenine sekretore. 1948 m. ištekėjo už Romos muzikos akademijoje studijavusio Vytauto Kerbelio (pora susilauks 3 vaikų) ir kartu išvyko į Argentiną. 1958 m. šeima persikėlė į Kanadą, vėliau patraukė į JAV. Beatričė Kleizaitė dirbo bibliotekininke ir ispanų kalbos mokytoja mokyklose, laisvalaikiu statė spektaklius pačios suburtuose lietuvių bendruomenių teatruose. Nuo jaunystės domėjosi vaizduojamaisiais menais.

Abiejų su vyru darbas ir laisvalaikis vyko lietuvių bendruomenėse, kurios, kaip žinome, buvo gana uždaros ir konservatyvios. Beatričė Kleizaitė rašė tik lietuviškai, lietuvių spaudai. Draugavo su menininkais Adomu Galdiku, Vytautu Ignu, Kazimieru Jonynu ir Vytautu Kašuba, vertino jų kūrybą, pirko ir dovanų gaudavo jų kūrinių. Modernesnių Jurgio Mačiūno, Jono Meko, Kazio Varnelio ar Aleksandros Kašubos darbų jos rinkinyje nėra. Įdomu, kad nėra ir Janinos Monkutės-Marks kūrinių, nors jos abi jaunystėje tuo pat metu mokėsi aktorystės Kaune ir tikrai turėjo susitikti Čikagoje.

Į Lietuvą Beatričė Kleizaitė grįžo būdama 66-erių – kitas sakytų, gyvenimą užbaigti, bet čia ji įgijo tarsi

antrą kvėpavimą. Įsigijo erdvų butą Vilniaus senamiestyje (turbūt dar visi prisimena, koks vertingas tuomet buvo doleris), kur vieną po kitos rašė knygas ir turėjo daug kitų veiklų. Valstybiniai apdovanojimai, kvietimai į renginius, pagarba ir pažintys. Emigrantė bibliotekininkė tampa visoje šalyje žinoma visuomenininke ir meno mecenate. Anykščiuose jos dovanotos kolekcijos pagrindu atidarytas Angelų muziejus, o Marijampolėje – jos vardo galerija. Tiek su angelais, tiek su velniais vengiu turėti reikalų, tad keliauju į Marijampolę.

GALERIJA MARIJAMPOLĖJE

Beatričės Kleizaitės-Vasaris menų galerija Marijampolėje įkurta buvusioje sinagogoje, šalia čia veikiančio Meilės Lukšienės švietimo centro. Tik įėjusi vidun susvyravau. Pagrindinėje erdvioje salėje aukštomis lubomis eilėmis surikiuota daugybė juodų kėdžių, aplink jas iš abiejų pusių pusračiais sustatyti masyvūs balti stendai, ant kurių iš abiejų pusių sukabinti paveikslai. Ant vienos stendų pusės laikinai eksponuojami kauniečio tapytojo Prano Griušio paveikslai, ant kitos – Beatričės Kleizaitės rinkiniui priklausantys eksponatai. Kita rinkinio paveikslų dalis sukabinta ant sienų, kurias galima apžiūrėti prasibrovus pro jau minėtus stendus. Matau, kaip jautresni meno eksponavimui skaitytojai jau linguoja galvas. Bet mano tikslas – ne revizuoti, o suprasti. Todėl pakvėpavusi nurimau. O ką? Tai kas, kad nuolatinę paveikslų ekspoziciją įsivaizduočiau kitaip – ramioje ir švarioje erdvėje, su sureguliuotu apšvietimu ir dėmesiu kiekvienam eksponatui. Akivaizdu, kad neseniai čia vyko renginys (muziejuje sako, kad tiesiog nespėta išnešti kėdžių). Vadinasi, vieta gyva, čia renkasi žmonės. Nedidelio miesto bendruomenei turbūt labiau nei nejudinamos ekspozicijos reikia gyvenimo: renginių, besikeičiančių parodų. Juo labiau kad rūsyje rodoma antroji rinkinio dalis eksponuota daug rūpestingiau, dėmesio neblaško jokios pašalinės detalės. Tiek pirmame aukšte, tiek ir rūsyje išdėstytos knygų lentynos: tai Beatričės Kleizaitės galerijai palikta meno biblioteka, kurioje šalia visiems gerai pažįstamų lietuviškų leidinių yra klasikinių meno albumų anglų kalba. Jau vien juos vartant čia galima praleisti kelias valandas. Bet svarbiausia – menas!

Pagrindinis didžiosios pirmojo aukšto salės akcentas – centre prie lango švytintis Kazimiero Jonyno vitražas. Jam iš kairės – tapytojos Sofijos Veiverytės sukurtas Beatričės portretas. Ši vėlyvojo sovietmečio kultūrinio elito portretistė savo darbą išmanė: jos portretuose visi (išskyrus Vincentą Gečą) atrodo gražūs, išmintingi ir dvasingi. Moterys – paskendusios mintyse, jų veido bruožai visada dailūs ir svajingi, net jei vaizduojamos stiprios ir energingos damos. Tapytoja puikiai žinojo moters įvaizdžio dviprasmiškumą, kai tuo pat metu reikia būti ir stipriai, ir trapiai; talentingai, bet ne per ryškiai; charakteringai, bet ne iššaukiančiai. Tai portretai, kurie daugiau nuslepia nei parodo, lygiai tą patį galima pasakyti apie jos 1992 m. sukurtą portretą „Beatričė“. Nesistebiu, kad Vilniuje susiėjo šių stiprių, energingų moterų keliai. Nesistebiu ir tuo, kad darbo rezultatu portretuojamoji liko patenkinta, juk neatsitiktinai jis eksponuojamas tokioje pagarbioje vietoje.

Vitražui iš dešinės – didelio formato Vytauto Igno 1959 m. Amerikoje sukurtas šv. Jurgį vaizduojantis paveikslas. Tai Beatričei Kleizaitei svarbus darbas – jį pirko pati, likusius šio menininko darbus vėliau gavo dovanų. Paveiksle stilizuotomis gėlėmis žydi sodriai žalia pieva. Jos centre ant obuolmušio šuoliuoja šv. Jurgis, smaila ietimi duriantis slibinui į dantį. Situaciją

Vytautas Kašuba. Rūpintojėlis. 1955. Tonuotas gipsas, medis. 72 × 20 × 26. Marijampolės Meilės Lukšienės švietimo centro nuotrauka

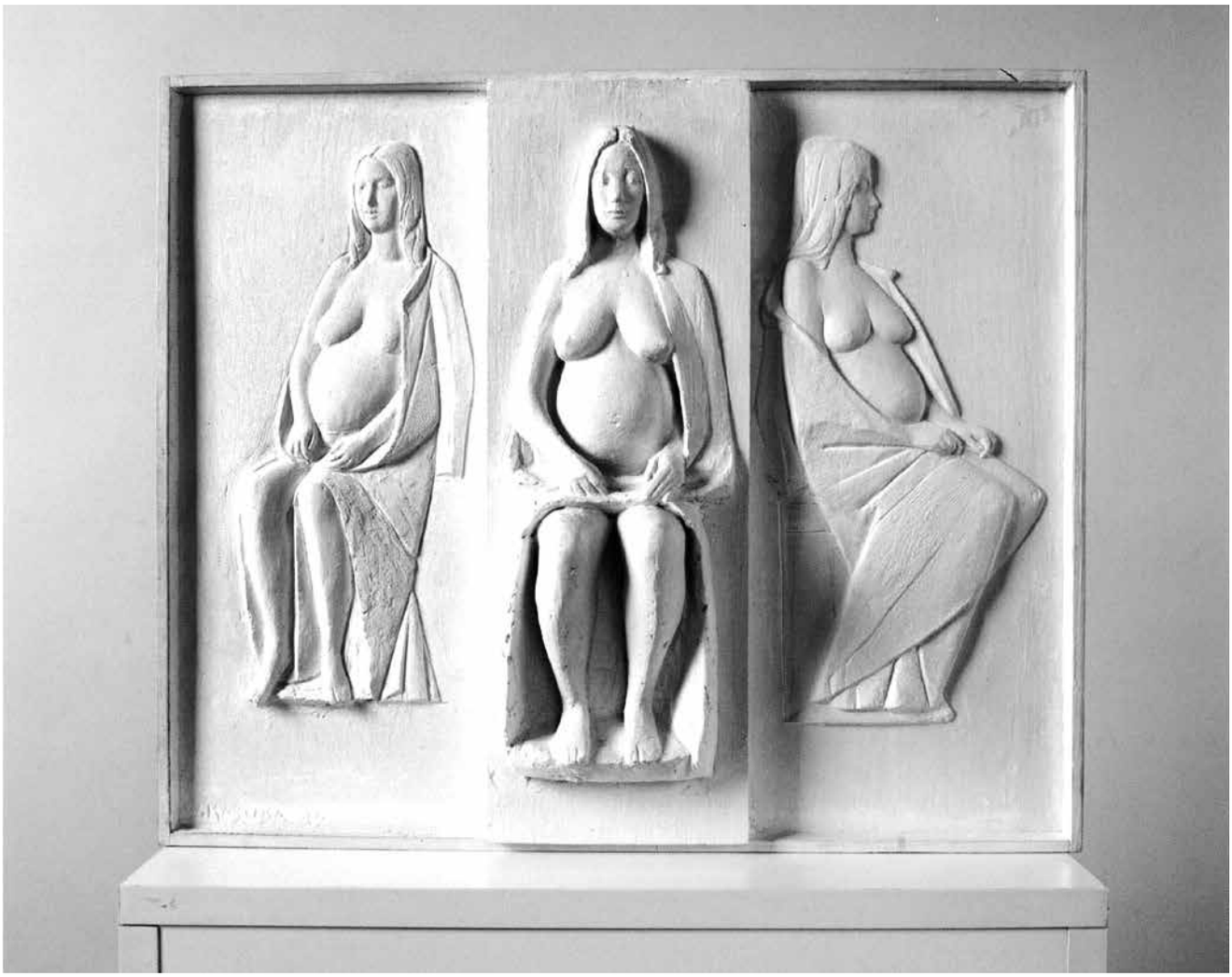

Vytautas Kašuba. Besilaukianti. 1987. Reljefas, gipsas. Marijampolės Meilės Lukšienės švietimo centro nuotrauka

nebyliai stebi iš vienos pusės šventasis koplytėlėje, iš kitos – karalaitė, pasipuošusi balta, marškinius labiau primenančia suknia. Visi rimtais, susimąstyme sustingusiais veidais, gal tik aplink skraidantys angeliukai kiek linksmesni. Žalsvai rusvų tonų dekoratyviai stilizuota tapyba lietuvių liaudies motyvais Beatričei Kleizaitei tiko ir patiko. Formos, plastikos dalykai ir visokie eksperimentai jai rūpėjo mažiau nei ramus, kiek dekoratyvus paveikslų koloritas ir atpažįstami, neretai lietuviški ar religiniai motyvai.

Beatričės Kleizaitės santykį su tapyba galbūt gali paaiškinti jos pačios papasakota meno rinkimo pradžia. Monrealyje ji aplankė dailininką Vytautą Remeiką ir susižavėjo vieno jo paveikslo fragmentu, kuriame vaizduojamas gražus, šviesaus veido jaunikaitis, kuris jai priminė princą. Menininkas iškirpo iš paveikslo patikusį fragmentą ir padovanojo gerbėjai – tai buvo pirmasis rinkinio kūrinys. Galvoju, kad išsikirpti patikusį fragmentą iš savo gyvenimo patirčių mėgo ne vienas išeivių tapytojas ir žiūrovas. Tai padėjo jiems likti dailiai stilizuotame, prislopintų spalvų idealizuotame lietuviškų motyvų pasaulyje. Tokia aplinka tiko ir Beatričei, bent jau sprendžiant iš jos rinkinio. O jis sparčiai augo.

„Vėliau paveikslai pradėjo rinktis, tai gaunant dovanų ar man atsidėkojant už kokias paslaugas: pavyzdžiui, spektaklio pristatymą, parodos ar kokio nors minėjimo parengimą. Jau nekalbant apie vardines, gimimo dienos ar Motinos dienos minėjimus, nes iš savo vaikų visuomet dovanų gaudavau kokį nors dailės kūrinį“, – rašė Beatričė Kleizaitė. Rinkinys pildėsi Adomo Galdiko, Albino Elskaus, Vytauto Kašubos, Vytauto Igno, Prano Lapės kūriniais. Nusprendus grįžti į nepriklausomybę atgavusią Lietuvą, menininkai dovanojo darbus tikėdamiesi, kad jie bus parvežti į Lietuvą – taip ir nutiko.

Šiek tiek darbų ji įsigijo (ar gavo dovanų) jau būdama Lietuvoje, iš lietuvių menininkų. Tiesa, gyvendama čia ji daugiau dėmesio skyrė darbams angelų tema, kurių

surinkusi virš 100 padovanojo 2010 m. Angelų muziejų steigusiam Anykščių miestui. Būta vilčių, kad Anykščiai sutvarkys ir jos likusiam rinkiniui eksponuoti skirs nedidelį dvarelį. Šiam sumanymui nepavykus, teko dairytis naujos vietos. Tai – turbūt pats skausmingiausias kiekvieno kolekcininko gyvenimo etapas. Lengva tiems, kurie sugebėjo surinkti kompaktiškas ir išties vertingas kolekcijas, apie kurias svajoja tiek jaunesni pirkėjai, tiek ir muziejininkai. Tačiau tokios kolekcijos visame pasaulyje didelė retenybė. Beatričė Kleizaitė nenorėjo pardavinėti jai dažnai dovanotų paveikslų. Nedžiugino ir mintis, kad jos paveikslai supakuoti snaus kokio nors didelio muziejaus fonde. Suprantama, ji pageidavo, kad rinkinys išliktų kaip visuma ir turėtų jos vardą. Tačiau toks noras kuo toliau, tuo sunkiau įvykdomas. Mėginta kalbėtis su Vilniaus meru, galvota apie Vilniaus galeriją, kurioje būtų eksponuojami šie darbai. Matant, kad neišsipildys ir ši idėja, rinkinį pasiūlyta padovanoti Marijampolei. Miestas sutiko.

Marijampolei ji padovanojo apie 400 darbų. Rinkinio kataloge minima lygiai 60 menininkų, daugiausia Amerikos lietuvių, keli ne lietuviai, keli Lietuvoje gyvenę menininkai. Daugiausia rinkinyje Adomo Galdiko kūrinių (virš 100), nemažai Vytauto Igno darbų, kaip visada puikiai atrodo Prano Gailiaus spalvotos litografijos, solidi Romo Viesulo grafika ir, žinoma, Vytauto Kašubos skulptūros, vaizduojančios moteris – kiek erotizuotas, bet vis tik savarankiškas ir įdomias, mano manymu, būtent jos, ne religinė skulptūra ir tikrai ne paminklai yra įdomiausioji šio skulptoriaus kūrybos dalis. Tai solidus, nuosaikus rinkinys, reprezentuojantis nemažos dalies lietuvių išeivių menines preferencijas. Spėju, jis dar sulauks tyrinėtojų, norinčių naujais rakursais pažvelgti į išeivių kūrybą. Neabejoju, kad kažkada bus vėl prisiminta ir Beatričė Kleizaitė, peržiūrėti jos pasisakymai, nutylėjimai ir sudėtinga įdomi biografija.

Įdomu ir tai, kaip toliau klostysis šios menų galerijos likimas. Beatričė Kleizaitė buvo reikli ir pratusi, kad jos nuomonės būtų klausoma. Dabar, jai išėjus, atėjo laikas kiek atsinaujinti. Galbūt ilgainiui atsiras medžiagos, lankytojams pristatančios jau gerokai visų primirštą Beatričę Kleizaitę-Vasaris, galbūt kažkada bus dar kartą peržiūrėti eksponuojami rinkinio darbai ir pateikti naujai, paaiškinant, kuo ir kodėl šie menininkai mums įdomūs ir svarbūs. Potencialo šiuolaikiškesniam, žiūrovui draugiškesniam darbų pristatymui ir pateikimui čia išties yra. Nes priimtos dovanos ne tik džiugina, bet ir įpareigoja.

Marijampolės sinagoga. Marijampolės Meilės Lukšienės švietimo centro nuotrauka

SEPTYNI KRIKŠČIONIŠKOJO VILNIAUS AMŽIAI

Dešimt atminties vartų

Liudas Jovaiša

PROLOGAS

Prieš septynis šimtmečius šį miestą įkūrė pagonių kunigaikštis. Vis dėlto pirmą kartą Vilniaus vardą užrašė krikščionio – brolio pranciškono – ranka. Tai buvo tarsi *civitas christiana* ateities pranašystė, netrukusi išsipildyti Gedimino anūko Jogailos laikais. Valdant Jogailos anūkui Aleksandrui, Vilnius įgijo vieną iš krikščioniškųjų Viduramžių Europos miestų atributų ir tapatybės ženklų – gynybinę sieną su vartais. Jų pavadinimai, lokalizacija, funkcija – raktai į visą krikščioniškojo Vilniaus istoriją. Pradėję nuo šiaurės pusės, apeikime miestą taip, kaip jį kasdien apeina saulė – iš rytų į vakarus.

I. PILIES VARTAI. SOSTINĖ

Tai vieninteliai miesto vartai, kurie ne atsiverdavo į priemiesčius ar į užmiestį, o jungė savivaldų miestą su pilimi (valdovo teritorija), taip pat ir su joje stovinčia katedra (dar vadinta „pilies bažnyčia“). Jei ne ši pilis, Vilnius būtų buvęs eilinis miestas; tik valdovo rezidencija darė jį sostine. Tiesa, pastaruosius 200 metų (1795–1990) Vilnius tikros sostinės statuso praktiškai neturėjo. Vis dėlto jau pirmųjų istorijos amžių „įkrovos“ pakako, kad, sakydami „Vilnius“, tam tikrais atvejais galėtume turėti omenyje „Lietuvą“. Pilyje pastatytoji katedra, simboliškai įkūnijusi pagoniško krašto konversiją, tapo visų Lietuvos bažnyčių motina; šioje šventovėje prieglobstį po mirties radęs princas Kazimieras tapo visos Lietuvos šventuoju globėju. Sugriuvus ar apgriuvus valdovų rezidencijoms, o vėliau ir visai valstybei, būtent Katedra – kad ir be trofėjinių Žalgirio mūšio vėliavų, su užmarštin nugrimzdusiais valdovų kapais, išsisklaidžius didingiems *Te Deum laudamus* garsams po Oršos, Salaspilio, Chotino pergalių, – buvo gyva XIX ir XX a. lietuvių ir Lietuvos jungtis su didinga praeitimi. Tai, kaip valdovų istoriją absorbavo ir sublimavo Katedra, tapdama savotišku valstybingumo pakaitalu, regimai įkūnija jos varpinės bokštas: iš po žemės išaugęs gynybinio Žemutinės pilies bokšto pavidalu, jis stiebiasi aukštyn, remdamasis į praeities statinį tartum į naujos realybės, funkcijos ir epochos postamentą. Matyt, tokią Katedros kaip istorinės Lietuvos ir jos valstybingumo širdies tapatybę atpažino ir sovietų valdžia, iš pradžių pasirūpinusi, kad šventovė būtų uždaryta, o vėliau inicijavusi ir šventojo Lietuvos globėjo relikvijų iškraustymą.

II. BERNARDINŲ VARTAI. VIENUOLIJOS

Brolių ir seserų vienuolių bendruomenės yra vienintelė gyva jungtis, XXI a. pradžios Vilnių tebesiejanti su jo pradžių pradžia – kunigaikščio Gedimino ištarme. XIX–XX a. sąvartoje toji jungtis kabojo ant plauko – vienintelio oficialiai tebeveikiančio seserų benediktinių vienuolyno. Sovietmečiu tą jungtį tepalaikė pavieniui ar po kelias privačiuose butuose ar namuose gyvenančios seserys. Nors ši gija ir plonytė (o gal kaip tik dėl to), ji ypač brangi šaliai ir miestui, kuriuose daugumą senųjų tradicijų negailestingai sukarpė istorijos žirklės.

Vienuolių bendruomenės suformavo ir senojo Vilniaus architektūrinį veidą – tą bokštų, kupolų ir frontonų rezginį, kurį, žvelgdami nuo aplinkinių kalvų, regime išdrikusį žemai slėnyje, su vakaro saulės nutvieskiamais ir tomis akimirkomis kažin kokios mistiškos gyvybės įgaunančiais bažnyčių fasadais. Bemaž visos senojo Vilniaus šventovės (išskyrus katedrą, Šv. Jono, Švč. Trejybės (dabar – Dievo Gailestingumo) ir Šv. Stepono bažnyčias) radosi mieste įsikūrusių vienuolių bendruomenių dėka. Amžiams bėgant šios puošmenos, tarsi brangakmeniai, viena po kitos susijungė į Dievop kylančią ir keliančią Vilniaus kraštovaizdžio karūną.

III. SPASO (IŠGANYTOJO) VARTAI. KRIKŠČIONYS VILNIUJE

Gedimino Vilnius kūrėsi kaip kelių etnokonfesinių bendruomenių junginys. Be pranciškonų globoje susi-

formavusio Vokiečių kvartalo, rytų pusėje, prie Vilnios, išaugo ortodoksų rusėnų miestas, su savo cerkvėmis ir seniausiomis mieste XIII–XV a. kapinėmis (jose rasti 533 kapai). Ties šiuo nekropoliu ir stovėjo Spaso (Išganytojo) vartai, vedę į Užupio priemiestį anapus Vilnios ir tolyn – Polocko link. Nors vardą jie gavo nuo medinės stačiatikių cerkvelės, galima spėti, kad juos galėjo puošti ir ne rankų darbo Išganytojo atvaizdas – kaip vakarietiškasis *Salvator mundi* ant išorinės Aušros vartų sienos.

Ilgainiui katalikų ir stačiatikių Vilnius tapo gerokai margesnis. XVI a. savo bažnyčias mieste pasistatė ir evangelikai liuteronai bei evangelikai reformatai (šių bendruomenių kapinės įsikūrė užmiestyje – anapus Trakų ir Totorių vartų). XVII a. pradžioje bemaž visos stačiatikių šventovės drauge su Švč. Trejybės vienuolynu perėjo graikų apeigų katalikams; unijos nepriėmusi Rytų krikščionių bendruomenė tuomet susitelkė apie naują Šventosios Dvasios cerkvę ir vienuolyną.

IV. SUBAČIAUS VARTAI. MIESTIEČIAI

Subačius, kaip ir Savičius, buvo Vilniaus miestietis, kurio vardu vadinama gatvė, bet apie kurį ničnieko nežinome. Ir daugybę kitų savičių ir subačių dažnai nustelbdavo reikšmingesni sostinės asmenys ir institucijos – valdovas ir jo dvaras, vyskupas ir katedros kapitula, vienuolynai ir didikų dvarai. Bet būtent miestiečių kraujas cirkuliavo šio miesto gyslomis. Miestiečiams skirta parapinė Šv. Jono bažnyčia buvo viena erdviausių visame Vilniuje; daugelyje kitų amatininkų cechai turėjo altorių arba koplyčią. Konfesinė tapatybė lėmė miesto magistrato (savivaldybės) sudėtį: pusė burmistrų ir tarėjų turėjo priklausyti Romos, o kita pusė – graikų tikėjimui. Šis senųjų Vilniaus miestiečių pasaulis šiandien atrodo tolimas ir paskendęs praeities vandenyne. Dar XIX a. didžiumą senųjų tradicijų sunaikino Rusijos imperijos politika ir Bažnyčios bei visuomenės modernėjimas. Antrojo pasaulinio karo pervartos lėmė

Kęstutis Stoškus. Misionierių bažnyčia iš Subačiaus gatvės. 1997. Fotografija

tai, kad daugumą Vilniaus autochtonų pakeitė atvykėliai, o genetinis vilniečių kodas buvo pakeistas. Netrukus po to, nusiritus stalininių represijų bangai, nutrūko ir daugelio šventovių, per kartų kartas „įmelstų“ senųjų vilniečių, istorija.

V. AUŠROS VARTAI. ŠVENTENYBĖS

Apie ką kalbėti sustojus priešais Aušros vartus? Iškalbingiausia būtų nuščiūti: stabtelti, palenkti galvą ir pasveikinti Gailestingąją Dievo Motiną, nudelbusią akis į žemai, po jos sukryžiuotomis ilgapirštėmis rankomis gulintį miestą. Bet šioje vietoje galima prisiminti ir dar du maloninguosius atvaizdus, kuriems XX amžiaus istorija nebuvo tokia gailestinga. 1750 m. „popiežiškosiomis“ (Vatikano bazilikos kapitulos) karūnomis buvo vainikuotas seserų bernardinių Šv. Mykolo bažnyčios Dievo Motinos paveikslas. Sovietų valdžiai bažnyčią uždarius, jis neteko visų savo pagarbos ženklų – karūnų, aptaisų ir votų, tačiau maldingos vagystės dėka pats buvo išgelbėtas ir rado naują buveinę Vilniaus katedroje. Kitas Švč. Mergelės paveikslas, vadintas Vilniaus Dievo Motinos vardu, sietas su Aleksandro Jogailaičio žmona Elena ir gerbtas iš ortodoksų į graikų katalikų rankas ir atgal ėjusioje Švč. Trejybės cerkvėje, pradingo 1915 m. jį išvežus į Rusiją. Šiandien Ukrainos graikų apeigų katalikų bendruomenė Vilniuje prašo savo globėjos užtarimo žvelgdama į šio atvaizdo kopiją, pakabintą senojoje vietoje – viename iš šoninių altorių.

VI. RŪDNINKŲ VARTAI. ŠVENTIEJI

Ankstyvuoju istorijos laikotarpiu, XVI–XVII a., per šiuos vartus į miestą įvažiuodavo karaliai – iš Krokuvos / Varšuvos atvažiuojantys gyvi ar atvežami mirę (kaip, pavyzdžiui, Barbora Radvilaitė). Nenuostabu, kad 1604 m. toks „ingresas“ surengtas ir šventojo Kazimiero kulto patvirtinimo proga: procesija, kurioje nešta šv. Kazimiero vėliava ir popiežiaus brevė, pajudėjusi iš Šv. Stepono bažnyčios, per šiuos vartus įžengė į miestą.

Kęstutis Stoškus. Aušros vartų koplyčia vakare (I). 2002. Fotografija

Tad ties Rūdninkų vartais dera prisiminti ir paminėti kilminguosius dvasia, kurių Vilnius per septynis šimtmečius matė ne vieną. Čia brendo, lavinosi, tapo vienuoliu, o vėliau – ir vienuolyno vyresniuoju kankinys, graikų apeigų katalikų vyskupas šv. Juozapatas (2023 m. minimi jo jubiliejiniai metai). Šv. Juozapato amžininkas – kitas kankinys, tėvas jėzuitas Andriejus Bobolė – iki šiol yra ilgiausiai Vilniuje gyvenęs šventasis. XIX amžius Vilniui dovanojo kol kas vienintelį šventąjį vilnietį – čia gimusį Juozapą (Rapolą) Kalinauską. XX a. pimoje pusėje Vilniaus vyskupo pal. Jurgio Matulaičio valdomoje vyskupijoje darbavosi pal. kunigas Mykolas Sopočka, vėliau tapęs sesers šv. Faustinos Kovalskos dvasios tėvu. Jie visi jau yra tapę (ar pamažu tampa) Vilniaus tapatybės dalimi. Gal kada nors ateis laikas ir tiems su Vilniumi ir Vilniaus arkivyskupija susijusiems ir popiežiaus Jono Pauliaus II 1999 m. palaimintaisiais paskelbtiems lenkų kunigams ir vienuoliams, kurie savo tikėjimo liudijimą užantspaudavo kankinyste Antrojo pasaulinio karo metais.

VII. TRAKŲ VARTAI. PILIGRIMYSTĖ IR EGZODAS

Ties Trakų vartais kitados baigėsi viena svarbiausių miesto arterijų, išvedanti į kelią senosios Lietuvos sostinės link. Vartuose kabėjusi Trakų Dievo Motinos – garbingiausio katalikiškojo Marijos atvaizdo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje – kartotė (dabar atsidūrusi Nemenčinės bažnyčioje) dažnam keliauninkui nurodydavo jo piligrimystės tikslą. Kasmet šiuo keliu leisdavosi ir kuklesnės vienuolių grupelės, ir bažnyčių brolijos, mėgdavusios pasipuikuoti savo šventąja procesiją „ginkluote“ – vėliavomis, būgnais, o kartais – ir patrankėlėmis.

Deja, ne visada iš Vilniaus būriais traukdavo piligrimai, tik trumpam išvykstantys iš savojo miesto. XIX ir ypač XX a. ir šiuo, ir kitais keliais ne savo noru Vilnių apleido daugybė įvairių tautų tremtinių ir repatriantų. Jų keliai vedė į Sibirą, Kauno Lietuvą, Vokietijos ir Lenkijos žemes. Antrojo pasaulinio karo metais nemažai daliai vilniečių (daugiausia žydams, bet ir kai kuriems krikščionims) kelias iš miesto buvo itin trumpas – iki miškingų Panerių kalvų, kur paskutinis jų ausis pasiekdavęs garsas buvo ne Vilniaus varpai, o nuožmiai kategoriškos automatų papliūpos.

VIII. VILIJOS VARTAI. SVETIMŠALIAI

Per Vilijos vartus buvo išeinama Neries prieplaukos link; iš čia pirkliai ir prekės vytinėmis keliavo į Prūsiją ir atgal. Iš Prūsijos ar kitų vokiečių kraštų į Vilnių atkakdavo ir nemaža naujųjų miestiečių – įvairių amatų meistrų ir pirklių, daugiausia katalikų ir liuteronų. Vokiečių katalikus iki XX a. pradžios Vilniuje jungė Šv. Martyno brolija, iš pradžių veikusi prie Šv. Ignoto, o vėliau – prie Šv. Onos bažnyčios. Jos dėka XIX a. pradžioje Užupyje buvo įkurtos naujos – Bernardinų – kapinės.

Ne visi vokiečių kilmės vilniečiai buvo katalikai, tačiau ir jie kūrė miesto katalikiškųjų šventovių išvaizdą ir skambesį. Po didžiųjų XVIII a. vidurio gaisrų ne vieną Vilniaus bažnyčią plastiškais bokštais, fasadais ir altoriais papuošė baroko genijus Johannas Christophas Glaubitzas. Tuomet Vilniaus šventovėse sugriaudė ir liuteronų meistrų Zelle's, Schellio, Jantzono ir Casparini vargonai, o viršum miesto stogų iš bažnyčių bokštų nuplaukė Gustawo Mörko lietų varpų skambesys. Vienas iš jo instrumentų ir šiandienos vilniečiams kas ketvirtį valandos iš katedros varpinės tebeskelbia apie nepaliaujamai bėgantį laiką.

IX. TOTORIŲ VARTAI. NEKRIKŠČIONYS VILNIUJE

Krikščioniškai miesto bendruomenei nekrikščionys tradiciškai buvo pavojaus šaltinis ir drauge misijų objektas. Vilniuje tokių bendruomenių nuo seniausių laikų būta dviejų – žydų ir totorių. Pastarieji buvo įsikūrę už miesto sienų, Lukiškėse; manoma, kad jų apsaugai buvo patikėti vieni iš miesto vartų. Daug artimesnis ryšys – ir perkeltine, ir tiesiogine, fizinio atstumo prasme – krikščionis siejo su pačiame mieste įsikūrusiais žydais. Šiai bendruomenei ar jos nariams Vilniaus bažnyčios ir vienuolynai dažnai patikėdavo valdyti fundacines sumas; tai buvo patikimas investavimo būdas. Vis dėlto bendradarbiavimas niekada nenustelbė rūpesčio vyresniųjų tikėjimo brolių at(si)vertimu. Retkarčiais pasitaikantys žydų krikšto atvejai buvo švenčiami iškilmingai, tačiau jokių socialinių ryšių neturintiems neofitams naujoje visuomenėje įsitvirtinti buvo nelengva. Todėl 1737 m. prie Šv. Stepono bažnyčios Vilniaus vyskupijos kunigas Steponas Turčinavičius įkūrė neofičių prieglaudą, o drauge – ir ja besirūpinančią Marijos gyvenimo seserų (marijavičių) kongregaciją – pirmąją lietuvišką neklauzūrinę moterų bendruomenę.

X. ŠV. MARIJOS MAGDALENOS VARTAI. VILNIAUS VARGŠAI IR ŠPITOLĖS

Miesto sienos perimetrą ties pilimi užbaigę vartai, kaip ir andai Šventaragio gatvė, vadinosi Šv. Marijos Magdalenos špitolės – prieš pusę tūkstantmečio įkurtos seniausios Vilniaus prieglaudos – vardu. Šie vartai dar buvo vadinami Šlapiaisiais – sakoma, dėl to, kad stovėjo drėgnoje vietovėje. Bet gal tas pavadinimas sietinas su ašaromis? Gal Išganytojo Kryžių apkabinusios Marijos, o gal čia prisiglaudusių vargšų, apkabinusių vienišumo, skurdo, ligos, senatvės kryžių?

Vilniaus kanauninko, medicinos daktaro Martyno Dušnikiečio įkurta špitolė dideliame Vilniaus mieste nebuvo vienintelė. Netrukus prie jos prisidėjo Švč. Trejybės vardu pavadinta prieglauda; artimo meilę – *caritas* – liudijanti jos bažnytėlė Apvaizdos lėmimu XXI a. pradžioje tapo Dievo Gailestingumo šventove. 1624–1625 m. maro epidemijos metu Vilniaus gyventojai – kunigai ir vienuoliai, kilmingieji ir miestiečiai, nelikę abejingi gatvėse mirštantiems nelaimingiesiems ir nepalaidotiems jų kūnams, – susibūrė į Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo broliją ir įkūrė špitolę priemiestyje, už Aušros vartų (katedros požemiuose galima pamatyti apdužusią jos bažnyčios fasade buvusią memorialinę plokštę). Tuomet brolijos nariai, nebodami mirties, gabeno špitolėn maro ligonius, juos slaugė ir laidojo. Vėliau, XVIII a. pradžioje, per didįjį marą, atlikdami tokią tarnystę (laidodami maro aukas už Žaliojo tilto, priešais Šv. Rapolo bažnyčią), išmirė visi pirmieji rokitai – Vilniuje įkurtos pirmosios „lietuviškos“ vienuolijos (Šv. Roko brolijos) nariai. XVIII a. Vilniuje nauja rokitų karta drauge su „geraisiais broliais“ (bonifratrais) ir gailestingosiomis seserimis (šaritėmis) išlaikė tris pirmąsias miesto ligonines: slaugė ligonius ir rengė juos susitikimui su tuo, kuris galiausiai nušluostys kiekvieną ašarą tame mieste, kur „nebebus mirties“ (*Apr* 21, 4).

Kęstutis Stoškus. Senamiesčio panorama su bažnyčių stogais. 1998. Fotografija

EPILOGAS

Apreiškimo regėtojas, aprašydamas dangiškąją Jeruzalę, išskaičiavo dvylika šio miesto vartų: „Nuo saulėtekio pusės treji vartai, nuo žiemių treji vartai, nuo pietų treji vartai ir nuo saulėlydžio treji vartai“ (*Apr* 21, 13). Vilniaus vartų tebuvo dešimt, ir į pasaulio šalis jie žvelgė ne taip tvarkingai. Jų skaičių ir padėtį nulėmė miesto topografija ir gatvių, virstančių užmiesčio keliais, tinklas. Vis dėlto poetinė laisvė leidžia šį skaičių skaityti ir kaip nuolankų pripažinimą, kad iki tobulo dangiškojo miesto, į kurį orientuojamės, dar toloka. Ir kartu kaip nedrąsų lūkestį, kad jau šiame – kaip ir anas, tobulasis, juosiamame sienos ir vartų – galime tikėtis išgyventi vieną kitą dangiškojo miesto piliečių patirties užuominą.

Laiko ir kismo nepažįstanti tobulybė – dieviškos būties prerogatyva; žemiškojo miesto gyvybę palaiko tik judėjimas. Tai primena ir Vilnių supančios upės – jų krantai lieka tie patys, tačiau į tą patį vandenį įbristi neįmanoma. Tą patį atkartoja ir miesto siena bei jos vartai: miestas gali užsidaryti nuo plėšikų, gintis nuo užpuolikų, tačiau kartu turi būti atviras pasauliui: pirkliams ir elgetoms, piligrimams ir šiaip perėjūnams, saviems ir svetimiems, patogiems, naudingiems ir keliantiems iššūkių. Kad neužsisklęstų įsivaizduojamoje „puikiojoje izoliacijoje“. Kad neišleistų iš akių būties krypties ir kelionės tikslo – Amžinojo miesto.

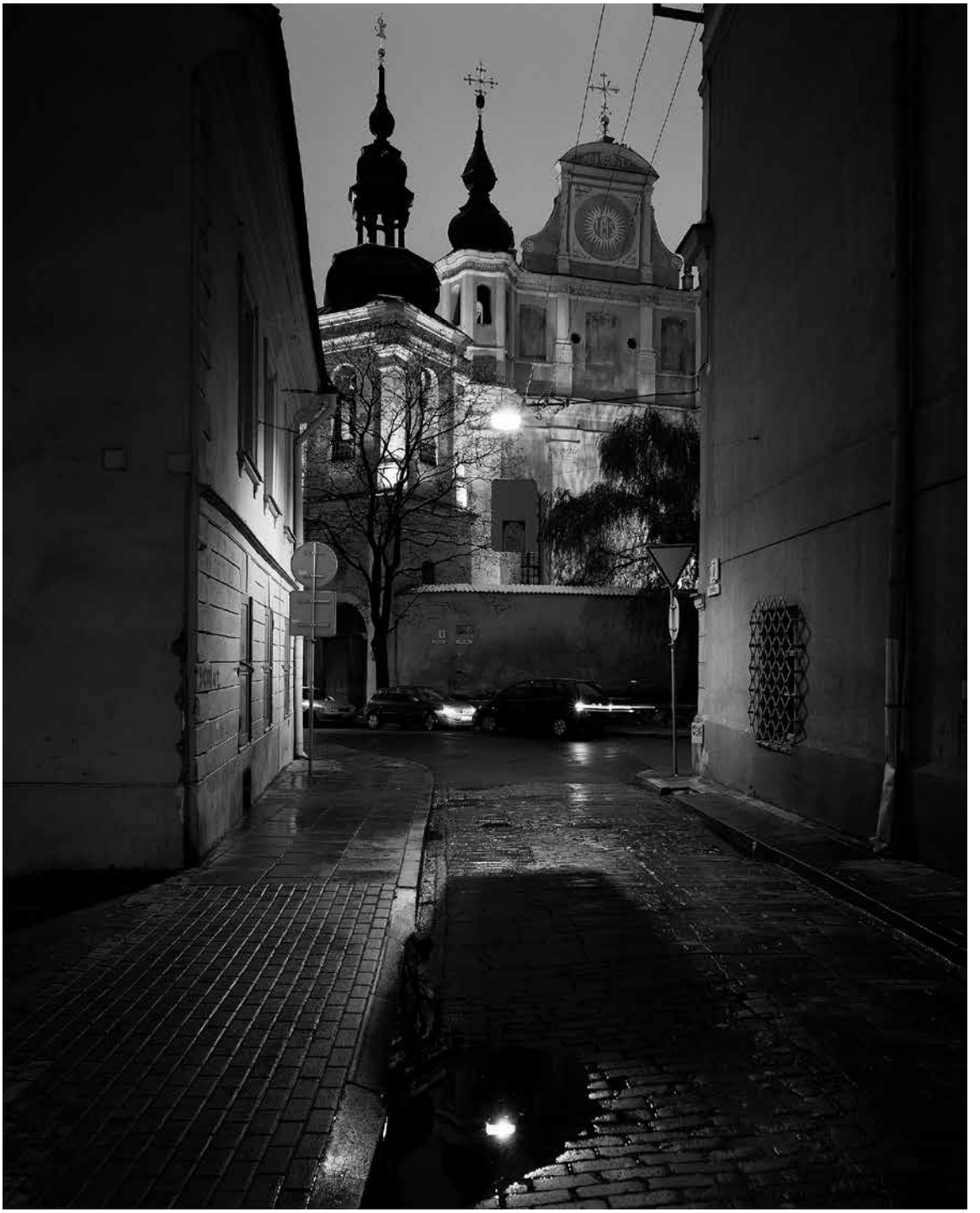

Kęstutis Stoškus. Šv. Mykolo gatvė. 2002. Fotografija

Apie atokvėpius darbiniuose paplūdimiuose

JŪRATĖ ČERŠKUTĖ

Nespėjau pastebėti, kaip *birželis, vasaros pradžia,* virto *liepa, vasaros viduriu,* – laukta semestro pabaiga ir bandymais surasti minimalų kontaktą su saule, vasara, (fikciniu) poilsiu, ir maksimalų – su reikiamais parašyti darbais. Tokį bandymą suderinti viena kitai prieštaraujančias veiklas man tiksliausiai iliustruoja ne gremėziškas naujadaras „darbostogos“ (jokios elegancijos!), o Agnès Varda 2008 m. filmo *Agnès paplūdimiai* epizodas – jame ji dalį Paryžiaus *rue Daguerre*, kurioje gyveno ir dirbo, pavertė paplūdimiu, į kurį perkelė savo prodiuserinės kompanijos „Ciné-Tamaris“ biurą: stalai ant smėlio ir basakojės darbuotojos prie kompiuterių ir telefonų, įskaitant pačią Varda.

Šį vaizdinį prisiminiau klausydama Aurimo Švedo laidos „Istoriko teritorija“, kurioje viešėjo vadinamasis „Homo cultus klubas“ – beveik visų LRT Klasikos „Homo cultus“ laidų kūrėjai. Jie kalbėjosi Švedo pasiūlyta tema „(Iš)gyventi perkaitusiame pasaulyje“, kurią sufleravo norvegų antropologo Thomaso Hyllando Erikseno įžvalgos apie perkaitusį pasaulį. Gaila, kad lietuviškai dar nėra Erikseno 2016 m. knygos *Perkaitimas: Spartėjančių pokyčių antropologija*. Drįstu spėti, kad knyga populiarumu pranoktų prieš beveik du dešimtmečius, 2004 m., išleistą ir dažnai prisimenamą *Akimirkos tironiją: Greitasis ir lėtasis laikas informacijos amžiuje* ir būtų aktualesnė už šį pavasarį pasirodžiusią *Ekrano laikai: Kaip išmanusis telefonas pakeitė pasaulį* (abi šias Erikseno knygas iš norvegų kalbos vertė Eglė Išganaitytė, išleido *Tyto alba*).

Ech, kaip mes visi vienodai ir apie tą patį vargstame – galvojau klausydama laidos ir pritariamai linkčiodama galvą – perkaitimas, pervargimas, perdegimas, greitis, negebėjimas, o gal nebemokėjimas ilsėtis, pasiekimų ir perfekcionizmo kultūra, vis dažniau aplankantis beprasmybės (ypač karo akivaizdoje) pojūtis. Iš visų pasiūlymų apie ilsėjimosi galimybes labiausiai, pagal šiųmetes asmenines aplinkybes, pritariau Donato Puslio minčiai, kad ilsėtis galima ir mieste, ir, kaip netikėta, – skaitant knygą. Tik, priešingai nei Pusliui, man knygą skaityti viešose miesto erdvėse sunkoka, bet užtat namuose... Vienas mėgstamiausių trumpų distancijų atokvėpių, kai smaugia *dedlainėliai*, o už lango vasaros šviesa – skaityti ankstaus ryto saulės atokaitoje knygą, kuri neįtraukta į darbų sąrašą. Šią liepą tokiomis ryto palydovėmis tapo Wisławos Szymborskos ir Leïlos Slimani knygos.

Liepos 2 d. lenkų poetei ir Nobelio premijos laureatei Szymborskai būtų sukakę 100 metų. Lietuvoje ši sukaktis paminėta tyliai ir kukliai: leidykla *Apostrofa* jubiliejiniais metais išleido Tomo Venclovos verstų 33 Szymborskos eilėraščių knygą; jos pristatyme dalyvavusio ilgamečio Szymborskos sekretoriaus ir jos fondo prezidento Michało Rusineko viešnagė praėjo tyliai, interviu su juo, regis, tik vienas (ačiū Jolantai Kryževičienei), o gaila, nes kiek įdomių istorijų ir rakursų liko nepaklausta! Tikrąją poetės gimimo dieną, liepos 2-ąją, Vilniaus literatų namuose aktorė Aldona Vilutytė skaitė, o vietomis net ir pasakojo Szymborskos eiles. Šis magiškas, nes tikras ir be lašelio patetikos, vakaras paakino grįžti prie jos poezijos, o paskui, proziškomis aplinkybėmis, ir prie prozos: gavusi seniai ieškotą Szymborskos knygą *Neprivalomi skaitiniai* (iš lenkų kalbos vertė Laura Liubinavičiūtė, *Pasviręs pasaulis*, 2006), prasikirtau kojų, namuose, į kampą. Susitvarsčiusi buitinę traumą, laisvam pavartymui atsiverčiau knygą, ir išsyk: „Būti namuose yra labai pavojinga, kiekviename žingsnyje gali ištikti mirtis arba galima susižeisti“. Taigi, kas galėtų paneigti.

Galvodama apie Szymborskos jubiliejų, pirmiausia egoistiškai noriu daugiau jos knygų: norėtųsi gi pakrizenti iš minties taiklumo ir aštrumo lietuviškai skaitant jos garsiuosius atsakymus-patarimus autoriams, kuriuos ji anonimiškai daug metų rašė lenkų žurnalo *Życie Literackie* laiškų skiltyje (mano mėgstamiausias skirtas E. L. iš Varšuvos: „Galbūt galėtumėte išmokti mylėti proza“). Lietuviškai norėtųsi ir jos garsiųjų koliažų albumo, limerikų, liepos 2 d. gerai būtų buvęs ir koks dokumentinis filmas per LRT Plius. Žodžiu, įsisvajojau.

Savaitę šventiškai pabuvusi su Szymborskos tekstais, ėmiausi pražiopsotos prancūzų rašytojos Slimani knygos –

vienoje iš apžvalgų, pristatančių ką tik į anglų kalbą išleistą Slimani trilogijos *Kitų šalis* antrąjį romaną *Žiūrėkite, kaip šokame* (įdomu, ar bus lietuviškai, nes pirmasis yra), akis užkliuvo už dar nematyto viršelio ir pavadinimo – *Nakties gėlių kvapas* (translated from French by Sam Taylor, *Coronet*). Tai šį balandį angliškai pasirodęs nedidelės apimties autobiografinis pasakojimas apie avantiūrą, kuriai 2019 m. balandį pasiryžo rašytoja – praleisti naktį Punta della Dogana muziejuje Venecijoje. Tačiau Slimani pasakojimas prasideda ne nuo muziejaus ar Venecijos, o nuo rašytojiškos kasdienybės: „Pirmoji taisyklė, kai stengiesi rašyti romaną, yra pasakyti „ne“. Ne, aš nesusitiksiu taurei. Ne, negaliu prižiūrėti sergančio sūnėno. Ne, aš neturiu laisvo laiko pietums, pokalbiui. Ne, negaliu eiti pasivaikščioti ar žiūrėti filmo“.

Žinoma, šitos mintys girdėtos ir patirtos milijonus kartų, Slimani neparašo nieko naujo, ko nežinotų ar su kuo nuolat nesikautų rašantis žmogus: vienišumas, susikaupimas, atsisegant nuo pasaulio ir susikuriant griežtą discipliną (Slimani naudoja įkalinimo metaforą, aš sakau „namų areštas“), nuolatinės vidinės kovos su nerimu ir prokrastinacija, pastovi melancholija ir savigrauža, kad nepavyko prisėsti parašyti arba parašei per mažai, galiausiai, tiksliausio žodžio, sakinio, struktūros paieškos, neretai neatsiejamos ir nuo tylos paieškos. (Tą puikiai romane *Minaretas ir 7* įrodė Undinė Radzevičiūtė. Spėčiau, ji pritartų Slimani minčiai, kad *literatūrą sudaro tylos erotika.*) Tai vis tie patys dalykai, su kuriais nors ir gyveni kasdien, bet prireikia profilaktiškai pasikartoti, kad perkrautum rašymo sistemą ir atblokuotum visus trukdžius, kad nejaustum kaltės ir apleistumo (gi saldu sekundei pagalvoti, kad ir Gonkūrų premijos laureatė vargsta su žodžiais, nesiklojančiais sakiniais, kad ir ji bijosi, jog užsitęsę nesirašymo epizodai nevirstų amžinais, kad ir ji sako *ne*, kai jos Paryžiaus erdvių vilionės iš Varšuvos ar Vilniaus gatvių regisi gerokai rimtesnės nei maniškės).

Kas kiek nervino skaitant knygą 2023 m. vasarą – Slimani gręžimasis į *rusų tolstojevskius* (Čechovas epigrafe, Tolstojus su Ana Karenina kaip įkvėpimas, ašaros išvydus Dostojevskio samovarą...), tarsi visos Vakarų literatūros genijų nepakaktų aptarti rašymo sunkumams. Nepaisant šios amžiną prancūzų ir rusų meilę iliustruojančios gijos, Slimani tekstas pasirodė simptomiškas vienu įdomiu aspektu – aprašydama savo naktį muziejaus vienatvėje, rašytoja subtiliai kritikuoja šiuolaikinį meną. Regis, nė vienas meno kūrinys jos nesujaudina taip, kaip suvokimas, kad štai šiame pastate būta vienos seniausių Venecijos muitinių, tai buvusi vieta, kurioje Rytai susitikdavo su Vakarais. Aprašydama skirtingas sales ir juose eksponuojamus kūrinius, Slimani neaprašo jų meninio įtaigumo (atskira dabarties meno problema), o gręžiasi į savirefleksiją (tą liudija ir knygos pavadinimas, nurodantis į naktį žydintį jazminą ir į pačios Leïlos vardo reikšmę – naktis), permąsto ne tik savo rašytojos kelią, bet ir biografiją – santykiai su šeima, ypač su anksti mirusiu tėvu, ką reiškė mergaitei augti devinto dešimtmečio Rabate („buvau auginama kaip kambarinė katė“), Maroke, kuriame nebuvo muziejų, bet netrūko knygų. Galbūt ši knyginė patirtis ir išlieka Slimani tapatybės šerdimi – viską mąstyti per rašto kultūrą.

Aprašydama tą 2019 m. balandį muziejuje eksponuotą parodą *Vieta ir ženklai*, Slimani subtiliai dekonstruoja šiuolaikinio meno kūrinio vertę kuriančius tekstus, parodydama, kad jie neretai geresni ir paveikesni už patį kūrinį. Kritikuoti šiuolaikinį meną – banalu, rašo Slimani, mėgindama pasiteisinti, gal tai jos pačios vaizduotės trūkumas. Bet ar gali vaizduotės trūkti rašytojai, debiutavusiai tokiu įtaigiu (ir, mano manymu, vis dar kol kas savo geriausiu) romanu *Žmogėdros sode* (iš prancūzų kalbos vertė Violeta Tauragienė, *Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla*, 2017)? Trumpai užsimindama apie vis rečiau beištinkančią nuostabą, apie tą nepaveikumą, neįtikinamumą, o gal mūsų atbukimą, Slimani neprikišamai parodo, kad galimas ir kitas kelias – stebint tai, kas jau regisi matyta, girdėta, skaityta ir nuspėjama, pakedenti savo vidinius sluoksnius ir istorijas. Būtent apie tai yra Slimani knyga – apie ją pačią, jos tapatybę, sutalpinančią Rytus ir Vakarus, jos nematomą rašytojišką kasdienybę.

Slimani tarp eilučių įrašyta pastaba, kad neretai dabarties kūryboje stinga būtinybės, vidinio poreikio ar asmeninės manijos, susišaukė su Vaido Jauniškio apžvalgoje „Mano kova“ pateikta įžvalga, kad mūsų teatro scenoje trūksta aistros: „Šiandien teatre viskas racionalu, sumąstyta, pasverta, nepersistengta – lyg scenoje veiktų vadybinis modelis, energijos išlaidų ir kaštų analizė. Ir jokio džiaugsmo ar užsidegimo vaidinti, kurti“.

Nežinau, ar tai mūsų laikų diagnozė, ar tik laikinas epizodas, bet draugei, pasiguodusiai, kad visai nepailsėjo per savaitę atostogų idealioje atvirukinėje šiltų kraštų aplinkoje, atsakiau, kad kol vyks karas mes nepailsėsime niekada. Taip, išlenda vis tas šalia esantis karas, išlenda ir ekspertai, jų ypač netrūko per NATO viršūnių susitikimą Vilniuje ir po jo. Apie NATO užsiminiau neatsitiktinai – dvi dienas trukusių tiesioginių transliacijų iš *Litexpo* žiūrėjimas asmeniškai buvo aistringas laikas, besidžiaugiant dėl mūsų pačių, kad pavyko, besinervinant dėl sprendimų ir jų komentarų. Banaliai pakartojant daugelio įžvalgas: tikrasis dalyvavimo istorijoje, matant kaip ji daroma, pojūtis. Nežinau, kaip šios dvi dienos atrodys vėliau, ar tikrai jos bus vertinamos kaip *istorinės*, bet jas gyvenant galvoje skambėjo Szymborskos eilėraščio „Dvi Bruegelio beždžionės“ eilutės: „Laikau žmonijos istorijos egzaminą. Mikčioju ir painiojuos“. Tik ateitis pasakys, kaip mums pavyko, kiek ir ko pripainiojome bemikčiodami.

„Nuoširdus žvilgsnis“ į „Laiko pėdsakus“

RŪTA GINIŪNAITĖ

Rusijos karo prieš Ukrainą kontekste kyla klausimas, kam eiti į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmus žiūrėti didelio formato kadrų fotoatspaudus (trijų formatų – 131 × 157 cm, 156 × 190 cm ir 205 × 242 cm) su buvusios Abiejų Tautų Respublikos teritorijos įvairių konfesijų šventovių griuvėsiais parodoje „Laiko pėdsakai: sienos ir spalvos“? Kokia prasmė kontempliuoti estetiškai užfiksuotą tuštumą ir nihilizmo estetikos vaizdą? Ar tam, kad sužadintų mūsų gėlą dėl to, kas prarasta? Ar ši, ketvirtoji fotografo Raimondo Paknio paroda Lietuvos nacionaliniuose muziejuose galėtų ugdyti mūsų viltingą žvilgsnį į karų ir kitų sukrėtimų pasekmes paveldui, šiuo atveju šventovių architektūrai?

Parodos ekspoziciją sudaro 2006–2021 m. užfiksuoti 35 analoginės fotografijos atspaudai, išdėstyti dviejuose aukštuose ir keturiose erdvėse. Pirmo aukšto pirmoje salėje eksponuojamos fotografijos su apleistais Ukrainos, Lenkijos ir Baltarusijos XVII–XIX a. mūrinių bažnyčių ir sinagogų interjerais, antro aukšto trečioje ir ketvirtoje salėje – su gerai išsilaikiusiais Lietuvos medinių barokinių bažnyčių ir koplyčių interjerais. Antrojo aukšto antroji salė – tai tarsi jungtis tarp dviejų parodos segmentų, kur eksponuojamos fotografijos tiek su mūrinių, tiek su medinių bažnyčių sienų fragmentais. Parodoje eksponuojami vaizdai apleistų, griūvančių šventovių, netekusių pirminės religinės paskirties ir pritaikytų pačioms įvairiausioms funkcijoms – mašinų-traktorių stotis, sandėlis ar komjaunimo susirinkimų vieta. Šių transformacijų pasekmės matomos sunaikintuose interjeruose, kuriuos toliau ardo laikas ir gamta. Apleisti didikų statytas bažnyčias privertė ne karai ar skurdas, o pirmiausia prievarta ir okupacijos, ypač paskutinioji – sovietų. Tiek vienos, tiek kitos bažnyčios šiuo metu yra gyvenamųjų centrų periferijoje, jų likimas, atgimimas ar tolesnis nuosmukis priklauso tik nuo nedidelės bendruomenės „nuoširdaus žvilgsnio“ (italų teologo Romano Guardinio vokiškas terminas *Lauterkeit des Blicks*) į šias sakralias erdves.

Paknio dėmesys apleistų ir nenaudojamų bažnyčių temai yra itin aktualus. Nenaudojamos ir pakartotinai naudojamos sakralios bažnyčių erdvės procesas prasidėjo po Vatikano II Susirinkimo, o XXI a. pradžioje šis procesas pradėtas tirti kaip kultūrinis fenomenas. Tuščios sakralios erdvės vertės supratimas atsirado tik XX a. antroje pusėje. Dar neseniai, 2018 m., vyko pirmoji Popiežiškosios kultūros tarybos tarptautinė konferencija *Doesn't God dwell here anymore? Decommissioning places of worship and integrated management of ecclesiastical cultural heritage*, skirta šiam fenomenui. Konferencijos dalyviai parengė pirmąsias Katalikų Bažnyčios gaires, kurios padėtų susidoroti su šio reiškinio keliamais iššūkiais. Popiežius Pranciškus savo laiške konferencijos dalyviams rašė: „Pastebėjimą, kad daug bažnyčių, kurios dar prieš kelerius metus buvo būtinos, dėl tikinčiųjų ir dvasininkų trūkumo ar skirtingo gyventojų pasiskirstymo tarp miestų ir kaimo vietovių, dabar nebėra reikalingos, Bažnyčia turėtų priimti ne su nerimu, bet kaip laiko ženklą, kviečiantį mus susimąstyti ir reikalaujantį prisitaikyti“. Daugiausia pakartotinai naudojamų sakralių bažnyčių erdvių Europoje yra Nyderlanduose, Anglijoje ir Vokietijoje, tuo tarpu daugiausia apleistų sakralių bažnyčių erdvių yra Italijoje ir Prancūzijoje. Nenaudojamų ir pakartotinai naudojamų sakralių bažnyčių erdvių fenomenas daugiausiai tirtas Vakarų Europoje, tuo tarpu Rytų Europoje susiduriame su šių studijų stygiumi. Fiksuodamas nenaudojamų bažnyčių interjerus Ukrainoje, Baltarusijoje, Lenkijoje ir Vilniuje, Paknys ženkliai prisideda prie šio fenomeno tyrimo Rytų Europoje.

Šiuo metu ne vienas fotografas Vakarų Europoje siekia užfiksuoti nenaudojamų bažnyčių tikrovę. Tokiomis fotografijomis siekiama vienaip ar kitaip užfiksuoti šių erdvių sakralumą. 2008–2013 m. italų fotografas Andrea Di Martino sukūrė fotografijų ciklą *The Mass is Ended* („Mišios baigėsi“), kuriame užfiksavo pakartotinai panaudotų Italijos bažnyčių navas ir presbiterijas, norėdamas parodyti, kaip šiose erdvėse visuomenė pagal poreikį dirba kitus darbus, pradedant automobilių remontu ir baigiant restoranais ar biurais. Italijoje apleistų bažnyčių tema dažnai fiksuojama žemės drebėjimų kontekste. Ispanų kilmės menininkas Jorge Mañes Rubio apie 2013 m. sukūrė fotografijų ciklą *Buona fortuna* („Geros kloties“), kuriame užfiksavo Salerno (Pietų Italija) apylinkių bažnyčių presbiterijas ir altorius, apleistus po 1980 m. įvykusio Irpinijos žemės drebėjimo, po kurio žmonės į sugriautas vietoves nebegrįžo. Prancūzų dizainerio Francis Meslet albume *Abandoned Churches: Unclaimed Places of Worship*, išleistame penkiomis kalbomis, 2012–2019 m. užfiksuoti apleisti senų Europos bažnyčių interjerai, kuriuose viešpatauja religinės praktikos tyla. Tiek fotografijų serijose *Face to Faith*, tiek albume Meslet užfiksavo presbiterijas ir navas su laikinais religinio kulto daiktais, ku-

rie liudija neseniai gyvavusią religinę praktiką, taip akcentuodamas apleisto tikėjimo temą.

Dažnai mūsų žvilgsnis į apleistas ar nenaudojamas sakralias bažnyčių erdves yra neigiamas, verčia mus įsivaizduoti šių bažnyčių kultūros vertybių praeitį ar fiktyvią ateitį, neleisdamas pažinti esamo jų būvio. Italų sociologas Luca Diotallevi pabrėžė, kad labiausiai paplitusioje šio reiškinio interpretacijoje esama dvejopos konteksto spragos: sakralių erdvių sumažėjimas tam tikroje visuomenėje ir izoliavimas nuo naujo erdvės ir religijos santykio apibrėžimo proceso galbūt labiausiai skatina pralaimėjimo ir fatališkumo jausmą.

Raimondas Paknys. Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčios nava. Rusų Rava, Lvivo sr., Ukraina. 2017. Fotografija. NM LDKVR

Raimondas Paknys. Joniškio Šv. Apaštalo Jokūbo bažnyčios vargonų choro kolonos. 2010. Fotografija. NM LDKVR

Teologas Romano Guardini knygoje *Rainer Maria Rilkes Deutung des Daseins* (*Rainerio Marijos Rilke's egzistencijos interpretacija*) komentuodamas Rilke's *Duino elegijas* (1912–1922), atskleidė gedėjimo dėl prarastos sakralios senovinių bažnyčių erdvės poreikį:

> Jai šventyklų nebėr. Tik mes
> slapčiomis pasilaikom
> prabangą šitą širdies. O net jei kuri
> dar išlikus, –
> daiktas, kur tiek kitados melsta,
> tarnauta, klūpėta, –
> neregimybėn visa ji prašosi būt
> priimta.
> Daugelis jos jau nemato, tačiau nė
> *viduj* jos nestato
> su skulptūrom, kolonom – už tikrąją
> dar didesnės!

Guardini atpažįsta Rilke's vidinį atsiribojimą, trukdantį patirti apleistą sakralią senovinės bažnyčios erdvę, kurios patirtis „užkonservuota" nuo pasaulio atsiribojusiame viduje. Komentuodamas septintosios elegijos eilutes Guardini teigia: „Iš žodžių sklinda gilus liūdesys. „Elegija", skausmas dėl to, kas gražu, bet siekiantis išsaugoti kas praeina, atrasti tam vietą. Šiuolaikiniai žmonės to visai nebemato, tai senas dalykas, kuriuo rūpinasi tik apdulkėję idealistai ir romantikai. Būtų teisėtas būdas jo „nebematyti", būtent būdas matyti ir patirti tų, kurie žino, kad tikrasis kūrinys yra visai ne išorėje, o viduje, toje erdvėje, kurioje yra tikrasis pasaulis, todėl išorinė struktūra, kurią galima užčiuopti ir išmatuoti, yra tik kūrėjo ir stebėtojo susitarimas apie tai, kas tikra. Tokie teisingai perskaitytų ženklus ir pastatytų tikrąjį kūrinį vidinėje erdvėje. Jie taip pat lengviau pakeltų išorės praradimą". Guardini atskleidžia meno kontempliavimo būdą, kuris remiasi išorinės struktūros matymu, tai būdas, padedantis patirti apleistą sakralią bažnyčios erdvę. Tuo tarpu Rilke trokšta kurti tikrovę savo viduje, atsiribodamas nuo skurdžios išorės. Jei jis bent jau pastebi apleistą bažnyčią, tai šiuolaikinis žmogus jos net nepastebi. Tad, anot Guardinio, Rilke ir šiuolaikinis žmogus, nematydami senovinės šventyklos išorės, neturi to pranašumo, kurį iš situacijos akistatos gali pasisemti tie, kurie geba matyti: jie gali intensyviau atsigręžti į vidinį formos kūrimą.

Kaip fotografija galėtų lavinti kontempliatyvų žvilgsnį į sugriuvusio senojo pasaulio vaizdus? Pirmiausia turime atrasti ryšį tarp fotografuojamo turinio ir fotografijos formos, atsakydami į klausimą, ar matome fotografijos turinį ir jo juslinę formą atskirai, ar turinio egzistenciją perteikiančią juslinę formą? Norėdami patirti fotografijose užfiksuotą apleistų bažnyčių dabartį, turime ilgai kontempliuoti jų formą.

Guardini knygoje *Über das Wesen des Kunstwerks* (*Apie meno kūrinio buvimą*) rašo, kad „katedros elementai yra erdvė ir masė, iš kurių išsivysto ir išryškėja architekto nustatytas santykis tarp krikščioniškojo kulto ir tam tikrų statybos formų". Paklauskime savęs, ar gilindamiesi į apgriuvusius Baroko bažnyčių interjerus, matome architektūrinį monumentą, ar pastebime ir jo sakralią erdvę, kurioje vyko šv. Mišios? Ar mūsų nostalgija bažnyčios praeičiai susijusi tik su grožiu, ar ir su jo patirtimi kulto metu? Parodos

pavadinimas „Laiko pėdsakai: sienos ir spalvos“ nurodo į praeitį ir monumentą, tačiau tiek judėdami ekspozicijos erdvėje, tiek iš arti žvelgdami į pavienę fotografiją patiriame erdvės pojūtį. Erdvinis pojūtis yra daugiasluoksnis, jį patiriame per užfiksuotą realią sakralią bažnyčių erdvę, per pačios fotografijos reprezentacinį erdviškumą ir per tarpusavyje sąveikaujančių fotografijų erdvę, kurioje judame fiziškai.

Paknys gyvos sakralios erdvės patiriamą pojūtį išreiškė iš arti fiksuodamas išlikusius bažnyčių lubų ir sienų freskų spalvinius fragmentus – Uhnivo Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios siena, sakralios erdvės perimetrą apibrėžiančius architektūrinius elementus – Joniškio Šv. apaštalo Jokūbo bažnyčios prieangis su kolonomis, Rusų Ravos Šv. arkangelo Mykolo bažnyčios įžeminta nava ar sakyklos likučiai. Kuo kadras yra monumentalesnis, tuo labiau patiriame sakralios erdvės pojūtį. Paknio fotografijų albumo *Mūro istorijos* (2022) įžangoje dailės istorikė Giedrė Jankevičiūtė taip apibūdino šį reprezentacinės erdvės suvokimo procesą: „Nuo kvadratinių centimetrų prie metrinių plotų Paknys perėjo norėdamas, kad jo fotografijų žiūrovas pajustų tai, ką išgyvena jis pats, stovėdamas priešais kadaise didingus statinius. Didelis formatas veikia savaime, bet fotografui labai svarbu ir tai, kad išryškėjus detalėms fotografija suteikia žiūrovui buvimo jo objekto – nufotografuoto statinio – akivaizdoje iliuziją. Didelio formato atvaizdas išryškina anonimiškėjančių liekanų individualumą ir į fotografiją žvelgiama kaip į kruopščiai nutapytą paveikslą: iš toliau – nes tik taip įmanoma aprėpti visumą: paskui iš arčiau – įsižiūrint į atskirus fragmentus. [...] Nejudančio atspaudo kūrėjas tarsi įgyja spektaklio ar filmo režisieriaus galią ir suteikia mums dalyvavimo vaizdo kūrime iliuziją“. Ši kontempliacija nuo detalės prie visumos ir nuo visumos prie detalės sukuria sakralios reprezentacinės erdvės patirtį. Kontempliuodamas fotografiją žiūrovas patiria daugiau nei kontempliatyvų fotografo žvilgsnį į gyvą sakralią erdvę. Patiriama įtampa tarp atvaizdo detalės ir visumos padeda įgyti jau kitokią gyvos sakralios erdvės patirtį, kurioje patiriama ne tik apleistos sakralios bažnyčios erdvės dabartis, bet ir jos pažadas.

Judesį erdvėje žiūrovas patiria ne tik žvelgdamas į pavienę fotografiją, bet ir fiziškai judėdamas ekspozicijoje, pavyzdžiui, prieš įžengdamas į ekspozicinę erdvę, tolumoje mato kitą ekspozicinę erdvę, kurią pratęsia fotografijos „Joniškio Šv. apaštalo Jokūbo bažnyčios prieangis“ reprezentacinė erdvė. Ekspozicinės erdvės pojūtį sustiprina parodoje skambantys kompozitorės Onutės Narbutaitės oratorijos *Centones meae urbi* („Skiautinys mano miestui“, 1997) fragmentai. Parodos kuratorė Giedrė Jankevičiūtė anotacijoje rašo: „Muzikinis dėmuo padeda žiūrovams atitrūkti, atsiriboti nuo esamo laiko ir persikelti į parodos autorių kuriamą estetinę erdvę“. Parodos erdvėje išgyvenama vienos ir daugelio skirtingų reprezentacinių sakralių erdvių sąveikos visuma. Ši visuma nebūtų pasiekta iš panašių atvaizdų. Anot Guardinio, dviejų autonomijų įtampa gali kilti tik iš prieštaringumo (*der Gegensatz*), o ne iš supriešinimo. Prieštaringumas patiriamas kontempliuojant išsaugotų apleistų medinių ir mūrinių bažnyčių interjerų spalvinių fragmentų fotografijas. Parodos sakrali erdvė iškyla judančiame kontempliatyvame žiūrovo žvilgsnyje. Pasak Guardinio, tokia mūsų viduje išnyranti erdvė iššaukia žiūrovo viduje tai, kas jame yra „geriausia“, išlaisvina jį iš kasdienės egzistencijos suvaržymų bei priespaudos ir kartu padeda nujausti, kas iš tiesų jis yra, ir pajausti pažadą, kad vieną dieną jis sugebės pasiekti šią savosios būties šerdį.

Raimondo Paknio fotografijų paroda ugdo sakralios bažnyčių erdvės patirtį, kurios visumą kuria ne vien architektūra, bet ir meniniai objektai, kulto ap-

Raimondas Paknys. Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčios sakykla. Rusų Rava, Lvivo sr., Ukraina. 2017. Fotografija. NM LDKVR

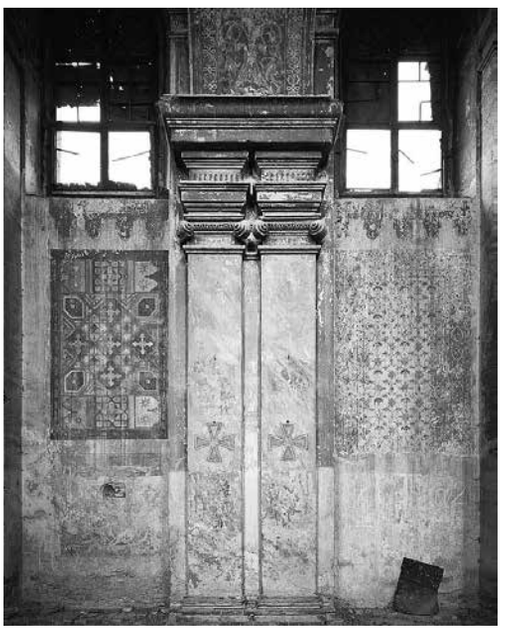

Raimondas Paknys. Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios siena. Uhnivas, Ukraina. 2017. Fotografija. NM LDKVR

Raimondo Paknio parodos „Laiko pėdsakai: sienos ir spalvos“ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmuose ekspozicijos fragmentas. 2023. Mindaugo Kaminsko nuotrauka. NM LDKVR

raiškos ir kontempliatyvus žmogaus žvilgsnis. Paroda yra unikali galimybė patirti sakralios erdvės gyvastį, kurios gal ir nepatiriame vaikščiodami bažnyčiose ar virtualiose 3D bažnyčių erdvėse. Fotografijose užfiksuotas kontempliatyvus autoriaus žvilgsnis liudija ne bažnyčių „mirtį“, o gyvenimo pilnatvę, sužadinančią liturgijos pažado troškimą. Vienintelė sąlyga tai patirti – žiūrovo „nuoširdus žvilgsnis“, kuris „nesivadovauja kritišku intelektu ir į tikslą orientuota valia – gebėjimu, kuris nukreipia ir vadovauja gyvenimui, kuris atvirkščiai, yra gyvas ir kartu atsipalaidavęs, budrus ir kartu skvarbus, atviras išoriniam objektui ir kartu savo paties vidui“. Paroda byloja apie kiekvienoje bažnyčioje laukiantį pažadą.

Tarpuvartė

EMILIJA VANAGAITĖ

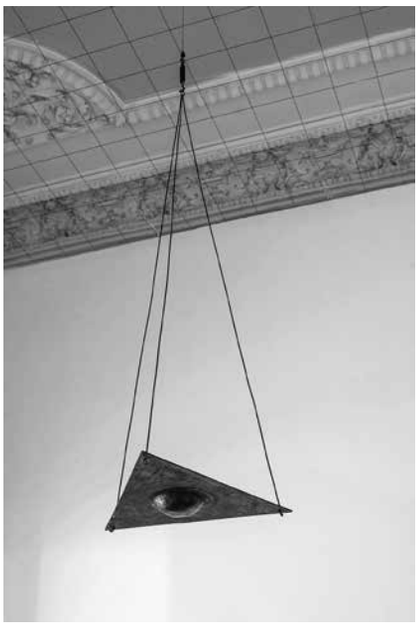

Aš – ciniška, bet gal šiuo atveju taip ir geriau, negu būti naivia ir akla bei tikėti kiekvienu net nesuprantamu žodžiu ar logikos stokojančių sakinių konstrukcijų pranašaujamu dalyku, išdėstytu viską žinančiame parodos lape. Apsilankiusi jaunosios menininkės Agatos Orlovskos parodoje *Per speculum et in aenigmate* (galerija „Vartai“, 2023-06-15 – 07-15), susiduriu su iš vienos pusės savotišką žavesį keliančiais, netolimà praeitimi aidinčiais kūriniais, tačiau nepalieka ir mintys, lydėjusios stebint pavasarį ir vasarą vieną po kitos ateinančias ir išeinančias jaunosios kartos menininkų parodas.

Porą kartų apsilankiusi Orlovskos parodoje lieku manyti, kad kūrinių stiprybė galėtų būti tuštuma, kurioje žiūrovas sutalpintų savus jausmus, patirtis ir istorijas. Tačiau parodoje nutinka atvirkščia situacija – lankytoją stengiamasi priversti pažiūrėti kūrėjos akimis, o jos – pernelyg artimos ir suprantamos tik jai pačiai. Dėl tokio vertimo jos tampa nereikšmingos, net jei ir momentiškai įdomios. Tuo tarpu atmetus parodos tekstus, teršiančius suvokėjo patirtį, kūriniai atgimsta kitomis spalvomis. Kiekvienas jų žavi vien tarpusavyje matomu skirtingu išpildymu. Matote, jei Orlovska būtų tapytoja (nepaisant to, kad ką tik gavo tapybos magistrės laipsnį), tai toks bandymas skirtingai išreikšti idėjas virstų kakofonija. Netapymas šiuo atveju ją stipriai išlaisvina.

Nesunku pastebėti įdomią Orlovskos kūrinių savybę – kadangi jie itin skiriasi vienas nuo kito, atribojus nuo teksto ir savo pačios žinojimo, kad jie yra tos pačios menininkės, nesunku kiekvienam jų sugalvoti vis po kitą kontekstą. Pirmajame kūrinyje „Drėgmės surinktuvas“ aidi ta pati – institucinės kritikos – mintis, kaip ir Hanso Haacke‘s „Kondensacijos kube“ (1963–1965). Staiga virš galvos pakimba tarsi iš bažnyčios išneštas kūrinys „Paveikslo apšvietimas“, kuris padiktuoja tikėjimo ženklų temą, tačiau atrodo, jog toks būtų svarbesnis pradžių pradžiai, kad parodoje atsirastų nuoseklumas. Prieš akis ritmą diktuojančių drobių debesis – „Išsaugok mano kalbą amžiams“, manyčiau, vienas geriausiai Orlovskos estetiką ir poetiką atspindinčių kūrinių šioje parodoje. Kalbantis žiūrovui be teksto. Panašūs savo gebėjimu kalbėti be teksto yra ir „Jūros veidrodis“ bei „Nes viskas blogiau, kai grįžti namo“. Šie trys, drįsčiau teigti, išpildo ir Orlovskos lūkesčius, išdėstytus jos magistro rašto darbe, ir tai padaro nebyliai. Tačiau parodoje skaitant kūrinių aprašymus, jie tampa kiek perspausti, sintetiški. Tyla turėtų būti menininkės stiprybė. Apsilankymo galerijoje metu neveikė keli darbai, turėję būti interaktyvūs – saulės zuikutis kūrinyje „Kodėl jūs užgesote, čia juk taip tamsu“ neapsireiškė, „Drugelio efektas + Lapis lazuli“ jutiklis neįsijungė – nejau Dievas mane apleido...

Apleista, o gal šiuo atveju ir apsaugota Dievo, galiausiai keliu klausimą – kas Orlovskos kūrinių patirtį paverčia tokia dviprasmiška – lyg ir įti-

Agatos Orlovskos parodos *Per speculum et in aenigmate* fragmentai. 2023.
Luko Mykolaičio nuotraukos

kinančia, tačiau ir staigiai atgrasančia?

Parodos kuratorius Linas Bliškevičius prieš porą mėnesių dirbo prie kitos parodos – tapytojo Emilio Šepučio *Must be deep*, kurioje taip pat nebuvo sunku pastebėti religinės tematikos atspindžius – netgi dizaino sprendimai, spalvos, tarsi bažnytinė struktūra, vyravo galerijos erdvėje. Galbūt šis sakralumas (matomas ir dar keliose menotyrininko seniau kuruotose parodose) yra veikiau paties kuratoriaus pasakojimai, negu menininkų intencijos? Juk neretai juokaujama, kad menotyrininkai – tai tik neįvykę menininkai. Vis dėlto tokiu būdu ryškiausiai matome paties Bliškevičiaus interesus, o ne suteikiamą galimybę patiems jauniems ir stipriems menininkams, kokiais laikyčiau ir Šeputį, ir Orlovską, skleistis. Pasiūlymas būtų – pailsėti nuo to, ką (būtent stebėdama šių metų jaunųjų tapytojų parodas) įvardinčiau konvejerine kuratoryste. Dėl jos ne tik dingsta kokybė, bet ir dalis meno lauko tampa asmeninėmis ambicijomis, taip užgožiant įdomius jaunus kūrėjus ir padarant tą meną paprasčiausiai vienodu, o parodas – nuspėjamomis.

Vis dėlto Agatos Orlovskos kūryboje gausu šiuolaikiniame mene jau prarandamų savybių – jautrumo, sāvo pasaulio sureikšminimo, ne kolektyvinių, o individo patirčių svarbos. Vieni tai gali laikyti minusu, kiti pliusu, man tai bet kokiu atveju yra *kitaip*. Skaitant Orlovskos magistrinį darbą, atsiveria vieno žmogaus pasaulis, kuriame asociacijomis ir savų minčių keliais prieinama prie kūrybinių išeičių – nors ir, kaip matyta parodoje, neretai veikiau modernių ar postmodernių, atliepiančių jau vykusius konceptualius meninius veiksmus, tačiau keliančių susidomėjimą. Įdomus jos kūrinių aspektas – gebėjimas būti tiek estetiškai tenkinančiais, tiek verčiančiais mąstyti. Estetiškame kūrinių išpildyme slypi ir grėsmė – žvelgiant į kūrinius tik kaip į šaltą grožį, jie netenka prasmės, ieškant prasmės – netenka grožio. Ši estetika šalta, medžiagiškai lyg ir atsiribojusi nuo poezijos, apie kurią stengiasi kalbėti. Kūriniai kelia prieštaringus jausmus. Vienu momentu pasirodantis sintetinis ryšys su tikėjimu, kitu momentu tampa pasakymo, kad Dievas – visur, išsipildymu. Taip ir nepalieka šis neaiškumo jausmas: ar tai, kas prieš akis, yra patyčia, ar išpažintis. Ir iš cinikės vėl tampu naivi.

Rašyti apie literatūrą...

PAULIUS SUBAČIUS

Pirmiausia norėčiau padėkoti *Literatūros saloms – Literatūros salų* žmonėms, *Literatūros salų* bendruomenei. Ne, ne už nominaciją, o kad skaitote kolegų darbus. Padėkoti, kad atsiradote ir tveriate, tęsiate. Nes šiais mažai kuo tikinčiais, fiktyvių stebuklų apsčiais laikais esate autentiškas apreiškimas, kad akademinis domėjimasis literatūra neišsitenka pažymių ir taškų, atestacijų ir akreditacijų narve.

Šia proga drįstu su Jumis pasidalyti dviem punktyriškais pasamprotavimais. Pirmasis – *kokia esminė problema*, mano galva, iškyla prieš šiandienį (o gal – visų laikų?) literatūrologą. Antrasis pasamprotavimas – *kas yra kritiškai svarbu* rašant apie literatūrą, idant kiti, o ypač mes patys, vieni kitus skaitytume.

Taigi apie problemą. Į dabartį – kad ir kaip tą dabartį (keliais dešimtmečiais ar geru šimtmečiu) apibrėši – mes išsprukome iš Romantizmo, besirungiančio kaip dvyniai su Apšvieta, glėbio. Romantizmas įaštrino Antikos mąstytą, Viduramžiais kiek mažiau diskutuotą, o nuo Renesanso galvojančiųjų galvose nuolat knibždėjusį Kūrėjo klausimą. Kūrėjo kaip meno veikalo vienintelio steigėjo, o drauge ir ypatingo, iš kitų išsiskiriančio žmogaus klausimą. Pagal Dievo paveikslą ir panašumą sukurto žmogaus idėja buvo transformuota (redukuota?) į menininkų, kurie vieninteliai yra sukurti pagal Pasaulio Tvėrėjo paveikslą ir panašumą, idėją.

Egalitarizmo, demokratijos, visuotinio bendrojo, taigi ir literatūros mokymą aprėpiančio išsilavinimo, o drauge totalitarizmų, nacionalizmų, dekolonizacijos, globalizacijos ir sekuliarizacijos kontekste akademinė literatūrologija romantinį vienatinio genijaus kultą palaidojo dvejopai. Labai supaprastinus, tekstualistai (nuo formalistų iki semiotikų) ir naujieji hermeneutai atėmė veikalą iš tvėrėjo/steigėjo, reikšmių sferai arba suteikdami tariamą autonomiją, arba permesdami atsakomybę už jas skaitytojui. Antrasis Kūrėjo (didžiąja raide) išblukinimo vektorius – dekonstrukcinės ir sociologizuojančios tyrimų kryptys. Iškeldamos ne-originalumo aspektus, kartotes, kvestionuodamos reikšmių hierarchijas, aptardamos į veikalo funkcionavimą nuo pat jo užuomazgos įsitraukusių agentų gausą jos anihiliuoja menininko savitumą ir savarankiškumą. Kai tuo pačiu metu Lietuvos ateities vizijų konstruotojai ir neva pažangūs edukologijos teoretikai skelbia imperatyvą „trys milijonai kūrėjų“, Kūrėjo nunykimas yra tik dar akivaizdesnis.

Savo ruožtu, pirmasis, tekstualistų ir hermeneutų, antiromantinis frontas reikšmingai stiprino literatūrologų loginį mąstymą, operavimą priešpriešomis, klasifikavimo ir abstrahavimo gebėjimus, savistabą ir lingvistinę kompetenciją. Antroji, dekonstrukcinė ir sociologizuojanti tendencija diegė daugeliu požiūrių priešingą – reliatyvistinį, multidimensinį, ribas ir opozicijas išplaunantį mąstymą, suvokimą, kad veiksnių, aspektų, tapatybių yra pernelyg daug, idant jas būtų galima tvarkingai abstrahuoti ir taksonomizuoti. Beprasmiška klausti, kuri iš epistemų naudinga ar žalinga, teisinga ar klaidinga, tęstina ar atmestina. Kaip mėgsta sakyti socialinių tinklų vartotojai, „to nebegali atmatyti“, – globiančioji ir globojančioji hermeneutika tapo visiems laikams išstumta įtarumo hermeneutikos. Šios visos patirtys ir analitiniai įgūdžiai, deramai ir su saiku kultivuojami, jau tapo literatūrologinės ekosistemos dalimi. Gyvybingoms ekosistemoms, kaip žinia, būdingas priešingų veiksnių balansas.

O tai kokia tad problema? Problema yra autorius. Ne vienatinis genijus, ypatinga asmenybė, tautos sąžinė ar kokia kita kultinė figūra, ne rimtų, verksmingų ar anekdotinių biografijų personažas, o tiesiog – autorius. Trivialus žinojimas, kad be jo kūrinio nebūtų, kad net autoriui prilyginus visus kitus literatūros agentus, jis yra vienintelis eilėraščio ar romano *conditio sine qua non*, nėra įveiksmintas kaip šiuolaikinio literatūrologinio tyrimo instrumentas. Bachtino pastanga postromantiškai konceptualizuoti autorių, iš distancijos žvelgiant, liko izoliuota tekstualistinėje hermeneutinėje perspektyvoje ir nelabai turėjo vaisingos plėtotės. Kad ir koks sunkus, nepatogus yra pasaulio, žmogaus ir meno tvėrimo klausimas, kad ir kaip baugu jį keliant atkristi į šiandien atrodančias naivias idėjas, iš kurių andai buvo neva išsipainiota, nori nenori, kada nors teks pripažinti XXI a. literatūrologijos teorinėje konsteliacijoje žiojint juodąją skylę. Ir sugalvoti, kaip apie autorių ir kūrinio autorinę genezę kalbėti panašiu konceptualiu lygiu, kokiu kalbame apie tekstą ir skaitytoją, literatūros lauką ir bibliografinį kodą, naratyvą ir intertekstualumą, etc. Metodologiškai (nors toli gražu ne visuomeninės sąmonės plotmėje) sutriuškinę romantizmą, turime susigrąžinti humanitarikos sandą, kurį romantikai egzegeravo, todėl jis kaip tas kūdikis iš nekotėlės buvo išpiltas drauge su vandeniu.

Kalba, perskaityta 2023 m. liepos 28 d. *Literatūros salų* vasaros seminaro metu autoriui įteikiant „Metų straipsnio“ apdovanojimą už straipsnį „Tekstas kaip gyvatvorė“ (*Archivum Lithuanicum*, 2022, t. 24).

Antrasis mano pasamprotavimas, dar punktyriškesnis, – apie kalbėjimą ir rašymą, kurį praktikuojame. Visi žinome, kad rašome per daug, nors akademiniai administratoriai mums priekaištauja, kad rašome per mažai. Beveik visi žinome, kad rašome per daug sudėtingai, nors dažnas priekaištas, ypač kol esame tokio akademinio statuso, kai dar sulaukiame viešų priekaištų, kad mūsų rašiniams stinga metodologijos eksponavimo. Vos rečiau kas susigriebiame, tačiau susigriebę jau drįstame pajuokauti, kad tebejaučiame liguistą potraukį gražbylystei, kuria vis vien neprilygstame rašytojams, todėl atrodome tik kompleksuoti neįvykėliai, jei tuo persisunkia mūsų akademiniai, o ir einamosios kritikos tekstai.

Ar yra koks gudrus testas, kaip patikrinti mūsų rašinių padorumą, paskaitomumą greta gerai žinomų kriterijų: ar esama intrigos, ar išties norima ką nors pasakyti, ar patikrinta pagal pirminius šaltinius. Šiandien, kiek nerimtai kalbant, atsirado vienas naujas savikontrolės testas – visai verta savęs paklausti, ar negalėtų tokio rašinio, kokį ketinai rašyti ar parašei, sukompiliuoti skaitmeninis intelektas. Kadangi ši anekdotinė situacija nebejuokinga, turiu kiek kitokį siūlymą, kurį išprovokavo literatūrologinių tekstų ir ypač recenzijų, beje, ne vien lietuviškų, skaitymas. Vis dažniau pagalvoju, ar atspėčiau, apie ką – kokį rašytoją, kūrinį, kitą literatūrinį objektą – yra skaitomas tekstas, jei tai nebūtų nurodyta. Ne visuomet įmanoma, bet raginčiau mintyse perrašyti savo rašinius kaip matematinius reiškinius, kur objektai (ir, žinoma, citatos) figūruotų kaip nežinomieji x, y ir t. t. O tada paklausti: ar apibūdinimai, įvardijimai, suklasifikavimai leidžia lengvai išspręsti uždavinį, t. y. nustatyti, kas už nežinomųjų slepiasi. Gal kai kas iš auditorijos girdėjote, kad toks eksperimentas buvo atliktas su keliais vienos reikšmingos literatūros istorijos skyreliais apie rašytojus, ir paaiškėjo, kad apibūdinimai puikiai tinka net keliems autoriams. Šiuo atveju „puikiai“ nereiškia „puikūs“. Tad linkiu mums visiems taupesnio ir aštresnio žodžio – ne tik įmantraus bei netikėto, bet ir tokio, kuris turi aukštą skiriamąją gebą. Nes autoriai, kurie nesiskiria vienas nuo kito, vargiai yra autoriai, *ergo*, neverti mūsų pastangų. Arba mūsų pastangos – per menkos, tad paplušėkime.

Dar kartą – ačiū Jums!

Kęstutis Stoškus. Bazilijonų vienuolyno vartai. 2000. Fotografija

Apie skaitymo meną: *In memoriam* Milanui Kunderai (1929–2023)

LAIMANTAS JONUŠYS

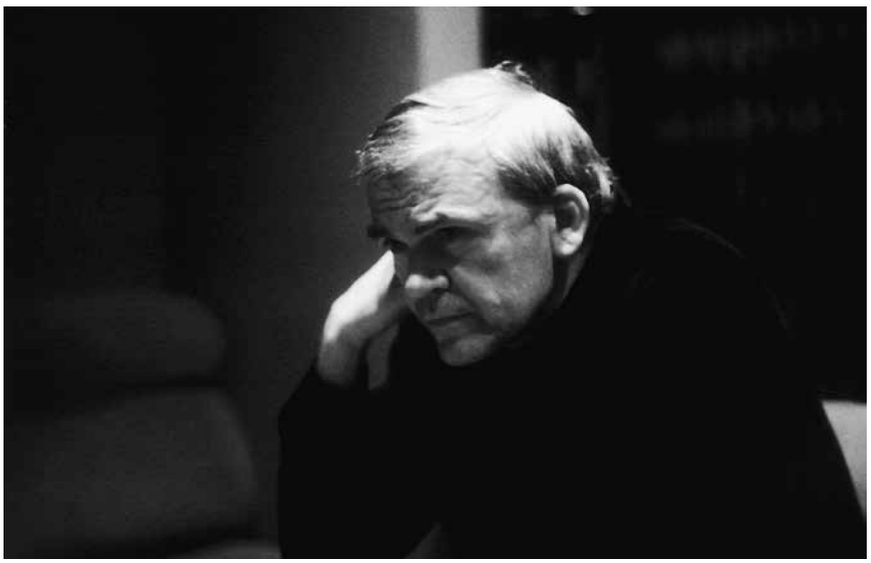

Milanas Kundera. 1980. Elisos Cabot nuotrauka. Iš *Wikimedia Commons*

Lietuviškai turime visų Milano Kunderos romanų vertimus, ir tai rodo, kad autorius populiarus, nors niekaip negalėtumėme pasakyti, kad popsinis. Populiarus todėl, kad yra lengvai skaitomas, jo stilius skaidrus, ir sudėtingi dalykai pasakomi lengva kalba. Šiek tiek primena kitą populiarų, gal net lengvesnį rašytoją Kurtą Vonnegutą – fragmentišku stiliumi ir žvelgimu į personažus tarsi iš atstumo, pakomentuojant jų veiksmus.

Vis dėlto, norint visavertiškai patirti Kunderos siužetų ir sakinių ypatybes, galiausiai jo savitai išskleistą romano meną, reikia ir tam tikro skaitymo meno. Kartais autorius savo kūrybos principus pakomentuoja ir pačiuose kūriniuose, bet daugiau eseistikoje – visų pirma prancūziškai parašytose knygose *Romano menas* (*L'Art du roman*, 1986) ir *Apvilti testamentai* (*Les Testaments trahis*, 1993).

Kunderos romanų negalima skaityti nesuvokiant ironijos. Pats autorius paaiškino taip: „Ironija reiškia: nė vienas iš romane sutinkamų teiginių negali būti vertinamas pats savaime, kiekvienas pateikiamas sudėtingu ir prieštaringu santykiu su kitais teiginiais, kitomis situacijomis, kitais gestais, kitomis idėjomis, kitais įvykiais“[1].

Kaipgi tai reiškiasi praktiškai romane? Štai kokį, tarkime, teiginį pateikia autorius savo garsiausiame romane *Nepakeliama būties lengvybė*: „Žmogus viską išgyvena pirmą kartą ir be jokio pasiruošimo. Tarsi aktorius vaidintų scenoje be repeticijų. Bet ko gi vertas toksai gyvenimas, jei jau pirmas bandymas gyventi ir yra tikrasis gyvenimas? Todėl gyvenimas visada panašus į škicą“[2].

Tai galima vertinti kaip įdomų, paradoksalų teiginį apie žmogaus gyvenimą apskritai. Bet galima ir kritikuoti, nes savaime aišku, kad gyvenimas yra ne teatro spektaklis, ir natūralu, kad daug kas jame vyksta be pasiruošimo ir be repeticijų. Tačiau verta į tai žvelgti kaip į tam tikrą situacinį pagrindą kaip tik šio romano (*Nepakeliama būties lengvybė*) aplinkybėmis – personažai nuolat atsiduria prieš būtinybę priimti vienokį ar kitokį sprendimą ir dažnai pasielgia visai ne taip, kaip planavo. Tomas neketina priimti pas save gyventi atsitiktinai sutiktos Terezos, bet pačiam sau netikėtai tai padaro. Kai Tereza jį palieka Ciuriche ir grįžta į Čekiją, jis pirmas dienas džiaugiasi vienatve ir laisve, bet paskui staiga pajunta būtinybę grįžti pas ją į Prahą, o ten atsidūręs ima gailėtis. Gal tai klaida – bet autorius nedaro ir tokios išvados – nėra galimybių patikrinti, kaip būtų buvę, jeigu žmogus būtų pasukęs kitu gyvenimo keliu. Personažų tarpusavio santykiai ir veiksmai plėtojasi nenuspėjamu situacijų žaismu, euforišku ir apmaudžiu, o tada tai aplimpa naujais paradoksais, samprotavimais bei išvadomis, ir visa tai virsta nuolat atsinaujinančia ir nenuspėjama kompozicine dinamika, su atsikartojimais ir išsišakojimais. Kundera mėgsta kurti dvinares opozicijas (pavyzdžiui, lengvybė –

[1] Milan Kundera, *Testaments Betrayed*, translated by Linda Asher, Faber and Faber, 1995, p. 203.

[2] Milan Kundera, *Nepakeliama būties lengvybė*, iš čekų kalbos vertė Almis Grybauskas, Vilnius: Tyto alba, 2010, p. 11.

sunkumas), bet vėliau pasakojime jas pakerta ir taip parodo, kad žmogaus būties daugialypiškumas nepaklūsta griežtoms, tvarkingai išreikštoms interpretacinėms schemoms.

Kunderos romanus galėtumėme įsivaizduoti tarsi tuo pat metu plėtojamus dviejose plotmėse: yra akivaizdžiai skleidžiamas siužetas – keli personažai (nedaug), ir jų santykiai permainingai rutuliojasi tam tikra dinamika, kaip romanuose įprasta; antra plotmė yra tai, kad pasakotojas nuolat komentuoja veikėjų sprendimus ir mintis, ir galėtum pamanyti, jog tai yra psichologinė analizė su pusiau filosofinėmis išvadomis. Tačiau iš esmės tos plotmės neatplėšiamai suaugusios, sudarančios kompozicinį žaidimą nepakartojamoje viso romano struktūroje. Autorius niekur nemoralizuoja ir net nepsichologizuoja, nes nėra jokių apibendrinančių išvadų, koks elgesys teisingas, o koks ne, – visos išvados taikytinos tik kiekvienai konkrečiai situacijai, kuri yra podraug realistinė ir fantastinė, nes egzistuojanti tik autoriaus išmonėje ir nepavaldi gyvenimiškiems apibendrinimams. Ironija čia yra nuolatinė dominantė.

Eseistiniai apmąstymai, kurių gausu Kunderos romanuose, vertintini neatsiejamai nuo literatūrinės išmonės. Štai kaip tai paaiškino pats rašytojas: „Apmąstymas, vos tik tapęs romano dalimi, pakeičia savo esmę. Anapus romano mes esame teigimo erdvėje: kiekvienas būna įsitikinęs savo pareiškimais – politikas, filosofas, durininkas. Tačiau romano pasaulyje niekas neteigia – tai yra žaismo ir hipotezių erdvė“[3].

Ir viešpatauja atsitiktinumas. „Ne būtinybė, o atsitiktinumas yra sklidinas burtų. Jeigu meilei lemta tapt neužmirštama, nuo pat pirmos akimirkos prie jos turi lėkti atsitiktinumai, tarsi paukščiai ant Pranciškaus Asyžiečio pečių“[4].

Atsitiktinumų virtinė *a priori* negali tapti kokiu nors dėsningu ar pamokomu modeliu, kiekvienu atveju tokia įvykių (veikėjo žingsnių) seka yra unikali, nepakartojama. Romane *Nepakeliama būties lengvybė* Tomo veiksmų atsitiktinumai, lėmę, kad jis susipažintų su Tereza, atsitiktinai ir netikėtai iš Prahos atvykęs į provincijos miestą, galiausiai išvardinami taip: „Mieste buvo penki viešbučiai, tačiau Tomas lyg tyčia apsistojo būtent tame, kur dirbo Tereza. Lyg tyčia prieš išvykstant traukiniui jam liko šiek tiek laiko pasėdėti restorane. Lyg tyčia buvo Terezos pamaina ir ji lyg tyčia aptarnavo stalą, už kurio atsisėdo Tomas. Reikėjo net šešių atsitiktinumų, kad juos suvestų, nes jisai pats savo valia to visai nesiekė“[5].

Daugiau ar mažiau panašiai būna ir gyvenime: sutuoktiniai, švęsdami santuokos jubiliejų, paprastai prisimena, kaip atsitiktinai susipažino (tiesa, kartais meilės istorija apsiriboja tik vienu atsitiktinumu – pasitaikė mokytis toje pačioje mokyklos klasėje, o toliau jau viskas neišvengiamai kaip sviestu patepta...). Bet kokiu atveju Kunderos romanuose santykių eiga visada klostosi nenuspėjamais likimo (ir romano kompozicijos!) vingiais.

Tomas turi daug meilužių – Kunderos romanuose tai ne vienintelis veikėjas, neatitinkantis pripažintų moralės normų, ir tai paskatino kai kurias feministes kaltinti autorių mizoginija (apskritai erotinis aspektas, atrodo, labiau kliūva anglakalbėse šalyse, o ne Prancūzijoje ar Čekijoje). Prahos Karolio universiteto dėstytoja, Kunderos kūrybos tyrėja Geda Montvilaitė LRT radijo laidoje teigė, kad įžiūrint neigiamą Kunderos požiūrį į moteris, nepastebima jo kūrinių ironija[6].

Nesusipratimas čia dvilypis: iš vaizduotės kūrinio reikalaujama gyvenimiško teisingumo; antra, net ir gyvenimišku aspektu Kundera anaiptol nesiekė skaitytojams įteigti, kad jo personažai yra sektinas pavyzdys. Šia antrąja, gyvenimiškos tikrovės dimensija autorius (kaip ir nemažai kitų rašytojų) vaizdavo gana realistines situacijas. Tačiau visais šiais atvejais (kaip ir visų vaizduotės kūrinių plotmėje) fikcija nėra tas drabužis, kurį mes turėtumėme pasimatuoti ir nuspręsti, ar jis mums tinka (moraliai, politiškai, psichologiškai). Čia nėra didaktikos – gera literatūra dažniausiai gimsta ne iš sektinų dorovės pavyzdžių.

Deja, tam tikras nepasitikėjimas Kundera pastaraisiais dešimtmečiais lyg ir išsivystė į jo ignoravimą Vakaruose, ryškėjant, kad autoriaus kūryba neatitinka naujų politkorektiškumo nuostatų, – bent taip 2021 m. teigė anglų rašytojas Howardas Jacobsonas (lietuvių skaitytojui žinomas iš romano *Finklerio klausimas*): „Jeigu prieš keturiasdešimt metų buvo vienas romanas, kurį, tikėtina, bus perskaitę ir pamėgę išsilavinę skaitytojai, tai buvo Milano Kunderos *Juoko ir užmaršties knyga*. [...] Tai buvo didysis Europos komunizmo pabaigos romanas – idėjų ir erotikos, siurrealistinis ir natūralistinis“. Tačiau: „Pasaulis keitėsi – tie patys intelektualai, kurie anksčiau būtų buvę Kunderos gerbėjai, subtiliai keitė požiūrį į sovietinio komunizmo indėlį, ir tai vertė juos iš naujo pagalvoti apie Kunderą arba, kaip yra patogiau, visai jį užmiršti“[7]. Matyt, Jacobsonas truputį perdėjo – mirus Kunderai Vakaruose pasipylė veikiau teigiami nekrologai, nors kai kur ir su išlygomis dėl neva įtartinų pažiūrų.

Grįžkime prie kūrinių formos, kurios esminė dalis yra kompozicija (paminėtina ir tai, kad Kundera gerai išmanė muziką). Jo romanai (ir net knyga *Romano menas*) pasižymi septynių dalių struktūra (pasak jo paties, „formos archetipu“), kurių šeštoji (kartais dominuojama naujo personažo) lyg ir nukrypsta nuo pagrindinės

[3] Milan Kundera, *The Art of the Novel*, translated by Linda Asher, Faber and Faber, 1988, p. 78.

[4] Milan Kundera, *Nepakeliama būties lengvybė*, p. 50.

[5] *Ibid.*, p. 36–37.

[6] *Kultūros savaitė*, 2023-07-15, in: https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000285419/kulturos-savaite-milanas-kundera-nuo-roko-neatsiejama-ukmerge-gatves-fotografija-kaune-ir-lituanicos-skrydzio-90-metis.

[7] *Unherd*, 2021-12-20, in: https://unherd.com/2021/12/the-unbearable-lightness-of-being-cancelled.

linijos arba „atveria slaptą langą romano sienoje“. Ir štai dar kokį Kunderos skaitymo meną verta turėti omenyje: šias septynias dalis sudarantys sunumeruoti skyreliai (kai kurie tik vieno puslapio) yra šiek tiek autonomiški – tarsi užbaigti kūrinėliai, taigi tam tikra prasme skaitydami romaną skaitome daugybę trumpučių kūrinių.

Nors Milano Kunderos romanuose atsispindi nemažai istorinių politinių įvykių, duodamas interviu jis nuolat pabrėždavo, kad jo romanai nėra politiniai – jam rūpi tik asmenybė, visas kolektyvines apraiškas ir pastangas jis vadino kiču. „Reikėtų nesupainioti dviejų dalykų: viena vertus, esama romanų, kurie gvildena *žmogaus egzistencijos istorinį matmenį*, antra vertus, romanai, kurie *iliustruoja istorinę situaciją* – aprašo visuomenę tam tikru momentu, ir tai yra literatūrinė istoriografija [kursyvas autoriaus]“[8]. Kundera pabrėžtinai rinkosi pirmąjį atvejį.

Tačiau Kunderos skaitymo malonumas aprėpia ne tik jo romanus. Įdomiausi, išradingiausi ir įžvalgiausi literatūros kritikai bei vertintojai dažnai būna ne literatūrologai, o rašytojai, pavyzdžiui, Vladimiras Nabokovas, Josifas Brodskis, Italo Calvino, o tarp jų pirmoje eilėje – Milanas Kundera. Minėtose eseistikos knygose jis kalba ne tik apie principus, bet ir apie autorius bei jų kūrinius, pavyzdžiui, apie jo vertinamus austrų rašytojus Robertą Musilį, Hermanną Brochą, Franzą Kafką (prahiškį, tad galgi čeką) ir daugelį kitų. Štai čia autorius demonstruoja tikrąjį skaitymo (interpretavimo) meną. Rašydamas apie Kafką jis nekartoja nuobodžių trafaretiškų aiškinimų apie valdinį gniaužiančią biurokratiją (kaip neva Austrijos-Vengrijos imperijoje), o atveria turiningą žmogaus liūdnos lemties ir šią lemtį pranokstančios meno išmonės pasaulį. Štai tik vienas fragmentas apie Kafkos *Procesą*: „K. yra visas įsitraukęs į jam primesto proceso lemtį – neturi nė akimirkos laiko galvoti apie ką nors kita. Ir vis dėlto net šioje padėtyje be išeities yra langų, kurie staiga trumpam laikui atsiveria. Pro šiuos langus jis negali ištrūkti – jie vos prasiveria ir tuoj pat užsitrenkia; tačiau bent tą žybsnį jis mato išorinio pasaulio poeziją, kuri, nepaisant visko, egzistuoja kaip nuolatinė galimybė ir į užguito žmogaus gyvenimą atsiunčia sidabrinį spindulėlį“[9].

Nors po 1968 m. Varšuvos pakto šalių invazijos į Čekoslovakiją visa Kunderos kūryba tėvynėje buvo uždrausta, o 1975 m. jis emigravo į Prancūziją, jis pabrėždavo nesąs disidentas ir nedalyvavo jokioje politinėje veikloje. Toks individualizmas ilgainiui komplikavo jo santykius su tėvyne, ir į laisvą Čekiją jis nebegrįžo. 2008 m. buvo apkaltintas pokariu išdavęs čeką rezistentą komunistinei saugumo tarnybai – šį kaltinimą pats kategoriškai neigė. Ėmė rašyti prancūziškai ne tik esė, bet ir romanus – pirmasis toks buvo *Lėtumas* (*La Lenteur*, 1995). Neigė esąs emigrantas – jo šalis esanti Prancūzija.

Rašytojas mirė, bet jo romano menas išliko. Taip pat ir skaitymo menas bei malonumas.

[8] Milan Kundera, *The Art of the Novel*, p. 36.
[9] Milan Kundera, *Testaments Betrayed*, p. 222–223.

Kęstutis Kilinskas

Naujasis ŽIDINYS AIDAI

POLITIKAI SU ANTPEČIAIS

Civilinės ir karinės valdžios sąveika tarpukario Lietuvoje

Šalia tradicinių trijų galių valstybėje egzistuoja ketvirtoji – ginkluota galia, kurios tikslas saugoti ir ginti valstybę. Norėdamos kuo ištikimesnių ir efektyvesnių karinių pajėgų, demokratijos riboja karių politines teises ir formuoja profesinę nuostatą tarnauti valstybei, o ne politinei jėgai ar autoritetui. Tai – viena svarbiausių karininkų korpuso efektyvumo sąlygų. Kuo ji tvirtesnė, tuo valstybė saugesnė.

Tarpukario Lietuva ne visada buvo demokratiška, bet visais laikotarpiais turėjo spręsti tą patį klausimą – kaip suvaldyti karinę jėgą? Karininkais tapę tautinio atgimimo veikėjai, už laisvę kovoję savanoriai, ryžtingai nusiteikę aviacijos karininkai ir generolai buvo stipraus charakterio, o dažnai ir nemenko intelekto figūros. Jie nesibodėjo reikšti politinių interesų, dalyvavo politinių partijų veikloje ir seimų rinkimuose, rezgė sąmokslus ir perversmus, tarsi nematoma jėga veikė valstybės užsienio politiką tiek iki 1926 m. perversmo, tiek po jo.

Ši knyga apie politikus su antpečiais, apie kariuomenės galią ir silpnumą nėra abstrakti politinė meditacija – tai istorinis tyrimas, aprėpiantis realų politinį gyvenimą.

Laumė ir jos drabužių dydžiai

DEIVIDAS VARANIUS

Eseistė, vertėja, turtinanti Lietuvos knygynus vertimais iš slovėnų, kroatų, serbų, anglų ir kitų kalbų, Kristina Tamulevičiūtė išleido pirmąją poezijos knygą *Gyvybė*. Tai rinkinys, virstantis savita tradicinių gamtos, tautosakinių vaizdinių ir socialinių žmogaus patyrimų terpe. Knygos dailininkės Deimantės Rybakovienės kuriama spalvų paletė kiek kontrastuoja su pavadinimu *Gyvybė*, ar bent jau su tuo, kaip įprastai galėtume suvokti galimą „gyvybingumo“ vaizdinį. Viršelyje galime matyti pavandenijusiai išblukusius atspalvius. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad anemiškas viršelis gal tiktų nebent rinkinio eilėraščio „Nuovargis“ kuriamam paveikslui, įrėmintam pasyvaus gulėjimo pelkėje: „Niekada gyvenime many nebūtų tiek gyvenimo, / vaisingumo ir klegesio, gulėčiau pelkėje, / apsupta gyvybės natų, ir nieko man netrūktų“ (p. 26). Bet viršelis tampa užuomina ir nuoroda, atskleidžiančia, kad rinkinys nėra apie trykštančią gyvybę, vitališkumą, o labiau apie gyvybės daugiasluoksniškumą ir gilumą, žymimą viršelyje figūruojančios floros iškilimais ir grimzdimais. Taip pat tarp šių blankių – melsvų ir žalsvų – atspalvių atsiranda ochros spalva, esanti ir knygos vidinėje dalyje. Tai tartum vandeniu praskiesto kraujo spalva. Arba spalva, kuri siejasi su praeitimi, išblukusiais protėvių piešiniais ant uolų, blunkančiais šeimos narių veidais iš sepija tonuotų fotografijų. Toks viršelio išskaitymas išryškina pagrindines rinkinio linijas: gyvybės tylą, gyvybę, kurią maitina praeities šaknys, tėvų, senelių, prosenelių gyvenimo istorijų sąjunga, susikertanti subjekto gyvenime.

Kristina Tamulevičiūtė, GYVYBĖ: Eilėraščiai, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2023, 88 p., 400 egz.

Dailininkė Deimantė Rybakovienė

Nedidelės apimties eilėraščių rinkinį sudaro net septyni ciklai. Į dalį įeina vos keturi eilėraščiai, kituose galime rasti ir dvigubai daugiau. Kyla klausimas, ką tokia ciklų gausa suteikia rinkiniui? Nors tematiniu atžvilgiu rinkinys sklandus, apie jo vientisumą (kaip ir apie sudarytų ciklų dermę) kalbėti kartais tampa sudėtingiau. Pirmiausia norisi kalbėti apie jų nedermes. Cikle „Šaknys“ dominuojanti linija yra vaikystės prisiminimai, tačiau pora eilėraščių jame išnyra kaip belaikiai dienoraštiniai įterpiniai, kuriuos sudėtinga susieti su dominante. Nuo vaikystės prisiminimų peršokama tiesiai į savanorystę senelių namuose (p. 14) ir kraujo čiulpų donorystės įvykį (p. 16). Tuo tarpu ciklas „Miestas“ sunkiai randa vietą viso rinkinio kontekste ir dėl šios priežasties norėtųsi jį pavadinti nors ir ne silpniausiu, bet mažiausiai ką suteikiančiu rinkiniui. Tiesa, šiame cikle atsiranda sąsajų su *Gyvybėje* persišviečiančiomis laumiškumo (p. 33), motinystės (p. 34) temomis, tačiau be „Miesto“ rinkinys tematine prasme būtų dar švaresnis, ši tema rinkinyje atsiranda ir nutrūksta kartu su šio ciklo pradžia ir pabaiga. Tačiau apskritai rinkinys atrodo apgalvotas ir jame galima matyti dermę. Ciklai „Meilė“, „Pamiškė“, „Raganystė“ ir „Protėviai“ temiškai išgryninti, įtvirtinantys rinkinio struktūrą. Bene stipriausioji šių ciklų pusė yra kai kuriuose eilėraščiuose išryškėjantis gebėjimas prie temų prieiti itin subtiliai. Kaip pavyzdį galėtume paimti jau minėtą „Meilės“ ciklo eilėraštį „Nuovargis“, kuriame yra tapoma subjekto negalėjimo veikti būsena. Pelkė ir subjektas hipotetiškai susilieja ir jo negalėjimas veikti virsta tylia gamtos gyvybe. Ir pati meilė, pagrindinis ciklo aspektas, pasirodo tik paskutinėse eilutėse: „bet giliai mintyse vis tiek / godočiau tave, netgi tavo kvailysčių ilgėčiausi“ (p. 26). Taip pat ir paskutinysis ciklas, pavadintas paties rinkinio pavadinimu, „Gyvybė“ – puikus rėmas rinkiniui tiek jo struktūrine, tiek tematine prasme. Paskutiniame rinkinio cikle susikerta visos rinkinio linijos ir atrodo, kad šis ciklas tampa knygos apibendrinimu, viską ne mechaniškai pakartojančiu, o pagilinančiu.

Recenzuojant pirmąjį poezijos rinkinį, įprastai akį labiausiai traukia rašytojo stilius, kuris, tikimasi, bus savitas ir autentiškas, plečiantis ir laužantis iki tol nusistovėjimą priėjusias ribas. Tamulevičiūtės rašymo stilių galima pavadinti įtraukiančiu. Jis nėra sudėtingas ar verčiantis skaitytoją pratintis prie neįprastų formų. Kaip ir įprasta šiandieninėje lietuvių poezijoje, šiame rinkinyje daug kasdienės kalbos, dėl ko dažnai eilėraščių esatis susitelkia į vieną kitą eilutę, bet ne į tekstą ištisai. Rinkinyje apstu „lengvųjų“ metaforų, susišaukiančių su tradiciniu, tautosaka apipintu kultūriniu lietuvių lyriškumu: „Plaukuose žalsvi meldai, akys stiklinės“ (p. 17); „kartais aš išsigręžiu šlapius nendrių plaukus“ (p. 33); „Tik tyla ir erkės. / Ir laumių dainos – / Prieš lietų šlamantys beržai“ (p. 39); „Šį sodą raktažolėm užsėsiu, / kai pražys, maišysiu su rasa“ (p. 40). Ši tautosakinių, dažnai pasirodančios mistifikuojamos vaikystės vaizdinių raiška primena 2022 m. išleistą Birutės Grašytės-Black rinkinį *Sumokėjau alyvmedžio lapais*. Tačiau Tamulevičiūtės poezija nesusitelkia tik į tokių vaizdinių konstravimo ypatumus. Dalis eilėraščių virsta konkrečių situacinių įvykių atpasakojimu, neretai primenančiu dienoraštinius įrašus. Tokie eilėraščiai pasirinktos formos atžvilgiu nenutolsta nuo eilėraščių-aprašų, kurių galime rasti Ramunės Brundzaitės poezijos knygoje *Tuščių butelių draugijoje*, kuri Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto buvo pripažinta kūrybiškiausia 2022 m. knyga. Čia turbūt verta išsiduoti, kad šios recenzijos autorius į prozinės kalbos vartojimą poezijoje žiūri gan kritiškai – tam yra kitos formos. Ir nors *Gyvybė* nėra perkrauta prozaiškumu, tokių atvejų rasti galime. Tamulevičiūtė savo eilėraščiuose, kuriuose ryškėja prozinis pasakojimo tonas, poetinę kalbą pasitelkia tik paskutinėse eilutėse. Pavyzdžiui, eilėraštis apie prosenelę, kupinas istorinių, faktinių duomenų, užbaigiamas poetizuojant: „Net šiaudai alsavo baime. / Baimė įsigėrusi į arklių pasagas, / ir sapnuose ji kaukšėjo, kalama kalvio žaizdre, / net karštoj ugny ji nemirė“ (p. 66); arba eilėraštis, prasidedantis kaip dienoraštinis įrašas, virsta sąmonės srautu, paliečiančiu didelį krūvį turinčius asmeninius skausmus – persileidimą:

> Mano sode dar žydės rožės
> ir rododendrai, nors jau beveik ruduo.
> Paskutinė rugpjūčio savaitė.
> Tave praradau pirmąją.
>
> Vos kelios ląstelės,
> mano nebūsimas geltonplaukis kūdikis,
> kurį dabar piešia mano dukra. (p. 83)

Tokia poetinio kalbėjimo maniera turi ir privalumų. Kaip ir Brundzaitės atveju, Tamulevičiūtei šių atpasakojimų atrama tampa atvira lyrika, nutolimas nuo žaidimo poetinėmis kaukėmis, ryškus lyrinio subjekto autobiografiškumo ir jo kuriamos istorijos vientisumo motyvas. O visa tai savo ruožtu virsta artimumą kuriančiu atsivėrimu skaitytojui. Nepaisant mistifikuotos miglos, klojančios protėvių vaizdinį, šeimos istorija dažnai taip pat pateikiama atvirai ir „tiesiai“: „senelis / buvo alkoholikas. / Gyvas pakaruoklis jis buvo, visi / nuo jo liežuvio kentėjom ir nuo nuorūkų“ (p. 61), „Pusę savo šeimos palaidojau. / Visus mus graužė vėžys, potrauminio streso / sindromas“ (p. 62). *Gyvybėje* prozinis tonas vyrauja toli gražu nevientisai, dirbtinai nebandoma poezijos visiškai apnuoginti ar demetaforizuoti. Tamulevičiūtės poetinėje pasaulėvokoje atsisakoma patirčių refleksijas užgožti tik metaforizuota arba demetaforizuota kalba, tad yra ieškoma šių dviejų kalbų sąlyčio taško. Todėl rinkinyje galime jausti kasdienybės ir metaforizuotos kalbos jungties apraiškų, kurios išryškina *Gyvybės* kalbėjimo nepastovumą ir unikalumą. Tą galime pamatyti paėmę du skirtingus to paties eilėraščio fragmentus: „Šiąnakt iš manęs išsikraustė mėnulis. / Akys liko žalios, be geltono atspalvio, / bet žolynai nesiliovė kalbėję, / lazdynas dar kvietė“ ir „Kaip ir kas rytą, pasiėmiau dalgį, šakę ir kastuvą, / juodai lakuotais nagais perbraukiau samanas“ (p. 41) (pirmasis išryškina poetinės, antrasis – kasdienės kalbos vartojimą); arba – „Plaukai vietoj meldų ir meldai vietoj plaukų. / Bučiuoju dukrai į kaktą – kaip žuvis norėčiau būti / vaisinga, gaivi norėčiau būti kaip upė“ (p. 54) ir „Rytais einu į paupį pasportuoti“ (p. 53). Taigi šios dvi kalbos tonacijos yra derinamos: kasdieninius vaizdinius savaimingai keičia poetinę tikrovę formuojantys konstruktai.

Ši kalbos registrų įvairovė siejasi ir su plačiu *Gyvybėje* nagrinėjamų temų lauku. Rinkinyje figūruoja šeimos, protėvių likimo temos, itin atvirai kalbama apie asmenines tuštumas ir skausmus, reflektuojamos socialinės problemos. Protėviai apipinami mistifikuota energija, jų veiksmai nuspalvinami tautosakos ir ritualinės kilmės elementais: apie prosenelę: „Jos akys buvo kaip laumės – mėlynos su rudais / taškeliais. / Iš lovos nelipdavo, bet visa kvepėjo mišku“ (p. 69); protėvių buvimas šalia, išmintis jaučiamos dar vaikystėje: „senolių išmintis / akies obuolio kamputy / lyg kirmėlė įsigraužė“ (p. 8); su mirtimi, mirusiais artimaisiais komunikuojama neverbališkai, subjektas jaučia jų nežemišką, metafizinę esatį: „tu iš anapus / Galvą man glostai / Alsuoji / [...] / Ir neturiu žiaurumo sakyti ilsėkis / Juk vis tiek susitiksim / Juk vis tiek mums visiems pakeliui“ (p. 74). Šis ritualinis aspektas tampa veiksnus kalbant ir apie kitus žmones, antai vyresnės kaimynės veikimas rinkinyje sustiprina paslaptingos, raganiškos energijos turinį, sietiną ir su gyvaisiais: „Išeina ji tyliai / [...] / pasikalba su juoduma / Paskan-

dina kibirą, jame mėnulį, puošnią Venerą / ir šlapias debesų drapanas“ (p. 45). Panašu, kad poetė naudoja tradicinį žmogaus-gamtos suliejimą, kupiną savotiško etnopanteizmo apraiškų. Rasti ribas ir skirtis gali būti sudėtinga, nes visa kalba apie žmogų ir jo potyrius yra perliejama atitikmenų ieškojimu gamtoje. Taip pat ši žmogaus-gamtos sąjunga išnyra greta žmogaus ir jo protėvių bendros istorijos.

Rinkinyje ambivalentiškai nagrinėjamos protėvių likimo, jų likimo persidavimo subjektui variacijos. Kaip subjektas susilieja su gamtiškuoju pradu, taip jis susilieja ir su protėviais: „Mano kūnas ir kraujas po žeme, / daug metų ten guli“ (p. 62); „Turiu ir aš paslaptį – mano kūnas mirusių kaulais / kimštas“ (p. 63). Tačiau toks subjekto požiūrio kampas nereiškia rezignacijos, nuo numanomo likimo bandoma ir pabėgti: „Specialiai balto aukso tuoktuvių žiedą rinkausi, / kad netektų močiutės likimo nešioti“ (p. 64). Viskas pakinta, kai imama kalbėti apie bendrą motinos ir dukros likimą. Be laumiškumo motyvo, matomo kituose eilėraščiuose, išryškėja ir raganos vaizdinys. Eilėraštyje, kuris pradedamas nuo dukros tyrinėjimų, pasirodo „raganos šypsnis“ (p. 50), tuomet teigiama, kad „buvusių raganų, buvusių laumių nebūna“ (p. 51). Likimo perdavimo linija išryškėja paskutinėse eilutėse: „dabar ji ragana, raganos motina“ (p. 51). Tad nors jungtis su protėviais, jų gyvenimu yra tvirtinama, tuo pačiu metu jos yra ir šalinamasi (subjekto sąmoningai pasirinktais sprendimais); tuo tarpu likimo linija tarp dukros ir motinos lieka tvirta. Dukros ir motinos bendro likimo persidavimo paradigma galimai nurodo ir į subjekto suvokimą, kad bėgti nuo protėvių likimo yra bergždžia.

Dukros vaizdinys šiame rinkinyje tampa tiltu tarp subjekto praeities ir dabarties, dukra tampa savo motinos veidrodžiu, atspindinčiu jos praeitį. Vienas ryškesnių pavyzdžių – eilėraštis „Smiltelės“. Jis prasideda subjekto prisiminimais: „Trumpa vasara, man treji, sėdžiu vežime. // [...] // Mano burna ir delnų raukšlės pilnos smėlio, / plaukuose ošia jūra“ (p. 13). O eilėraščio pabaigoje grįžtama prie dabarties ir šis išgyvenimas jau yra taikomas dukrai: „Grįžtu kavos puta į šią valandą, / man trisdešimt treji, / trejų dukters dar nevežiau prie jūros, / bet ir jos delnų raukšlėse atrandu smiltelių“ (p. 13). Rinkinyje ryškėjanti ryšių ir santykių linija parodo gyvybės tąsos modelį: gyvybė priklauso ne tik subjektui, bet ir ištisai jo giminės linijai, protėviams ir iš subjekto keliauja per naujas kartas. Tad *Gyvybė* turi savo pasaulėvokos sistemą, kurios laikomasi ganėtinai nuosekliai, o tai tvirtina rinkinio kaip vientiso kūrinio, kuriamos poetinės istorijos modelį.

Viena stipriausių rinkinio pusių yra kalbėjimas apie asmenines tuštumas, skausmus, kurie yra nedangstomi, tad ir atpažįstami skaitytojui. Apskritai asmeninių sunkumų refleksija, vis srauniau tekanti lietuvių poezijos vandenimis, matyt, rodo, kad tai yra itin svarbus šiuolaikinės poezijos aktualizacijos žingsnis. Temų, susijusių su vis dar nepakankamai dažnai viešai reflektuojamomis asmeninėmis patirtimis, gvildenimas atveria naujas galimybes poezijai pasiekti daugiau skaitytojų. Šios patirtys yra įvairios – apima nuo susidūrimo su senėjimu ir visuomenės grožio standartu, iki skaudžios vaiko netekties. Tamulevičiūtės rinkinys tikrai nėra pirmasis, žymintis šį lūžį, tačiau jis yra vienas iš šios tendencijos įrodymų. Poetė asmeniškumus perteikia per bendrumus – gamtovaizdžius ar tautosakos motyvus. Didžiajai rinkinio daliai būdingi sąlyčio taškų ieškojimai, dviejų plotmių suliejimai, jungiantys asmenines refleksijas su gamtos pasauliu. Štai eilėraštis apie sūnaus laidojimą sujungiamas su gamtiškąja plotme: „sūnų palaidojau, ir mano kiaušidės susirgo / [...] / lysves užliejo piktžolės, nereikėjo net keiktis, / keiksmų pilna burna buvo prikušėjusi“ (p. 76). Tokių jungčių galime rasti ir kitur, antai gandrų „tušti laukia lizdai, kaip gimdos, / kurias čia kasdien operuoja“ (p. 81). Rinkinyje prisiliečiama prie grožio stereotipų temos, susijusios su kūno vaizdiniu ir jį keičiančiu amžiumi: „Metai bėgo, randų ant pilvo daugėjo, dantys / gedo“ (p. 76); „Aš graži ar apkūni – klausinėju savęs. / Trisdešimt dveji. Dydis S/M. / [...] / Veidrody matau pirmąsias raukšles. / Visai dėl jų neskauda. / Aš noriu senti oriai, su žilom sruogom plaukuose“ (p. 53). Socialinės, šiuo atveju feministinį atspalvį turinčios, tematikos įterpimas į poeziją tampa vis plačiau naudojamas (galime prisiminti ir jau minėtą Brundzaitės rinkinį, ypač jo eilėraštį „Džinsai“). Šis Tamulevičiūtės eilėraštis tampa ir vienu iš pavyzdžių, kuris išryškina rinkinio vientisumą – kalbant apie drabužių dydį, emocinio valgymo epizodus, grįžtama ir prie protėvių vaizdinio: „Trisdešimt dveji. Dydis S/M. / Kartais į didesnę, kartais į mažesnę pusę. / Būna emocinio valgymo epizodų / kai skauda, kai jaučiuosi išduota, kai protėviai / manęs nelanko sapnuose“ (p. 53). *Gyvybėje* nėra siekiama užsidaryti viename lauke, gamtovaizdžiais perpinti tautosakos motyvai ir socialinė tikrovė yra suliejami, todėl atsiranda senų vaizdinių atnaujinimo, sušiuolaikinimo galimybė: apie savo drabužių dydžius kalbanti laumė. Čia galime matyti tradicinės poezijos tąsą, bet tokią, kurioje į gamtą ir gyvybę nebandoma žiūrėti paskiru žvilgsniu – vyksta simbiozė tarp žmogaus ir gamtos, tarp žmogaus ir istorijos, o vieninteliu kintamuoju tampa tokie atributai kaip drabužių dydžių keliami rūpesčiai.

Paprastumas?

GIEDRĖ KAZLAUSKAITĖ

Naujausią Virginijos Kulvinskaitės knygą skaičiau kone kaip scenarijų kino filmui, bet be aiškios minties, kuris režisierius to imtųsi (ne Algimantas Puipa, ne Emilis Vėlyvis, ne Giedrė Beinoriūtė). Vilniaus literatų namuose vykusiame knygų klubo susitikime autorė teigė įkvėpimo sėmusis iš kino; išklausiusi Natalijos Arlauskaitės kursą, susižavėjo *nuaro* estetika. Visuose keturiuose kinematografiškuose apsakymuose veikėjai yra susiję – bet kuris gali netikėtai šmėstelėti „ne savo“ apsakymo fone kaip epizodinis. Todėl žanro požiūriu tai kažkas panašaus į apsakymų apysaką – romanui reiktų dar bent poros.

Vaizduojamas pajūrio miestas N panašus į Klaipėdą, bet, autorės teigimu, tai galėtų būti ir Ryga, ir Talinas – nesiekiama vietovardžių tikslumo. Priešingai, detalės abstrahuojamos taip, kad niekaip neapkaltinsi autorės autobiografiškumu. Pavyzdžiui, leidyklos pavadinimas *Piktos raidės* primena pavadinimą *Kitos knygos*, bet ne pernelyg tiesiogiai. Pasakojime nėra savigailos, užklimpimo asmeninėse nuoskaudose, besaikio poetizavimo – tarsi būtų kruopščiai išravėtos lietuvių prozai kiek būdingos piktžolės. Visi keturi apsakymai įrėmina skirtingus metų laikus, todėl pavadinimas išreiškia dar ir metų laikų ciklą. Vykęs dailininkės Linos Sasnauskaitės viršelis – keturi sušiai su apsakymų motyvais; senovines parduotuvių iškabas primenančios knygos pavadinimo ir skyrių antraštės.

Visoje knygoje vaizduojami vadinamieji „paprasti“ žmonės, ne kokie nors ypatingi intelektualai – už Luką, regis, tuo labiau pasižymi jo mergina Urtė, dėstanti universitete ir rašanti disertaciją apie moterų saviprezentacijas autobiografiniame romane. Ir Kulvinskaitės romane *Kai aš buvau malalietka* pasakotojai buvo aktualus tas darbininkų kilmės vaikui būdingas intelektualinis proveržis, intensyvių studijų ir itin paprastos, net asketiškos buities lygsvara. Knygoje *Keturi* tokio ribinio veikėjo (nuo nepriežiūros vaikystėje link daktaro disertacijos) nėra, bet asketiškos buities poreikį atspindi veikėja Inga („Sekmadienis, lapkričio 3-ia. Inga“), kuri po tėvo mirties nepasiima nei nuotraukų albumų, nei vertingesnių ar sentimentus keliančių daiktų – vien senus, nudėvėtus motinos, tėvo ir savo vaikystės drabužius. Juos sudeda į savo pačios nusipirktą *art deco* stiliaus antikvarinę spintą, o kasdien dėvimus rūbus laiko plastiko maišuose. Ingos draugui Tadui toji spinta primena karstą, o skaitytojai(-ui) veikiausiai išreiškia tai, kas nejudinama – galbūt Ingos jausmus, su kuriais jai pačiai nežinia kaip tvarkytis.

Pirmajame apsakyme „Pajūrio skaitytojų klubas. Lukas“ kaip reikiant įsibėgėjama: madingas rašytojas pakviečiamas į knygų klubą papasakoti apie savo romaną „Aš ir mažoji L.“, siužetu artimą Vladimiro Nabokovo *Lolitai* (vėlgi sužaista aliuzijomis: Leila nuo Lolitos ir akustiškai ne pernelyg skiriasi). Nors Leila steigiama kaip anti-Lolita, kažko labai *anti* ji neturi – tik tiek, kad panaudojamas ne vien pasakotojo, bet ir jos balsas, neigiantis nimfetės įvaizdį. Skaitant apima iliuzija, kad Luką Garšvą į knygų klubą pasikvietusios skaitytojos iš tikrųjų yra pedofilijos aukos, kurios laiko jį pagrindinio veikėjo Viktoro prototipu ir siekia keršto. Viskas baigiasi nuosaikiai ir tai net truputį nuvilia – juk veikėją jos galėjo išprievartauti (neabejoju autorės gebėjimu aprašyti kontroversiškas seksso scenas!). Bet tikriausiai tai pažeistų *nuaro* estetiką ir pernelyg tenkintų skaitytojų lūkesčius. Ir, žinoma – o kas po to?

Ironizuojama leidybos virtuvė: „Žodžiu, bus tavo knygelė bomba, o jei nebus – padarysim“ (p. 13). Tačiau Lukas dėl to nepatiria jokio egzistencinio konflikto – jis gana gerai jaučiasi viešumoje, išskyrus apsakymo situaciją, kai yra klastingai pažeminamas. Daug asmeniškiau jis priima teksto ir gyvenimo painiojimą bei lėtai įsisąmonintą kaltę, kad Leilos dienoraščius nusirašė nuo savo merginos Urtės paauglystės dienoraščių. Jis su siaubu suvokia savo moterų baimę. Bet juk tas konfliktas aktualus visur: socialiniuose tinkluose, reflektuojant savo įvaizdžio skirtumą nuo vidinės savasties; žiniasklaidoje, konstruojant rašytojo(-s) vaidmenį; santykiuose su artimaisiais, kurie gali būti bent iš dalies aprašyti prieš savo norą. Dažniausiai rašytojai knygose per veikėjus man parodo daug daugiau savęs, negu

Virginija Kulvinskaitė, KETURI: Apsakymai, Vilnius: Kitos knygos, 2023, 112 p., 1200 egz.

Dailininkė Lina Sasnauskaitė

feisbuko ar instagramo paskyrose, net jeigu rašo trečiu asmeniu ir apie šešioliktą amžių.

Kulvinskaitės apsakymų kalba tikroviška, nenutolusi nuo gyvenimo, pavyzdžiui, persirengimo kambaryje prieš fizinio lavinimo pamoką paaugliai kalbasi taip: „Ką žydriukai? Matuojatės sosiskas?“ (p. 72) arba „Nesismaukyk ne savo aukšte“ (p. 67). Vaikėzai aprašomi labai gyvai, pagauliai; autorė moka konstruoti įtikinamus charakterius. Apsakyme „Kita pusė. Nora“ satyriškai kalbama apie priklausomybę ir kopriklausomybę – keturiasdešimtmetė Nora rūpinasi dešimtmečiu jaunesniu narkomanu Deniu, nenutuokdama apie tokio rūpesčio beviltiškumą. Nors situacijos tarsi ir tragiškos, autorė jas regi ne dramatiškai, o sarkastiškai – ir tai gali būti paveikiau, netgi pedagogiškiau už „jautrumą“ ar moralizavimą. Noros santykiai su mylimuoju ir drauge Jule iš tikrųjų komiški: bičiulė ištekėjusi už ne ką geresnio girtuoklio, bet vis vien bando tvarkyti Noros gyvenimą. Atsiranda ir mistinė dimensija – Julė sapnuoja devyniasdešimtaisiais viename iš senų laivų nuskendusį paauglį, pravardžiuotą Snargliu (jis figūruoja ir kituose apsakymuose). Apsakymas baigiasi Denio savižudybe: jau minėtame knygų klube autorė minėjo konsultavusis su patologu anatomu, kaip atrodo pakaruoklio kūnas – pastarasis vaizdinys iš tikrųjų aprašytas pabrėžtinai logiškai, su konkrečiomis detalėmis. Paradoksalu, bet naivioji Nora pasijunta laiminga – priklausomybė suvaldyta.

Ne mažiau įdomus Marius („Paskutinis sniegas. Marius“), mažo ūgio septintokas, vėliau tapęs samdomu žudiku ir nušovęs mafijozų gaujos vadeivą Kaluginą. Autorė susitelkia į jo mokyklinius metus – vienišumą, patyčias mokykloje, padėtį šeimoje. Nėra jokių simptomų, kad užaugęs Marius taps snaiperiu, išskyrus keistą ir net nelabai aiškiai motyvuotą įvykį – pro langą jis meta kietą sniego gniūžtę į biologijos mokytoją, praskeldamas jai galvą. Biologė nėra koks nors blogio įsikūnijimas, priešingai, daugeliui paauglių ji atrodo seksuali (Mariaus seksualumas neanalizuojamas). Stiliškai škicuojamas gariūnmečio skurdas, žmonių poravimasis daugiabučiuose, pirmieji „McDonaldai“ ir egzotiškų vaisių kioskeliai.

Prie ko labiausiai būtų galima kabintis (kritika juk turi būti bent kiek kritiška) – paprastumas, kurį tiesiog palaikai itin lakonišku stiliumi. Tą paprastumą esame išmokę laikyti demokratijos ir lygybės požymiu: net JAV prezidento Joe Bideno kalba Vilniaus universitete nebuvo skirta intelektualams. Taip pat ir Virginijos Kulvinskaitės *Keturi* skirta visiems, bet tas „visiems“ kartais niveliuoja stilių ir autorės originalumą. Taip, knyga vizualiai ir turiniu orientuota į pardavimus, bet tai nėra bet kokia prekė. Egzistuoja tokia kalbos klišė „paprasta, bet ne prasta“ (frazę esu pastebėjusi pažinčių skelbimuose; ieškančiosios santykių taip apibūdina save) – knygai ji ir truputį tinka, ir netinka. Paprastumas knygoje nereiškia nekokybės, nors kartais pritrūksta kaip tik komplikacijos, kokio nors sudėtingumo kad ir apsakymų atomazgoje (pavyzdžiui, Inga susitinka su maža mergaite tarsi su savimi, bet toji mergaitė neperkanda jai gerklės – gal ir per daug pafantazavau, bet kažkokio panašaus aštrumo kiek tikėjausi).

Virginija Kulvinskaitė iškelia sau uždavinį parašyti apsakymą trečiuoju asmeniu ir su tuo susitvarko – tai nėra infantili intencija per rašymą „išreikšti save“ ar egocentriška pastanga atkreipti dėmesį, pasakojant vien savo patirtis. Ne, tai racionalus būdas disciplinuoti save kaip prozininkę, galinčią rašyti įvairiais registrais. Manau, knyga tvirtai pretenduoja į penketukus ir dvyliktukus.

Neprisidistopinantiesiems

LINAS DAUGĖLA

Distopijos vis populiarėja, autoriai neretai ima rinktis ne apokaliptinius scenarijus, kuriuose viskas sunaikinama, o distopijas, kuriose kuriamas utopinis pasaulis virsta absurdu. Tokioms distopijoms galima priskirti ir naujausią skaitytojams gerai pažįstamo rašytojo Jaroslavo Melniko romaną *Te visad būsiu aš*.

Tikrovė, į kurią nukelia romanas, distopiška: veikėjų smegenys jiems mirus perkeliamos į korpų (asmenų, kurių kūnai naudojami smegenims persodinti) kūnus, viską kontroliuoja dirbtinis intelektas, veikėjai neturi laisvės, į jų kūnus įsiūti lustai, jų sveikatos informacija kaupiama, siunčiama dirbtiniam intelektui, bandoma kurti šiurpią ir niūrią tikrovę.

Įsiskaičius susidaro įspūdis, kad veikėjams jų gyvenimai nerūpi. Galbūt specialiai norėta pavaizduoti, kad gyvendami aštuonišimtuosius metus jie jau susitaiko su absurdu, pripranta gyventi kito kūne. Tačiau veikėjai kovoja Tiesos Oazėse (vietose, kuriose renkasi žmonės, propaguojantys vieną gyvenimą ir neketinantys po mirties perkelti savo smegenų į kitą kūną), įrodinėja, kad nemirtingumas yra absurdiškas, kad mirtis išprievartauta. Kai protagonisto smegenis persodina į korpo kūną, jis tiesiog jaučiasi nejaukiai. Nelieka jokio dramatizmo, tik nejaukios situacijos traktavimas, įvardijimas, bandymas suvokti situaciją. Galbūt ramiu pasakojimu tą absurdą siekiama perteikti ir išryškinti – pavyzdžiui, Franzo Kafkos *Pilies* protagonistas juk taip pat stengiasi viską priimti ramiai. Tačiau šiuo atveju, deja, tai pavyksta ne iki galo. Veikėjų vidinis pasaulis nesikeičia, galbūt taip siekiama parodyti, kad smegenys per tuos šimtus metų, perkeliamos vis į kitus kūnus, būtų visiškai užsikonservavusios, tačiau toks pasirinkimas nekuria stiprų charakterį turinčių ir įdomių veikėjų.

Pirmasis romano trečdalis yra tarsi jo tikrovės konspektas, kuriame nėra jokios veiksmo linijos. Tai virsta tarsi kokia pratarme – atrodytų, šią distopinę tikrovę būtų galima atskleisti palaipsniui, sukuriant intrigą, o ne iš pradžių detaliai rikiuojant dekoracijas ir nupasakojant, kas vyksta, o tik vėliau – imantis veiksmo. Romanui įsibėgėjus, absurdiškos padėties (nemirtingumo, tiesos slėpimo) konstatavimas įsiterpia į pasakojimą, tačiau jis jau kartojasi. Šiame romane Melnikas delsia pradėti tikrąjį pasakojimą, ir tai gana keista – kituose kūriniuose, pavyzdžiui, *Rojalio kambaryje*, tuščiažodžiavimo vengiama.

Pasakotojas tarsi vis bando intriguoti skaitytoją, tačiau viskas sukasi apie tą patį ir veiksmas lieka neišpildytas: veikėjai vis susitinka, kalbasi, suvokia absurdą, dirbtinio intelekto keliamą grėsmę, tačiau niekaip neprieina prie problemų sprendimo, atrodo, nė patys nežino, ką veikia. Jų susitikimai dažnai niekur neveda, o dialogai beveik beprasmiai, dažnai primena vadinamuosius pokalbius apie orą. Galbūt bandoma sudaryti absurdo dramos situaciją, tačiau tokiu atveju pokalbiai nei ryškiai kryptingi, nei ryškiai beprasmiai: galiausiai, po gausaus trypčiojimo aplink, jie lyg ir nuveda prie kažkokios tiesos išsiaiškinimo, prie tikrovės suvokimo.

Nuolatinis priminimas, kad nemirtingumas netikras, nerimastingumas, dažni retoriniai sušukimai („Tai sapnas ir aš noriu nubusti!“, p. 287) pernelyg deklaratyvūs; pasakotojo žodžiai „mėginau pajuokauti“ (p. 284), „nesupratau“ (p. 283), „susidomėjau, ką jis apie mane žino“ (p. 298) romano stilių apsunkina; nuolatinis priminimas ir savigrauža, kad pasakotojas yra korpas, kurio smegenys jau kelintąsyk persodintos į naują kūną, dramatizmą kuria sunkiai, tarsi nuolat reikėtų užvedinėti variklį, o jis niekaip neužsiveda.

Intriga ima regztis, kai kažkas pradeda žudyti Oazės gyventojus, galiausiai neišduodama, ar pavyks įsiveržti į dirbtinio intelekto smegenis, suprasti, kaip jos veikia, kaip pavyks išspręsti kylantį konfliktą; ar išgyvens protagonisto mylimoji Kaja. Vis tik intrigos pustoniai tokie blankūs, kad skaitytojas turi kone pasišviesti žibintuvėliu, kad juos įžiūrėtų. Vos intriga įsižiebia, naratyvas ją pričiumpa kaip autobuso kontrolierius ir ilgai vilkina aprašymais, neleidžia įsibėgėti.

Neįvyksta ir joks rimtesnis maištas prieš Amžinvalį (valstybę, kuri viską reguliuoja), prieš dirbtinį intelektą ar nemirtinguosius. Visi lyg atitrūkę nuo tikrovės,

Jaroslavas Melnikas,
TE VISAD BŪSIU AŠ:
Romanas,
Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla,
2022, 384 p., 1500 egz.

Dailininkas Zigmantas Butautis

tik slapta žino tiesą, bet nebando jai rimtai priešintis, nejaučia užsidegimo. Tiesos Oazės gyventojai maištauja kaip vaikai, lyg patys tuo maištu netikėtų ir nesuprastų, ką daro.

Melniko romanas turi daug panašumų su George'o Orwello *1984*: itin ryški naujakalbė, kur ne tik nuolat minimas Amživalis, dirbtinis intelektas – Dirsme, bet ir kiti naujažodžiai, romano pabaigoje pateikiamas net naujažodžių sąvadas, tačiau jų tiek daug, kad daugelis jų paminimi vos kartą. Taip pat – privilegijuotoji Kūrėjų klasė, nuolatinė dirbtinio intelekto kontrolė – daugsyk jau aprašyta, tik šiuo atveju bandoma pateikti moderniai ir šiuolaikiškai. Gal ir sunku kuriant distopijas nuo Orwello nutolti, bet kai kur artumas Orwellui jaučiasi kiek per stipriai. Galima įžvelgti ir kitų distopijų įtakų, joms įprastų posūkių, tarsi visas romanas būtų dėlionė iš to, kas jau parašyta. Pabaiga taip pat ryškiai orveliška: Orwello herojus kankinamas, tačiau nenužudomas, priverčiamas mylėti Didįjį brolį, o Melniko protagonistas bando nusižudyti, tačiau yra išgelbėjamas ir smegenys persodinamos į korpo kūną, kad toliau gyventų.

Atrodo, pasirinktas pasakojimo stilius ir romano forma jį įklampina į akivarą. Kažkiek romaną gelbsti aktualizuojama laisvės problema: Rojus tikina, kad asmuo laisvas tada, kai jo nevaržo aistros, kai yra kontroliuojamas dirbtinio intelekto, tačiau protagonistas tvirtina, kad tokia laisvė gaji tik totalitarizmo sąlygomis, kad žmogus išties „turėtų nežudyti ne todėl, kad kontroliuojamas kiekvienas jo žingsnis, o todėl, kad žmogžudystė jam nepriimtina“ (p. 171). Juk kontroliuojamas žmogus nėra tikrai laisvas nuo aistrų, jei jos tik dirbtinai užgniaužtos.

Dirbtinis intelektas nuolat seka žmones, į kurių kūnus įdiegti lustai, todėl net susijaudinimo nuslėpti neįmanoma. Visa tai aktualu, o ir apskritai teisinga šiuos klausimus kelti dabar – dirbtinis intelektas pastaruoju metu kelia daug problemų – ir ne vien dėl autorinių teisių, darbo vietų, saugumo, sekimo galimybių. Tačiau dirbtinis intelektas fantastikos tradicijoje veikia daugybėje kūrinių – deja, tokiam sprendimui suteikti meninę vertę pavyksta retai. Melniko romane net ir tapęs veikėju Dirsme, jis neįgauna netikėtų savybių ar netikėto vaidmens. Dirsme įsigali, kai į kiekvieną korpo kūną įdiegiama sistema, kad būtų galima asmenį sekti, nuolatinė kontrolė, mąstymas, ar Dirsme užima Dievo vietą, ar jos veikia Dievui leidžiant, ar jos gali jausti žmogiškus jausmus, jų baimė, pasakotojo baimė, kad jis yra „[v]abalėlis, tyrinėjamas po mikroskopu“ (p. 220), gana tikroviškos, juolab kad ir dabar kyla klausimų dėl dirbtinio intelekto kūrybiškumo. Vizorui, Rojui ir Dio besikalbant su Dirsme, išryškėja šio intelekto ryšys su žmonėmis, pagrįstas manipuliatyviu tikėjimu Dievu – dirbtinis intelektas tikina, kad jis sukurtas Dievo per žmones. Vis tik tema lieka neišnaudota, į ją nebandoma detaliau gilintis, pasvarstomas tik kūrinio ir kūrėjo santykis, tačiau iki egzistencinių plotmių nenukeliaujama. Tai aktualu, populiaru, klausimas nagrinėjamas neblogai, bet būtų sunku pasakyti, kad originaliai.

Už darbą nemokama, tačiau žmonės dirba, kad neišprotėtų, nes sunku būti nemirtingiems ir nieko neveikti. Apmąstoma, kaip sunku adaptuotis prie korpo kūno, teigiama, kad mirtingųjų ir nemirtingųjų pasaulėjauta itin skiriasi, kad „užsimiršimas yra kertinis akmuo, statant amžinojo gyvenimo pastatą“ (p. 189). Dėl nemirtingumo ir vieną po kito keičiamų korpų kūnų natūraliai nutrūksta ryšiai: „Pernelyg ilgai gyvename, kad nepamestume vienas kito“ (p. 184). Juk nelengva septynis šimtus metų išlaikyti ryšius. Kažkiek ironijos jaučiama, bet ji blanki.

Laimės klausimas taip pat yra viena iš svarstomų problemų, iš esmės iškeliant klausimą, ar Epikūro tezė, kad laimė tėra kančios nebuvimas, yra teisinga. Dirbtinis intelektas sukuria tokią laimę ir tokį pasaulį, kad žmonėms nebebūtų problemų ir skausmo, tačiau taip ribojama jų laisvė. Kyla klausimas, ar laimė ir laisvė gali būti suderinamos. „Žmonės laimingi, kol nesužinojo, kas jie tokie. Kol neišvydo savęs veidrodyje“ (p. 336). Laisvė ir laimė galiausiai perauga į tiesos apmąstymus: „Su tiesa neįmanoma gyventi, tik dusti“ (p. 178), – nusprendžia protagonistas. Net jei veikėjai išduotų tiesą apie Dirsme ir išklotų viską, ką žino, jais niekas nepatikėtų. Tiesa absoliučiai užgniaužiama, kuriant dirbtinę laimę ir dirbtinę laisvę. Galiausiai suvokiama, kad laimė yra tikrumas, buvimas kartu.

Dirbtine laisve tampa ir nemirtingumas, kuris anaiptol netampa laime, nes gyvenimų veikėjai galiausiai nebeįvertina, kritiškai mąstantys suvokia, jog viskas netikra, nebėra vienkartinumo, intrigos, noro kažką išsaugoti ir prisiminti, juolab kad juos slegia ir moralė dėl tam tikros žmogžudystės, nes kaskart kūnui pasenus, smegenys perkeliamos į korpo kūną, o šie – juk irgi žmonės.

Galbūt viskas atrodytų geriau ir sklandžiau, jei romanas būtų trumpesnis, tada siužetas ir problematika išryškėtų, nesijaustų, kad viskas tarsi atskiesta. Viskas pasakojama taip šaltai, kad net veikėjams jų pačių gyvenimai, atrodo, nerūpi. Pagrindinė romano stigma, dėl kurios kenčia veikėjai, – dirbtinumas. Tačiau jis taip įsigeria tarp eilučių, kad dirbtina tampa viskas, net ir patys veikėjai, jų gyvenimai ir niekas neįtikina tikrumu. Laidoje „Pirmas sakinys“ Melnikas minėjo, kad rašydamas negalvoja apie skaitytoją – pirmiausia rašo sau (Mindaugas Nastaravičius, Tomas Vaiseta, „Pirmas sakinys. Ar distopijos žanras neišsisėmė?“, pokalbis su Jaroslavu Melniku ir Dainiumi Vanagu, 2022-11-24, in: https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000245007/pirmas-sakinys-ar-distopijos-zanras-neissiseme). Deja, romane tai jaučiasi.

Nekrizenti į saują: Nauja seksualumo tyrimų pradžia Lietuvoje

KOTRYNA BĖČIŪTĖ

Lietuvos akademiniame lauke seksualumo kultūros ir istorijos tyrimai lėtai, bet užtikrintai iš nišinės, egzotiškos, siaurai sociologinės ar išskirtinai pramoginės mokslo krypties žengia į *rimtojo* mokslo gretas. Seksualumo kaip istorinio, kultūrinio ir socialinio fenomeno tyrimai iki šiol plačiau vystyti išskirtinai per šeimos ir santuokos prizmę, socialinės moters ir vyro padėties kaitą skirtingais istorijos laikotarpiais. Tokie tyrimai, nors ir akademiškai aktualūs, stiprūs, dažniau – lieka pavieniai ar papildantys kitas temas. Aušra Maslauskaitė ir Dalia Leinartė bene rimčiausiai priartėjusios prie seksualumo kultūros tyrimų sovietmečiu, tačiau jų tiriamasis žvilgsnis visgi krypsta į šeimą, santuoką ir lyčių santykių modelius.

Valdemaro Klumbio ir Tomo Vaisetos 2022 m. išleista monografija *Mažasis o: Seksualumo kultūra sovietų Lietuvoje* nagrinėja seksualinių normų ir elgsenos kaitą modernėjančioje Lietuvos visuomenėje. Šią monografiją galime laikyti pirmąja, nagrinėjančia ne tik išskirtinai sovietinės Lietuvos seksualumo kultūrą, bet ir apskritai pirmąja, skirta seksualumo istorijos tyrimams. Plėtojamos trys esminės teminės kryptys: vizualinė seksualumo kultūra, žodiniai diskursai ir žmonių elgsena. Autoriai atskleidžia, kaip sovietmečiu formavosi ir buvo formuojama seksualumo kultūra, kaip ji buvo (ne)aktualizuojama viešojoje erdvėje ir kokią įtaką turėjo kultūrai ir žmonių gyvenimams. Vaiseta ir Klumbys analizuoja įvairias kultūros sferas: nuo erotinių fotografijų spaudoje, lytinio švietimo klausimų, nevedybinių seksualinių santykių ir požiūrio į juos kaitos, iki abortų, neištikimybės ir smurto prieš moteris klausimų. Šioms perspektyvoms atskleisti pasitelkiamas margas spektras šaltinių, iš kurių bene jautriausias – atlikti 28 interviu.

Valdemaras Klumbys, Tomas Vaiseta, MAŽASIS O: SEKSUALUMO KULTŪRA SOVIETŲ LIETUVOJE, Vilnius: Baltos lankos, 2022, 400 p., 2000 egz.

Dizaineris Zigmantas Butautis

Pirmojoje knygos dalyje autoriai nagrinėja vizualinę kultūrą ir su tuo susijusią kūno seksualizaciją ir objektifikaciją. Bendrame vizualikos tyrimų lauke neretai imamasi nagrinėti vizualiuosius menus ir aukštąją kultūrą, kuri tik iš dalies gali atskleisti kasdienybėje vyravusias tendencijas. Tuo tarpu Klumbiui ir Vaisetai pavyksta pažvelgti ir už meno sferos ribų, nagrinėjant viešojoje erdvėje, daugiausia spaudoje, sutinkamus meninius moterų aktus, pornografinius vaizdus, įvairias erotizuotas karikatūras, koliažus ir t. t. Tai jiems leidžia užčiuopti esmines erotizuoto kūno vaizdavimo tendencijas ir viešąsias reakcijas. Autoriai atskleidžia vizualinės kultūros sovietinėje Lietuvoje „potvynius ir atoslūgius“, aptardami kūno vaizdavimo kaitą – nuo aseksualaus, mechaninio kūno vaizdavimo stalinizmo laikotarpiu, vėliau vystyto estetinio, romantinio ir natūralistinio kūno vaizdo ir suvokimo iki „neteisingo“, neidealizuoto kūno atvaizdų pasirodymo viešojoje erdvėje ir mene apskritai. Jiems pavyko užfiksuoti didįjį potvynį, vykusį septinto dešimtmečio antroje pusėje, kai „pasiektas seksualizacijos lygis ėmė panašėti į vizualiosios kultūros revoliuciją“ (p. 97), po kurio sekė atoslūgis, ėmus griežčiau kontroliuoti erotinių vaizdų plitimą viešojoje erdvėje, besitęsęs iki pat devinto dešimtmečio.

Nors autoriai įtaigiai nagrinėja vizualinę seksualumo kultūrą ir narsto įvairius jos pavyzdžius, tačiau jie nėra apsibrėžę jokių konkrečių objektyvumo *rodiklių*, seksualizacijos bruožų/kriterijų, kurie padėtų nustatyti seksualizacijos intensyvumą, pobūdį ir pagrįsti daromas išvadas (pavyzdžiui, pasitelkti sociologių Erin Hatton ir Mary N. Trautner sukurtos analitinės sistemos pagrindus, skirtus seksualizacijos lygiui, intensyvumui vertinti). Nors akivaizdu, kad tyrėjai yra susipažinę su tam tikrais įrankiais seksualizacijai tirti, netaikydami jokio konceptualizuoto modelio šiems vaizdams analizuoti iš dalies paspendžia sau spąstus – tuomet galima kelti klausimą, ar tokie autorių teiginiai apie nagrinėjamus vaizdus kaip „atvirai objektinantys moterį“ (p. 95) ar „be subtilių užuominų skaitytoją viliojantys atvaizdai“ (p. 95) nėra gana subjektyvūs.

Verčiant iliustruotus knygos puslapius, kuriuose pateikiami įvairaus žanro erotizuoti, kai kur pornografinio pobūdžio vaizdai, tampa akivaizdu, kad erotinis, seksualizuotas kūnas sovietmečiu yra (tik) moters kūnas. Moters kūno seksualizacijos atvejų kiekybinė persvara, lyginant su vyrų kūnų erotizacija ir vaizdavimu apskritai – triuškinanti. Vis dėlto autoriai nesiima to (pa)aiškinti ir jau įvade nuo tokios svarbios perspektyvos ir temai aktualaus konteksto aptarimo atsiriboja, teigdami, kad monografijoje „apsibrėžus objektą, nuošalyje liko SSRS vykdyta šeimos ir lyčių politika, istorinė jos raida“ (p. 21). Tokiu būdu skaitytojas paliekamas apie tyrimo objekto kontekstą ir foną, prielaidas, kurie šiandien kažin ar yra savaime suprantami, apmąstyti savarankiškai. Knygoje gausu iliustracijų, tačiau žiūrint į jas kyla klausimas dėl techninių knygos leidybos sprendimų. Dalis pateikiamų iliustracijų – cenzūruotos, kai kurių asmenų akys ar veidai užtušuoti (pavyzdžiui, p. 286, 110, 306, 120), tačiau tai nėra aptarta ir paaiškinta, todėl kartais nėra aišku, ar toks yra iliustracijos originalas, ar nuotrauka koreguota rengiant knygą. Galima tik spėti, kad neretai tai leidybiniai sprendimai, priimti siekiant užtikrinti teisę į privatumą.

Iškeltą mintį, kad „tekstai apie seksualumą tapo svarbesni už vaizdus“ (p. 102), autoriai plėtoja antroje knygos dalyje. Nagrinėdami įvairius propagandinius, edukacinius, periodinius, specializuotus, nišinius šaltinius, mokslininkai gilinasi į žodinius seksualumo diskursus ir atskleidžia jų temas: nuo moterų orgazmo problematikos, visuomenės lytinio švietimo turinio ir pokyčių iki įvairių seksualumo nukrypimų, nenormų kategorizavimo ir suvokimo. Šiame skyriuje matome, kaip plačiai ir giliai, nepaisant sovietmečio viešojo lauko tyrimų kompleksiškumo ir menko akademinio lauko įdirbio šioje temoje, autoriai geba perteikti sovietinės politikos, viešųjų diskursų ir realybės paradoksus, modernybės ir tradiciškumo persipynimą. Demaskuojamas šiandien vis dar gyvuojantis naratyvas, neva sovietmečiu nebuvo jokios informacijos seksualinio gyvenimo klausimais. Įrodoma, kad ypač aštuntame ir devintame dešimtmetyje tokios informacijos buvo gana daug, tačiau ji dažnai buvo specializuota, fiziologiška, mediciniška, iškilo gydytojų-ekspertų (seksologų, psichiatrų) vaidmuo, o informacijos seksualumo tema sklaidą temdė ir dominavusi susilaikymo nuo lytinių santykių propaganda.

Analizuodami seksualumo kultūros diskursus, autoriai teigia, kad „viešoji tyla galėjo būti tokia pat paveiki ir lemtinga kaip ir seksualumo diskursų gausa“ (p. 202) ir būtent šiame skyriuje atranda erdvę aptarti *homoseksualumo klausimą*. Skyrelis krenta iš konteksto, nes dar knygos įvade aptariamas sprendimas monografijoje nagrinėti tik heteroseksualiąją kultūrą, jos normas ir nenormas. Tarsi galima brėžti paralelę su sovietmečiu gyvavusia homoseksualumo kultūra, kuri irgi lyg atskiras skyrelis buvo atribota nuo viešosios (seksualumo) kultūros. Tokį autorių pasirinkimą galime vertinti ir kaip bendrą Lietuvos akademinio lauko simptomą: seksualumo, visuomenės socialinės ir/ar kultūrinės padėties tyrimai dažniausiai plėtojami išskirtinai heteroseksualumo rėmuose, o neheteroseksualumo perspektyva matoma kaip išskirtinė, atskira, specialioji, net pernelyg *kitokia*, kad ją būtų galima integruoti į bendrus tyrimo rėmus. Dažna to išdava – atskiri straipsneliai, skyreliai, temos plėtojimas išnašose ar paraštėse. Kita vertus, autoriams tenka ne tik ištirti, bet pirmiausia apskritai užčiuopti esminius seksualumo kultūros kontūrus, kur neheteroseksuali kultūra pasislėpusi (arba paslėpta) giliau ir dažnai reikalauja visai kitokio tipo šaltinių analizės – galbūt dėl šaltinių stokos šis objektas apskritai neįmanomas užčiuopti.

Trečioje monografijos dalyje autoriai pasitelkia išskirtinės atidos ir jautrumo reikalaujančius šaltinius: sociologinių apklausų duomenis, egodokumentus ir pačių atliktus interviu. Tyrėjai įtaigiai interpretuoja žmonių patyrimus, vyravusias normas ir nuostatas, fiksuoja seksualumo kultūros ir visuomenės elgsenos esminius bruožus bei kaitą. Klumbys ir Vaiseta atskleidžia, kaip seksualiniai santykiai palaipsniui atskiriami nuo santuokos ir meilės, išsamiai gvildena įvairias ir kontrastingas temas: šeiminio seksualinio gyvenimo nesklandumai ir juos gaubianti tyla, lūkesčiai, baimės, kontracepcijos klausimas, analizuojamos seksualumo raiškos erdvės (šokiai, bendrabutis) ir visu baisumu atskleidžiama smurto ir prievartos prieš moteris kultūra.

Besiremiant įvairių sociologinių apklausų duomenimis, autoriai fiksuoja laisvėjantį požiūrį į ikivedybinius ir nevedybinius seksualinius santykius ir teigia, kad „aštuntą dešimtmetį dalis jaunimo nebesiejo seksualinių santykių vien su vedybomis ir galėdavo juos praktikuoti kaip įprastą ikisantuokinio ir nesantuokinio gyvenimo dalį“ (p. 232). Jie pastebi, kad tokią išvadą patvirtina ir katalikiškoje savilaidoje skelbti duomenys: „Štai 1982-aisiais kunigams skirtame *Tiesos kelyje* piktintasi: „Jau prieš keliolika metų patikrinus didesnių Lietuvos miestų kai kurių mokyklų mergaites, kai kur rasta horribile dictu apie 90 proc. praradusių nekaltybę“ (p. 232). Ir nors autoriai tokį šaltinį pateikia kaip įrodymą, kad seksualinio gyvenimo pokyčiai jaunimo tarpe buvo matomi, t. y. kultūriškai ir socialiai ryškūs ir reikšmingi, visgi kyla klausimas, ar tokią informaciją galima vadinti „duomenimis“. Kokiu būdu buvo *rasta*, kad minimos merginos jau yra turėjusios intymių santykių? Toks teiginys nėra savaime suprantamas, galbūt apklausos būdu ar kokio nors medicininio patikrinimo? Juk abu variantai menkai suprantami, o antrasis dar ir neįmanomas (šiandien žinoma,

kad mediciniškai *patikrinti*, ar mergina/moteris yra turėjusi lytinių santykių, nėra įmanoma). Tokia smulkmena nepaneigia tyrėjų išvados, kuri yra patvirtinta ir kitais duomenimis, tačiau toks šaltinis kelia daugiau klausimų apie *nekaltybės* fenomeno suvokimą sovietmečiu, jos vertinimo ir *tikrinimo* būdus, nuostatas, o kartu ir ką *tikro* galima iš tokių duomenų užčiuopti.

Nors, kaip minėta, autoriai siekė atsitraukti nuo „istoriografijoje vyraujančių klausimų apie šeimą, lyčių vaizdinius ir santykius“ (p. 14), tačiau tyrimas kartais prašosi gilesnio lyčių (galios) santykių, lyčių nelygybės sovietmečiu situacijos ar priežasčių konceptualizavimo ir analizės. Pavyzdžiui, nagrinėjant santuokinės neištikimybės fenomeną, kuris nors ir apžvelgiamas iš skirtingų perspektyvų (pavyzdžiui, darboviečių įsikišimo), visgi iš dalies redukuojamas iki skirtingų meilės sampratų – šeiminė, aistringa, nuosaiki – ir jų raiškos. Skyrelio pradžioje teigiama, kad neištikimybė, nors viešai smerkta, tačiau „realiame gyvenime galėjo būti gana plačiai paplitusi ir dažnai ne itin smerkiama nei socialinės aplinkos, nei sutuoktinių“ (p. 253) ir kad esą „moterys nuolaidžiau žiūrėdavo tiek į savo sutuoktinių, tiek į kitų šeimų moterų neištikimybę“ (p. 254). Autoriai fenomeną analizuoja plačiai ir pateikia tradicinį vyro (seksualiai aktyvus, negalintis būti monogamišku) ir moters (frigidiška) seksualumo vaizdinį, tačiau kadangi sąmoningai nesiimama išsamesnės lyčių santykių, patriarchalinės sistemos analizės, šių vaizdinių tarpusavio sąveika lieka ne iki galo užčiuopiama.

Kitaip sakant, analizuojami įvairūs neištikimybės scenarijai, asmeninės žmonių patirtys, valstybės kišimosi į privatų šeimos gyvenimą per darbovietę atvejai, nekalbant apie dramblį kambaryje – juk tyrimai rodo, kad šis klausimas tiesiogiai siejasi ne tik su moterų ir vyrų požiūriu į savo ar kito seksualumą, seksualinius ryšius ar meilę, bet ir su platesne moters padėtimi to meto visuomenėje. Moteriai *nenuolaidžiaujant* vyro neištikimybės atveju, t. y. pasirinkus skyrybas, jos laukė potencialiai didesnis visuomenės smerkimas dėl griuvusių šeimyninių santykių, ekonominis krūvis išlaikant tiek save, tiek vaikus (absoliučioje daugumoje atvejų po skyrybų vaikai likdavo su motina). Nors sovietinė sistema įdarbino moteris, jų atlyginimai palyginti su vyrų – mažesni. O kur dar gyvenamojo ploto paieškos sovietinėje sistemoje ir kt.

Todėl neapleidžia mintis, kad skirtingų meilių diskursai ar aukštesnės klasės, intelektualų sutuoktinių (tiek vyrų, tiek moterų) normalizuotos ir abiems priimtinos neištikimybės naratyvas iš dalies užgožia didžiosios daugumos patirtis, kalbant paprastai ir banaliai – patriarchalinę sistemą. Vyro seksualiniai poreikiai suvokiami kaip esantys aukščiau šeimos, o moterų nuolaidžiavimą dažnu atveju galima interpretuoti kaip savo ir vaikų saugumo užtikrinimą. Kitaip tariant, moterų pasirinkimą nesureikšminti vyrų neištikimybės greičiausiai lėmė ne jų požiūris į patį fenomeną ir seksualinius santykius, kaip kartais gali pasirodyti iš tyrimo, o išorinės priežastys, galbūt net tiesiogiai menkai susijusios su pačiu seksualumu.

Valdemaras Klumbys ir Tomas Vaiseta nubraižė ne tik pirmąjį, bet ir solidų seksualumo kultūros žemėlapį: išryškino sovietinės seksualumo kultūros kontūrus, esmines *vietas*, lūžius, dalyvius, paradoksus ir judėjimo kryptis. Ši monografija taps nepakeičiamu įrankiu tolesnei seksualumo tyrimų raidai – ir šias temas nagrinėjantiems studentams, ir akademikams, siekiantiems geriau suvokti sovietmečio politinį, kultūrinį ir socialinį lauką, kasdienybę. Knygos ženklinimas „S“ ženklu ir pagal įstatymą privalomai į celofaną įspraustas knygos kūnas leis permąstyti ir šiandieninę mūsų seksualumo kultūros padėtį – net ir šiandien *o* nebūtinai yra didis.

Tarp seksualinės revoliucijos ir meilės diktatūros: Seksas sovietų Lietuvoje

KATARZYNA KORZENIEWSKA

Paauglės išpažintis. Lietuvos provincija, pasienio miestelis. Praeito amžiaus ketvirtas dešimtmetis. Mergina sako, kad žiūrėjusi knygą, kurioje pavaizduoti „nuogi žmonės“. Nuodėmklausys klausia: „Iš kur tą knygą gavai?“ Mergina atsako, kad paėmusi vyresnės sesers, norėdama tik pažiūrėti, tačiau dvasininkas nepraranda budrumo – o iš kur sesuo turėjo? Jauna penitentė aiškina: „Tėvai nupirko, nes sesuo „mokosi ant medseselės“ ir tos knygos jai mokslams reikia“. Kunigas nurimo: „Aha, nu gerai, duodu išrišimą, – sako, vis dar nepamiršdamas tėviškai pirštu pagrąsinti. – Ale kad man kitą kartą svetimų daiktų neimtum!“

Tokia istorija iš tarpukario, iš šeimos atminimo klodų, kurią prisiminiau skaitydama Valdemaro Klumbio ir Tomo Vaisetos monografiją *Mažasis o: Seksualumo kultūra sovietų Lietuvoje*.

Štai kaip: iki ateinant sovietams, žmonių seksualinį gyvenimą Lietuvoje kontroliavo (ar bent jau – sėkmingai to siekė) dvasininkai, o po kelių sovietų valdžios dešimtmečių juos pakeitė medikai (p. 164–171). Net knieti pamėgdžioti ano meto marksizmo-leninizmo žargoną: pirma žmonių seksualumą ir erotizmą slopino kunigai, po to – daktarai, pirmieji – įkalbinėdami „grieką“, antrieji – „sutrikimą“. Tokia mintis peršasi paskaičius, kaip jau septintame dešimtmetyje oficialus kalbėjimas apie seksą buvo medikalizuojamas, gydytojams paskiriant didžiausių šios srities autoritetų vaidmenį. Iki karo šalia valstybėje (arba jos vardu) įvairių gyvenimo sferų ir pačios modernizacijos eigą siekė kontroliuoti Bažnyčia. Žinoma, po karo Bažnyčios galia įtakoti individų pasirinkimus ir elgseną mažėjo. Autoriai teigia, kad ši įtaka menko lėtai, tačiau kadangi „katalikiško diskurso“ apraiškų viešojoje erdvėje iki aštunto dešimtmečio rasti sudėtinga (p. 154), tad jo ir netyrė. O gaila, nes yra vertingų šaltinių, atstovaujančių „katalikiškajam diskursui“, nors nepasiduodančių lengvai istoriko interpretacijai. Visų pirma – kun. Juozo Zdebskio dienoraščiai, nors ir publikuojant sutrumpinti, bet vis tiek atspindintys vykusias permainas ir jų vertinimą, kai ką retrospektyviai pasakantys ir apie septintą dešimtmetį. Pasistengus, gal būtų pavykę rasti seminarijos studijų programą, vadovėlius, iš kurių mokėsi klierikai, pavyzdžiui, moralinės teologijos. Pagaliau galima buvo bandyti dar ką nors pakalbinti. Dvasininkai paprastai nepriklauso labiausiai neprakalbinamiems respondentams. Tiek to, kitam kartui...

Klumbys ir Vaiseta, specialiai netyrę Bažnyčios reakcijos į vykstančias permainas ir įtakos joms, netyčia atskleidė paradoksą: sovietinė valstybė su Bažnyčia sudarė tarsi neoficialią sąjungą, padėjusią valstybei vykdyti natalistinę šeimos politiką. Šiurpas ima paskaičius knygoje nuodugniai išnagrinėtą oficialią politinę doktriną, kuri seksą spraudė vien į šeimą ir jį pajungė išimtinai vaikų gimdymui. Šiuo požiūriu oficiali sovietinė ideologija visiškai sutampa (bent jau iš pirmo žvilgsnio) su ano meto katalikiškuoju mokymu, o abi doktrinos ima išsiskirti tik ties abortų klausimu.

Mažasis o įtaigiai, išsamiai ir įtikinamai aiškina, kad (ir kaip) mus Lietuvoje aplenkė audringos ir aistringos seksualinės revoliucijos potyris, kurį išgyveno po Antrojo pasaulinio karo Europoje gimusi karta. Su juo sugretinti procesai sovietų Lietuvoje tikrai atrodo kaip sunkiai pasiektas, seklus, (per) trumpas orgazmas – anot autorių: tik „mažasis o“. Daugiausia „kaltės“ autoriai dėl to priskiria, žinoma, sovietinei valstybei, o ne Bažnyčiai ar kitai institucijai. Pagal politinei istorijai įprastą martirologinę schemą skaitytojui ar skaitytojai labai patogu būtų tiesiog pagalvoti, kad be laisvės, nepriklausomybės, turto, kalbos, psichinės sveikatos, kultūros vertybių, mokslo, tikėjimo (sąrašą galima tęsti), sovietai siekė iš lietuvių atimti dar ir seksą, bet autoriai tokio patogumo publikai neleidžia. Jie nesutinka, kad sovietmečiu nebuvę „jokio“ lytinio švietimo (taip prieštaraudami net tik paplitusiai nuomonei, bet ir prof. Dalios Leinartės teiginiams, žr. *Neplanuotas gyvenimas: Šeima sovietmečio Lietuvoje*, Vilnius: Auk-

Valdemaras Klumbys, Tomas Vaiseta, MAŽASIS O: SEKSUALUMO KULTŪRA SOVIETŲ LIETUVOJE, Vilnius: Baltos lankos, 2022, 400 p., 2000 egz.

Dizaineris Zigmantas Butautis

so žuvys, 2022). Priešingai – autoriai įrodo, kad lytinis švietimas buvo, ir dar gana prieinamas, nors ir ribotas; rodo, kad ne vien vardan meno, o ir atliepdami skaitytojų lūkesčius, menininkai ir žurnalų redaktoriai reguliariai publikuodavo meniškus nuogų kūnų atvaizdus, bandydami (kiek sąlygos leido) semtis įkvėpimo iš „morališkai supuvusių“ Vakarų. It antropologė Margaret Mead Samoa saloje prieš šimtmetį, Vaiseta ir Klumbys leidžiasi suvedžiojami savo respondentų-vyrų prisiminimų apie dinamišką ir normų nepripažįstantį seksualinį gyvenimą studentų bendrabučiuose. Jeigu šie pasakojimai bent 50 proc. atitinka tikrovę, tai seksualinės revoliucijos dvelksmas jaučiamas stipriai.

Skaitytojo ar skaitytojos apetitą (žinoma, pažinimui, o ne kam nors kitam) žadina autorių pateikiamos šykščios (sakytume – minimalios), bet taikliai iliustruotos pastabos apie mini sijonų mados įsigalėjimą. Autoriai patys pastebi, kad pavyzdys puikiai iliustruoja vykstančių permainų kryptį ir dinamiką: kas septintame dešimtmetyje laikyta provokatyviu ir nepadoriu, tas jau aštuntame tapo norma, už kurios kritikavimą grėsė „atsilikėlio“ etiketė (p. 62–64).

Mažasis o – tiesiog etnografinė (antropologine-sociologine, o ne aprašomąja prasme) studija. *Mažasis o* apima sovietinės politikos ideologiją, propagandą, siekius ir nesėkmes sekso politikos srityje (apsimetant, kad tai vien šeimos politika). Knygos pabaigoje pateikta šokių-diskotekos kaip erotinių patyrimų ieškojimo (ir radimo) erdvės analizė. Šia rekonstrukcija Vaisetos ir Klumbio knyga lenkia du panašiu laiku pasirodžiusius, artimai tematikai skirtus darbus: minėtąjį Leinartės *Neplanuotą gyvenimą* bei Sigitos Černevičiūtės ir Monikos Kareniauskaitės *Pati kalta? Smurto prieš moteris istorija XX a. Lietuvoje* (2021). Žinoma, tai tik asmeninė nuomonė, o *de gustibus non est disputandum*, vis dėlto atrodo, kad iš šių trijų knygų *Mažasis o* parašytas labiausiai galvojant apie skaitytoją. Na, pripažinkime, kad ir autorių nagrinėjama tema – dėkingesnė už tas, kurias pasirinko tyrėjos moterys. Taip jau yra, kad moterims paprastai tenka tai, kas sunkiau... Aiškumo dėlei reikia pridurti, kad rimtai besidomintiems sovietinės Lietuvos laikotarpiu, nesvarbu – vyrams ar moterims, visi trys darbai – privalomi skaitiniai.

Skaitant *Mažąjį o* su pieštuku rankoje, o ne kaip romaną (toks skaitymas irgi įmanomas) paaiškėja, kuriuos praeities gyvenimo fragmentus, tikrovės atkarpas ir atskirus siužetus autoriai parodo, o kurie lieka jiems nematomi arba jų pačių pasirinkimu – už tyrimo ribų. Klumbys ir Vaiseta tikrai neištyrė nei „visuomenės“, nei „kultūros“, nei „diskurso“, o šių ir kitų „didžiųjų“ sąvokų dažnas vartojimas tekste nepadeda skaitytojui suprasti, kas buvo iš tiesų ištirta.

Šių objektų jie neištyrė ne todėl, kad būtų nesugebėję ar nenorėję, o dėl to, kad tai neįmanoma. Tam reikėtų patikimų ir išsamių, geriausia – statistinių, ar bent jau reprezentatyvių, duomenų, o jų nėra, ką autoriai patys pažymi (p. 19). Jų nėra ir dėl epochos ypatumų, ir dėl politinės sovietmečio specifikos. Jeigu, nepaisant pastarosios, per kokį stebuklą reikiami duomenys būtų atsiradę, vargu ar atspindėtų „visuomenę“ ir jos „diskursą“. Jie veikiau leistų spręsti apie Lietuvos TSR populiaciją. Ją sudarė vis dar daugumoje kaime gyvenantys lietuviai, su jais beveik nieko bendra neturintys, didelių miestų atvykėliai rusai, o kur dar Vilniaus krašto lenkai, religingumu (apimančiu ir konfesinę endogamiją) ir socialiniu nejudrumu užsiskleidę vos ne XIX amžiuje. Tik sąlyginai juos visus kartu galima laikyti viena „visuomene“, sunku įsivaizduoti, kad visos šios grupės turėjo kokią nors bendrą seksualumo ar kokią kitą „kultūrą“. Galbūt ji ėmė atsirasti, pirmiausia didžiausiuose respublikos miestuose, ir greičiausiai būtent jos formavimąsi Klumbio ir Vaisetos knyga nuosekliai, įdomiai ir įtikinamai rekonstruoja, tačiau anos visuomenės-populiacijos vidinės fragmentacijos nureikšminimas ar ignoravimas pateiktus argumentus silpnina, nors nė kiek nepakenkia įtaigiam, gyvam ir kartu dalykiškam stiliui. Istorikų „socialinį nejautrumą“ gerai iliustruoja smulkus, bet ryškus pavyzdys: rodydami, kad santuokų sudarymo amžius tolydžio slinko žemyn, lygina 1939 ir 1975 m. besituokiančiųjų Vilniaus darbininkų amžių (p. 267), neatsižvelgdami į beveik visišką miesto populiacijos tęstinumo nutrūkimą dėl žydų Holokausto ir lenkų „repatriacijos“. Lyg niekur nieko gretinami faktiškai du skirtingi miestai.

Sociologiška ar antropologiška širdis tiesiog plyšta matant, kad kaupdami be galo vertingą ir sunkiai pasiekiamą medžiagą, interviu, kurių metu respondentai pasidalino neretai pačiais slapčiausiais ar nelengviausiais atsiminimais, *Mažojo o* autoriai neužfiksavo (bent nenurodė knygoje) pašnekovų socialinės kilmės, išsilavinimo, gyvenamos vietos (žinoma, ne pavadinimo, o gyvenvietės tipo), profesijos, tautybės. Tikrai nebūtų rizikavę jautrių duomenų atskleidimu, o skaitytojui ir patiems sau galėtų bent apytiksliai atsakyti, ką socialiniu požiūriu pamatė žiūrėdami į respondentų gyvenimų retrospektyvą (kad pamatė ne visą „visuomenę“ – patys žino). Trumpai apibendrinant, būtų geriau, jeigu autoriai patys apibrėžtų, kurių konkrečiai „visuomenės“ grupių, kategorijų, klasių, segmentų, kartų seksualumą tiria. Tos, metodologiniu požiūriu rimtos, užduoties nereikėtų palikti skaitytojui, juo labiau – recenzentui. Kas taip daro – pats kaltas...

Veikiausiai tiksliausia būtų teigti, kad *Mažajame o* rekonstruojama, ką ir kaip apie seksą bei seksualumą galvojo ir kalbėjo didžiųjų miestų etniškai lietuviška kūrybinė inteligentija, kuriai Vakarai buvo sektinas kultūros (ir ne vien seksualumo kultūros) idealas.

Būtent jos atstovai kūrė šaltinius, kuriuos nuolat cituoja Klumbys ir Vaiseta: *Jaunimo gretas, Šluotą, Mokslą ir gyvenimą, Nemuną* ar *Švyturį*, kurie, deja, nedaug bepasako apie šių žurnalų skaitytojų nevienalytį konglomeratą – būtent apie Lietuvos TSR „visuomenę“.

Autoriai analizuojamus reiškinius parodo geografiniame kontekste, retkarčiais sugretindami tai, ką stebėję Lietuvoje, su kitomis sovietinėmis respublikomis ar su Vakarų Europos šalimis. Taip gaunamas nevienmatis, bet kiek sustingęs vaizdas, stokojantis laiko dimensijos. Klumbys su Vaiseta nežiūri nei į tai, koks buvo tarpukario Lietuvos seksualumas, ant kurio užgriuvo aseksualus, prėskas stalinizmas, nei domisi transformacijos laikų Lietuvos seksualumu, kai jis pagaliau galėjo išsilaisvinti iš valdiškai brukamos iliuzijos, kad „pas mus Tarybų Sąjungoje sekso nėra“ ir atidengti savo tikrą veidą (ir kitas kūno dalis). Žinoma, tyrėjai patys renkasi chronologinius darbo rėmus, tačiau trumpas, atidus žvilgsnis atgal ir į priekį padėtų bent kelis autorių aptariamus reiškinius paaiškinti ir suprasti geriau.

Geras pavyzdys – lytinių santykių grubumas, šiurkštumas, vyrų „seksegoizmas“, dėl kurio – kaip dėsto istorikai – daugelis moterų lovoje nepatirdavo malonumo, o veikiau – priešingai (p. 271–292). Visuomenei, kuri išgyveno karą, matė masines žudynes, kur okupacinių kariuomenių kareiviai nevengė smurto (tame tarpe – seksualinio), kuri patyrė nepriteklių, terorą ir ryšių irimą bei suardymą, galėjo – sveikaprotiškai svarstant – būti išvis „ne iki sekso“. Žinoma, tai netiesa (žmonėms visada „iki sekso“, ką XX a. baisumai taip pat parodė), tačiau sunku įsivaizduoti, kad tie drastiški išgyvenimai ir permainos nepaveikė srities, kurią autoriai vadina seksualumo kultūra. Paveikė gal net labiau negu stalinizmui būdingas sekso nebuvimas viešojoje erdvėje.

Nuo karo pabaigos iki sovietinės Lietuvos egzistavimo pabaigos praktiškai visi šalies jauni vyrai buvo priverstinai socializuojami Raudonojoje armijoje, kuri suteikdavo rekrūtams savotišką „lytinį ugdymą“ ir formavo požiūrį į moteris, kurį iliustruoja įprastas sovietinių generolų atsakymas į pastabą apie kareivių žuvimo grėsmę: „Na ir kas? Bobos kitų prigimdys“. Ši socializacija tikrai neprisidėjo prie santykių (lytinių ar bet kokių kitų) švelninimo. Klumbys ir Vaiseta nė žodžiu apie tai neužsimena.

Monografijoje nėra nė pėdsako ŽIV/AIDS problemos, nors liga plito visoje Sovietų Sąjungos teritorijoje jos egzistavimo pabaigoje ir dar kurį laiką – jai žlugus. Sunku patikėti, kad ši liga ir ją lydinti psichozė (ar jos atgarsiai) visai aplenkė labai vėlyvo sovietmečio Lietuvą ir nepadarė jokio poveikio požiūriui į lytinius santykius.

Prijaučiantys seksualinei revoliucijai ir šiaip – Lietuvos vakarėjimui – autoriai gal ir netyčia nusuko akis nuo šių ir kitų veiksnių, kylančių iš anapus sovietinės valdžios, tačiau vis tiek stabdančių ar ribojančių normų ir papročių permainas. Be atvirų vakarietiškoms naujovėms hipių ir pankų būta dar ir žygeivių, etnografinio sąjūdžio subkultūrų, o jų terpėse baltų skaistybės mitas (virstantis reikalavimu dabarčiai) buvo sėkmingai puoselėjamas. Bažnyčios poveikis tikinčiųjų seksualumui neapsiribojo vien sakykla ir klausykla, kur kažką porino seni klebonai – negausios, bet ryškios katalikų jaunimo grupės ir sambūriai stipriai veikė savo narių nuostatas. Perskaičius *Mažąjį o* daug kam bus atradimas, kad buvo ir pornografinis leidybinis pogrindis, ne vien politinis, tačiau pastarasis (išskyrus gal tik „Perspektyvas“) liko persmelktas nacionalistinės kilmės įtarumu Vakarų atžvilgiu dėl „neigiamos“ įtakos jaunimo moralei.

Nepaisant visų šių pastabų, net ir kritiška recenzentė turi pripažinti: knyga – puiki (apie prastą knygą tiek ir taip neparašysi). Gal kaip tik tai, ką galima laikyti jos netobulumu ar neišbaigtumu, virsta galimybe plėtoti dialogą, leidžia autoriams išlaikyti gerą ryšį su skaitytoju ar skaitytoja – nuo dedikacijos iki bibliografijos. Net jeigu recenzentai ir recenzentės raukysis, o kolegos ir kolegės kraipys galvą, kad „nepakankamai moksliška“, ir vieni, ir kiti vis tiek turės pripažinti: Klumbio ir Vaisetos monografija – visai *sexy*. Ne tik dėl pavadinimo.

Jurgio Šaulio gyvenimas 23-uose sąsiuviniuose

ROMA BONČKUTĖ

Nepriklausomos Lietuvos istorija stebina netikėtu naujos valstybės Europos žemėlapyje atsiradimu ir persekioja trauma dėl 1940 m. okupacijos. Naujausia istorikės Vilmos Bukaitės sudaryta knyga – Jurgio Šaulio *Mano dienynas* nukelia skaitytoją į XX a. pradžią ir per vieno iš Nepriklausomybės Akto signatarų gyvenimą parodo laisvės atsiradimo ir praradimo aplinkybes. Knygos pavadinimas patvirtina pažadą: neretai kasdieniai, o kartais ir valandomis nurodyti Šaulio įrašai daro jį autoritetingu liudytoju, nes, kaip matyti iš rengėjos įžanginiame straipsnyje „Jurgio Šaulio dienoraštis: „Žmogus esi liudininku daugybės atsitikimų, kurie reikia būtinai, kad nepranyktų istorijai“ (p. 5–52) pateiktos biografijos ir paties autoriaus įrašų, jis laisvai kalbėjo lenkų, rusų, vokiečių, vėliau – italų, prancūzų, anglų kalbomis, todėl turėjo galimybę gauti informaciją įvairiais kanalais, kaip tai parodo ir platus knygos asmenvardžių rodyklės su trumpomis biogramomis sąrašas (p. 849–863). Mokslinę šaltinio publikaciją, be jau paminėtų dalių, sudaro „Padėkos žodis“ (p. 52), dienoraščio tekstas „Jurgio Šaulio dienoraštis“ (p. 53–730), paties Šaulio sudarytas ir dienoraštyje įrašytas (1900–1910) darbų sąrašas „J. Šaulys. Spausdintieji mano darbai“ (p. 731–734), santrauka anglų kalba (p. 735–737), šaltinių ir literatūros (p. 738–742) bei santrumpų (p. 743) sąrašas, vietovardžių rodyklė (p. 849–863).

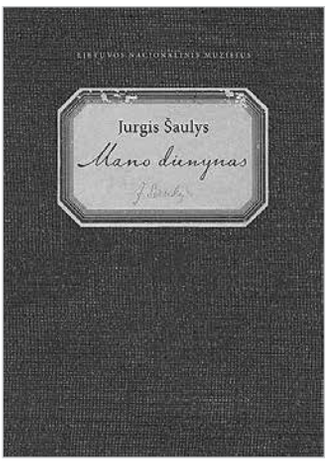

Jurgis Šaulys,
MANO DIENYNAS,
sudarė, komentarus ir rodykles parengė Vilma Bukaitė,
rankraščio tekstą surinko Sandra Germanavičiūtė, Liongina Gudelienė ir Vilma Bukaitė,
Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2022, 864 p.

Dailininkė Edita Gužaitė

Tekstas pateiktas chronologiškai: 32 skyriai, kurių kiekvienas atitinka aprašytus metus, paeiliui nuo 1903 iki 1948 m. *Mano dienynas* nebuvo rašytas ar neišliko 1904–1914, 1917, 1924–1923 ir 1926 m. Knygos rengėja atliko pagirtiną darbą jungdama Šaulio „pagrindinius užrašus“ su atskiruose sąsiuviniuose dukrai Birutei rašytais (1921–1929), kurie knygoje pateikiami kursyvu (p. 50). Pastaruosiuose įrašuose – daugiausia privatumo, tačiau ir pagrindiniuose užrašuose Šaulys su darbu susijusią informaciją, svarbią bendroms tendencijoms Lietuvoje ir Europoje suprasti, jungė su asmenine. Didžiausia *Mano dienyno* stiprybė – gausūs Šaulio užfiksuoti politinių, ekonominių ir socialinių sąlygų stebėjimai, įdomūs to meto Europos elito laisvalaikio leidimo formų aprašymai. Beveik pusę amžiaus, nors ir su pertraukomis, daryti įrašai atspindi sudėtingą autoriaus gyvenimo kelią iš Žemaitijos kaimo Balsėnų, netoli Veiviržėnų, į Vilnių, Tilžę, Berną, paskui atgal į Lietuvą, kad vėl iš jos iškeliautų į gausias jaunos valstybės diplomatines misijas, o galiausiai, laimėjęs prieš Lietuvos valdžią „mūšį“ dėl skyrybų su sunkiai sergančia pirmąja žmona Kazimiera Cielińska (1890–1965) ir gavęs leidimą antrą kartą vedęs (1933), pagaliau ramybę surado nuosavuose namuose (1939) su garsia italų kilmės vokaliste (dramatiškas sopranas) Mafalda Salvatini (1886–1971) studijų šalyje Šveicarijoje, Lugano mieste, kur paskui ir buvo palaidotas. *Mano dienyne* įdomu sekti autoriaus socialinės aplinkos įtaką, fiksuoti, kokios asmenybės formavo iš valstiečių kilusio Šaulio naujo elgesio, skonio, moralės kriterijus; kaip, priklausomai nuo gerėjančios finansinės padėties, keitėsi jo pomėgiai, vartotojiška elgsena ir pan. Šaulys, dirbęs ne vienoje Vakarų Europos valstybėje, buvo anuometinio vakarietiško elito dalis. Todėl dienoraštį įdomu skaityti ne tik kaip tuometinės europinės istorijos, politikos, diplomatijos, bet ir kaip kultūros ir mokslo reprezentantą. Dar studijų ir disertacijos rengimo bei užbaigimo metais Berne (1903–1912) pamėgęs operą, kino meną, dailę, knygą ir jų kaupimą, Tado Daugirdo dėka susidomėjęs archeologija, mėgo *Mano dienyne* užfiksuoti savo plataus akiračio užsiėmimus. Todėl knyga skaitosi su malonumu.

Bukaitė įvadiniame straipsnyje trumpai aptaria autografą (p. 5–6) paminėdama, kad išlikęs rankraštis yra surašytas į 23 „tradicinio formato įvairaus storio“ sąsiuvinius (p. 5), kurių numeracija rodytų, jog nuo 1915 m. rašytas tekstas yra išlikęs visas (p. 6). Pažymėta, kad rankraštį po tėvo mirties saugojo dukra Birutė Janina Šaulytė-Čečkus (1921–1996), testamentu archyvą palikusi Gargždуose gyvenusiam pusbroliui Česlovui Tar-

vydui, kuris 2000 m. dalį paveldo perdavė Signatarų namams (p. 8). Vis dėlto tokio pobūdžio leidinyje norėtųsi išsamesnio šaltinio *de visu* aprašymo. Taip pat svarbu paminėti, kad *Mano dienynas* pirmiausia plito mašinėle spausdintu nuorašu. Šis faktas Bukaitei buvo nežinomas. Vienas jo egzempliorius (padarytas per kalkę), įrištas į du tomus, buvo padovanotas Veiviržėnų Jurgio Šaulio gimnazijos muziejui. Mokytoja Irena Urbonienė recenzijos autorei sakė, kad nuorašą atliko pati dukra. Kiek iš viso buvo nuorašo kopijų, nėra žinoma, bet viena aišku, kad *Mano dienyno* recepcija buvo platesnė negu gali atspindėti informacija apie rankraščio skaitytojus, kai 2000 m. jis buvo perduotas muziejui.

Kaip minėta, Bukaitė nustatė naujų Šaulio biografijos faktų. Susipažinusi su ankstesniais Šaulio gyvenimo ir veiklos tyrimais bei su *Mano dienyno* turiniu, autorė daro prielaidą ir pateikia argumentų, kad Šaulio pirmosios žmonos Kazimieros tėvas gali būti Sławomiras Celińskis (1852–1918) – lenkų skulptorius, keramikas ir dekoratorius (p. 40–41). Bukaitė nurodo, kad Celińskių „[š]eima dažnai keldavosi iš vienos vietos į kitą. 1882–1888 m., prieš išvykdamas į Sankt Peterburgą, gyveno Grūžiuose (dab. Pasvalio r.), kur dailininkas vadovavo dvaro keramikos fabrikui“ (p. 41). Susidomėjusi šiuo svarbiu spėjimu, pasitelkusi Šaulio ir su juo susijusią epistoliką, Eligijaus Railos tyrimus, priėjau prie išvados, kad spėjimas teisingas. Antai Raila savo straipsnyje nurodo, kad 1884 m. rugpjūčio 29 d. Tadas Daugirdas „su Sławomiru Celińskiu iš Lykšilio išvyko į Vaiguvą, „kur ponas Poplawskis, tęsėdamas žodį, nurodė mums kapus““ („Tado Daugirdo veikla Varšuvoje (1877–1891 metais): nuo dailininko iki archeologo“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2022, t. 49, p. 38–39).

Dailininkas ir archeologas Daugirdas su Celińskiu, matyt, susipažino gyvendamas Varšuvoje (1877–1891), o užsimezgus ryšiams, kvietėsi varšuviškį bičiulį ir į svečius, kai šis jau gyveno Lietuvoje. Svarbu pasakyti, kad Šaulys, metęs Vilniaus kunigų seminariją (1896–1899), neturėdamas pajamų ir gyvenamosios vietos, ne kartą gyveno Daugirdo namuose ir, matyt, padėjo jam tvarkyti jo archeologinius radinius. Šaulys 1902 m. gegužės 14 dienos laiške Povilui Višinskiui (VUB RS, f. 1, b. E75) rašė: „Važiuoju pas p. Daugirdą pas Ariogalą, kur jo paties tapau pakviestas ant visos vasaros. Tę žadu šiek tiek pasidarbuoti liuosiaus, kiek-nors pasiknisinėti prie knygų, užsiimti archeologija ir t. t. Nes važiuoju ne kaipo samdinys, bet kaipo svečias“, ir nurodo adresą – Plemborgo dvarą. Kol kas sunku pasakyti, ar gyvendamas pas Daugirdą Šaulys galėjo susipažinti su būsimu uošviu, bet tikėtina, kad neakivaizdžiai apie jį galėjo žinoti iš Daugirdo. Tikslesnės informacijos reikėtų ieškoti Daugirdo dienoraščio antrame tome (1888–1911) *Dziennik badań archeologicznych* (VUB RS, f. 1).

Bukaitė neliečia Šaulio pažinties su pirmąja žmona klausimo. Ji informaciją apie Šaulį pateikia remdamasi Šaulienės gyvenimo aprašymu, skirtu Berno universitetui, į kurį ji grįžo po pertraukos (1912–1914) 1938 m., kai sveikata pagerėjo. 1940 m. gegužės 8 d. datuojamame aprašyme teigiama, kad Šaulienė medicinos studijas baigė „penktojo dešimtmečio pradžioje“ (p. 41). O *Mano dienyne* 1938 m. rugpjūčio 14 d. Šaulys pasižymėjo: „Nieko ypatinga. Vakare buvo užėjusi Birutė, atvykusi iš Lugano į Berną aplankyti savo motynos. Ji pabus čia ligi mėnesio galo“ (p. 599). 1941 m. gruodžio 25 d. Šaulys ir vėl paminėjo, kad „Birutė šioms Kalėdoms yra nuvykusi pas savo mamą į Berną“ (p. 621); 1944 m. liepos 14 d. Kazimiera Šaulienė Birutei siuntė telegramą, kad „ji laimingai baigusi šiandien egzamenus“ (p. 671).

Vytautas Plečkaitis spėja, kad Šaulys su Kazimiera Celińska susipažino paskutiniais studijų metais, jau rašydamas disertaciją (Vytautas Plečkaitis, *Nepriklausomybės Akto signataras Jurgis Šaulys*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015, p. 127). Pasitelkusi Šaulio laiškus Martai Zauniūtei (Marta Saunus, 1875–1945), pažinties laiką nukeliu į 1905 m. Šaulys 1905 m. liepos 30 d. laiške jai rašė, kad vyksta iš Berlyno kartu su drauge lenke, kuri nori pamatyti Lietuvą, ir prašo ją pas save apnakvindinti (Jurgio Šaulio laiškai iš „Varpo“ ir „Ūkininko“ redakcijos archyvo (1903–1907), in: VUB RS, f. 1, b. F472, l. 147); kitame – 1906 m. balandžio 19 d. laiške – jis pamini savo draugės vardą ir prašo Zauniūtės: „[n]etrukus taip pat užvažiuos pas Tamstą viena lenkė, Kazią būsi taip gera Tamista nuvesti pas Duonel-tį. Aš įduosiu jai Tamstai laišką, kad nesibijotum ir priimtum kaipo tikrą žmogų. Ji grįžta Lietuvon (Lietuvoj gimusi) ir žada Lietuvoj dirbti. Su ja susikalbėsi Tamista tik vokiškai (lietuviškai menkai tesupranta)“ (l. 177). Iš šio laiško matome, kad Šaulys iš Kazimieros žinojo, jog ji gimusi Lietuvoje, bet gali būti, kad jos gimimas buvo užregistruotas Sankt Peterburge, nes oficialiai nurodoma, kad ji ten gimusi. Mat tėvas nuo 1889 m. dirbo modelių gamintoju porceliano gamykloje Sankt Peterburge. Rusiški atviros prieigos šaltiniai nurodo jo tėvavardį Juozapas (Славомир Иосифович Целинский). Taip pat rusiški šaltiniai pažymi, kad Celińskis 1893 m. spalio 25 d., netikėtai mirus kompozitoriui Piotrui Čaikovskiui, padarė pomirtinę veido kaukę (Славомир Целинский, „Посмертная маска Петра Ильича Чайковского“, in: https://soundcloud.com/user-593807322/slavomir-iosifovich-tselinskiy-posmertnaya-maska-petra-ilicha-chaykovskogo). Celińskis Šiaurės sostinėje sukūrė daug portretinių biustų. Jis 1899–1902 m. gyveno Mandžiūrijoje, iš kur, trumpai pabuvojęs šalyje, išvyko į Ameriką, 1902 m. grįžo į Varšuvą. Išlikę 6 rašytojos Gabrielės Petkevičaitės-Bitės atvirlaiškiai, kuriuos ji

siuntė Šauliui į Vadovicus, Galiciją, rodo, kad Kazimiera 1910–1912 m. gyveno Galicijoje (1910-07-28, 1911-06-23 – 1911-10-03, 1911-10-30 – 1912-01-27). 1911 m. sausio 1 d. Vincas Mickevičius-Kapsukas sveikino Šaulį su sužieduotuvėmis su Galicijos lenke (Vincas Trumpa, „Iš Vinco Kapsuko revoliucinės ir kultūrinės veiklos 1903–1911; pagal jo laiškus Jurgiui Šauliui“, in: *Lituanistikos darbai*, Chicago: Lituanistikos institutas, 1979, p. 244). 1911 m. liepos 23 d. Vydūnas laiške Šauliui perdavė linkėjimus būsimoms Šaulio gentims, o rašytojo laiškas adresuotas „u. p. K. Sokalskiego, Wadowice“. Šiomis citatomis iš laiškų tik norėjosi atkreipti dėmesį, kad tiriant asmens egodokumentiką, reikėtų jos pasitelkti kuo daugiau. Šaulys, beje, *Mano dienyne* nurodo: „Mano psichišką padėjimą geriausiai parodytų laikas nuo laiko rašinėti Br. M. Z.[auniūtei] laiškai...“ (p. 57).

Bukaitė, nenurodydama šaltinio, teigia, kad Kazimiera turėjusi seserį ir brolių. *Mano dienyne* 1921 m. kovo 31 d. Šaulys įrašė: „Paskui tuoj buvau nuėjęs pas Lenkų ambasadorių generolą Skrzyńskį, kurio prašiau paliudyti mano parašo autentiškumą ant įgaliojimo, kuris reikia nusiųsti į Varšuvą p. Vilčinskienei dėl p. Celińskio skulptūros daiktų, kuriuos Kazė yra paveldėjusi kartu su savo broliu Vladu“ (p. 120). Atkreipkime dėmesį, kad Šaulys nemini nei žmonos sesers, nei kitų brolių, tik – Vladą. Mano manymu, atviras lieka ir paties Šaulio dar vienos sesers klausimas. Savo laiške jis pasidalija džiaugsmu su Zauniūte, seseriai atsiliepus iš Amerikos; 1905 m. vasario 2 d. rašo, kad norėtų ją su vyru įtraukti į judėjimą ir prašo nusiųsti jiems knygų (l. 130v).

Mano dienyne minimų asmenų rodyklė rodo, kad Šaulys, siekdamas būti informuotas, nevengė bendrauti, nors buvo uždaro būdo. Kadangi jis neretai pavardes lietuvino, neretai rašė be vardų ar vien tik juos, rengėjai nebuvo lengva visus asmenis indentifikuoti. Daugelis jų nustatyti. Vis dėlto suabejojau dėl „p. Vilčinskienės“ tapatybės. Dienyno turinys leidžia teigti, kad greičiausiai tekste minimos skirtingos Vilčinskienės. Viena iš jų gyveno Varšuvoje (p. 120, 132–133), kita – Kaune. Pavyzdžiui, Šaulys rašo: „14. IV. Iš ryto buvo užėjusi p. Vilčinskienė, atvykusi iš Kauno su p. Sleževičiaus rekomendacija. [...] Grįžę suvalgėme vakarienės. Labai malonaus įspūdžio padarė p. Karabinavičienė, graži ir labai inteligentiška ponia, pamėgusi aigiptologiją; daug įdomių mums dalykų papasakojo. Ji kartu su tėvu ir p. Vilčinskiene bei p. Gustaityte išvyksta į Neapolį“ (p. 121); „24. IV. [...] 10.05 val. išvyko pp. Jankauskai ir p. Vilčinskienė Kaunan pro Genują–Milaną–Miuncheną–Berlyną“ (p. 123). O kitose vietose iš turinio matome, kad kita „p. Vilčinskienė“ buvo iš Varšuvos, ir ji rūpinosi Birute Šaulyte. *Mano dienyne* (be jau anksčiau cituoto įrašo paveldėjimo klausimu) Šaulys mini Vilčinskienę tokiame kontekste: „31. X. Šiandien po pietų atvažiavo iš Florencijos p. Vilčinskienė. 13. XI. Šiandien su p. Vilčinskiene ir p. Minoševskaite buvome išvažiavę į Kastel Gandolfą ir Nemį“ (p. 132), „1. XII. Šį vakarą išvažiuoja p. Vilčinskienė, subuvusi pas mane nuo 31.X. Sutarėva, kad Birutė atvyks pas mane ne vėliau kaip 15. I. 1929“ (p. 133).

Užbaigdama vertingo šaltinio leidimo pristatymą, norėčiau jauniesiems tyrėjams palinkėti tęsti šio signataro gyvenimo ir veiklos tyrimus, susipažinti su jo archyvu Pensilvanijos universiteto bibliotekoje, Filadelfijoje. Vaclovas Biržiška 1951 m. gruodžio 5 d. rašė Petrui Jonikui: „pirmąjį savo uždavinį [Kongreso bibliotekoje] – Šaulio bibliotekos patikrinimą, sutikrinimą su Bibliotekos katalogais ir įvertinimą šiomis dienomis jau baigiu. [...] patikrinti turėjau daugiau kaip 1 1⁄2 tūkstančio knygų“ (*Vaclovo Biržiškos ir Petro Joniko susirašinėjimas (1948–1955)*, parengė Roma Bončkutė, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2015, p. 125). Ir nors po patikrinimo Kongreso bibliotekos vadovybė nutarė nepirkti Šaulio bibliotekos, ją įsigijo universitetas. Pasak rašytojo Kosto Ostrausko, „Šaulio b-ka kalbininkams ir literatams yra toks laimikis (istorija ten žydi)“ (Laiškas Petrui Jonikui, 1958-07-09, in: Klaipėdos universiteto bibliotekos Retų spaudinių sektorius, Dr. Kazio Pemkaus biblioteka-archyvas, f. 2).

Trys filosofai ir knyga

LAURYNAS PELURITIS

Du jauni filosofijos daktarai parašė knygą kartu su savų disertacijų vadovu. Kas įdomiau – autoriai trys, o knyga viena. Ir ne tik formos požiūriu, tačiau ir turinio. Bet pradedant pagyras dėl iš tiesų pavykusio politinės filosofijos veikalo, galbūt iš karto derėtų išsklaidyti apsimestinį objektyvumą. Recenzijos autorius bakalaurą baigė su dviem iš trijų šios knygos autorių, o trečiasis vadovavo jo bakalauro ir magistro darbams. Rašyti recenziją bičiulių knygoms problemiška: visuomet galima lieti liaupses (kas įtaresnį skaitytoją nubaidys) arba itin priekabiai kritikuoti (geras būdas susipykti su draugais). Lengviausias būdas išvengti šių dilemų – neišmanyti filosofijos. Tolesnis tekstas tegu būna pabandymas apžvelgti knygą iš „išsilavinusio beraščio“ perspektyvos. Nesiekiama perpasakoti visų knygos idėjų, argumentų ar su jais ginčytis. Todėl šioje recenzijoje verčiau bus bandoma trumpai apibūdinti knygos visumą ir ją įvertinti.

Malonu tai, kad šioje knygoje tikrai egzistuoja tam tikra visuma – visi autoriai vienaip ar kitaip bando spręsti bendrus klausimus, esama susikalbėjimo dėl sąvokų ir vienas kito teksto „matymo“. Tai pagirtina tokių veikalų kontekste, kadangi paprastai kolektyviniai darbai primena tiesiog skiautinį, suneštinį balių ar elementarų straipsnių rinkinį.

Monografijos ašis ir jos intelektualinis originalumas glūdi prieigoje prie politikos ir moralės santykio klausimo. Kaip parodo autoriai, kalbėjimas apie politiką ir moralę problemiškas ne tik dėl to, kad tai yra skirtingos žmogiškosios tikrovės sritys, kuriose veikia skirtingos motyvacijos, idėjos ir problemos, bet iš esmės skiriasi patys kalbėjimo apie jas būdai. Moralėje ir filosofiniuose diskursuose apie moralumą svarbi yra pirmojo asmens perspektyva, politikos filosofai tuo tarpu dažniausiai kalba iš trečiojo asmens pozicijos, jų kalbėjime dominuoja institucijos ir abstrakcijos. Ši perspektyva nemaža dalimi prisideda prie to, kad politika dažnai suprantama kaip žmogui išoriška, svetima ir neretai savo reikalavimus primetanti sritis. Tokia „vidinio“ ir „išorinio“ žmogaus suskaldymo prieiga būdinga iš esmės visai moderniai politinei filosofijai. Knygos autoriai mano, kad šį žmogaus suskaldymą ir su juo susijusią politikos ir moralės skirtį galima kritiškai užklausti iš bent kelių skirtingų kampų, net jei šios skirtys nėra iki galo įveikiamos. Ir, kitaip negu tai dažnai darė XX a. politikos filosofai, Alvydas Jokubaitis, Aistė Noreikaitė ir Simas Čelutka nesiūlo grįžimo į susikonstruotą idilišką „iki-modernybės“ vaizdinį. Kaip autoriams pavyksta jų užmanymai?

Struktūriškai monografija sudaryta iš keturių blokų. Pirmajame Jokubaitis plėtodamas Immanuelio Kanto ir Carlo Schmitto interpretacijas bando sugretinti dvi labai skirtingas filosofines prieigas – vienoje dominuoja moralė, kitoje politika. Bet tai ne šiaip dviejų jo mėgstamų autorių susigrūmimas knygos puslapiuose (nors savaime tame irgi nėra nieko blogo – tai daro beveik visi filosofijos interpretatoriai). Kas seka Jokubaičio politinės filosofijos tyrinėjimus, žino apie Schmitto politiškumo sampratos, pagrįstos draugo ir priešo perskyra, svarbą Jokubaičio darbuose. Tačiau dviejų vokiečių autorių polemikoje kiek netikėtai laimi Kantas: „Tik per moralę politika gali įgyti tikrumą. Moralės subjektas yra pagrindinė jos sąlyga“ (p. 41). Sekdamas Kantu Jokubaitis užtat sako, kad politika neturi savarankiškos ontologijos. Politika atsiranda kaip asmens nesėkmės, mezgant santykius su kitais asmenimis, padarinys ir yra moralės dėsnio (kategorinio imperatyvo) neįgyvendinimo pasekmė. Pripažįstami ir Kanto filosofijos trūkumai – Karaliaučiaus filosofas politiką subordinuoja moralumo laukui ir nepateikia aiškios politiškumo koncepcijos. Jokubaitis taip pat taikliai atkreipia dėmesį į kantiškuosius Schmitto svarstymų elementus (apie politiškumą kaip politikos galimybės sąlygas), neatmeta jo politiškumo aprašymo, tačiau Kanto moralės filosofija nusveria. Jokubaičio išvadose teigiama, kad asmeninėje perspektyvoje moralinė tikrovė išlieka svarbesnė ir tikresnė už politinę: „Politika peržengia atskirą žmogų ir neišvengiamai primeta save. Politikos subjektas negali būti ramus dėl savo ateities, nes priklauso nuo kitų žmonių valios“ (p. 68). Peršasi klausi-

Simas Čelutka, Alvydas Jokubaitis, Aistė Noreikaitė, POLITIKA IR MORALĖ: ONTOLOGINĖ PERSPEKTYVA: Monografija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2022, 247 p., 300 egz.

Dailininkė Jurga Tėvelienė

mas, ar Jokubaitis nejuda nuo politikos į moralės filosofiją? Tai turbūt parodys kita knyga.

Paskutinis Jokubaičio dalies poskyris, skirtas asmeninės perspektyvos problemai moralės ir politikos filosofijoje, tarsi atsiremia į jo svarstymus knygoje *Politinis idiotas*[1] ir užsimena apie tolesnius knygos svarstymus. Dar dera pridurti, kad „yra" bent trys Jokubaičiai (čia ne apie profesoriaus sūnus): vienoks jis pasirodo knygose, kitoks viešojoje erdvėje, trečioks universitete. Šioje knygoje turbūt labiausiai suartėja knygų ir paskaitų Jokubaitis.

Noreikaitės blokas apie Robertą Spaemanną dar labiau kilsteli filosofinę kartelę. Lietuvoje moralės filosofija apskritai nėra klestinti disciplina, tad Noreikaitės knygos dalis jau vien tuo įdomi. Autorė čia atsiskleidžia ir kaip drąsi bei kūrybinga interpretatorė – Spaemannas nepateikė savo politikos teorijos, veikiau tik paliko keletą užuominų, tad Noreikaitė kaip gera detektyvė iš paliktų įkalčių plėtoja į Spaemanno personalizmą atremtos politinės teorijos apmatus. Spaemannas mano, kad politiškumas yra asmeniška kategorija. Kartu su Spaemannu, atsispirdama nuo pirmojo asmens perspektyvos, Noreikaitė bando surasti politikos ir moralės jungtis, ieškodama antitezės ne tik Jokubaičio politikos atmetimui, bet susikūrimui kritinės distancijos su Schmitto ar Hobbeso politikos supratimu. „Pagarba kitam kaip savarankiškam būties centrui" ir leidimas „jam būti" (p. 84) jungiami su ontologiniu asmenų pliuralumo principu (asmenys visuomet egzistuoja kaip daugiskaita): „Detalesnė analizė rodo, kad asmenų pliuralumas tampa ne tik empiriniu faktu, bet ir būtinąja sąlyga pačiai jų egzistencijai dėl to, kad asmens neprieinamumas, negalėjimas jo visiškai redukuoti į objektą bei objektinimui nepasiduodančios asmens dalies aptikimas sukuria sąlygas su asmeniu kurti alternatyvų, ne objektyvų, o asmeninį santykį" (p. 89).

Kitų asmenų tikrumo pripažinimas yra viena iš esminių politikos sąlygų. Bet asmenų pliuralumas nebūtinai veda link Spaemanno įsivaizduojamo *ordo amoris* (kurio kai kurių elementų utopiškumą filosofė deramai užklausia), bet ir į radikalų egzistencinį konfliktą – tai įvardinama ontologinės priešystės terminu. Ši priešystė visgi neturinti tapti moraliniu pagrindu kito depersonalizavimui. Kas atskleidžiama žvelgiant į politikos filosofiją iš personalistinės perspektyvos: politika, politinė bendrystė ir bendruomenė neegzistuoja be asmeninių apsisprendimų jai ir jos išlikimui. Kaip paaiškėja, ekstremaliais atvejais (karo, didelių nelaimių) moraliniai pasirinkimai yra ir politiniai. Filosofė čia pateikia ir stipriausią kalbėjimo apie politiką iš trečio asmens perspektyvos bei metapolitinių teorijų kritiką. Noreikaitė, kaip ir Jokubaitis, atramų ieško moralės filosofijoje, tačiau nebando politikos nei atmesti, nei suredukuoti. Vienas paskutinių klausimų, kuriuos ši autorė kelia savo monografijos dalyje, yra apie pasiaukojimą, ir taip perduoda estafetę savo kolegai.

Personalistinė gija svarbi ir Čelutkos svarstymuose, kurių centrinė ašis – pasiaukojimo klausimas. Taip, tai ribinė patirtis, sunkiai nusakanti politinę kasdienybę ir besikertanti su liberalų teorijomis apie visuomeninę sutartį ar racionalias diskusijas, bet pasiaukojimas dėl savo bendrapiliečių, savo valstybės, tėvynės ar tautos yra ir konkretaus asmens apsisprendimas, turintis moralinį pagrindą. Kitaip sakant, pasiaukojimas yra ne tik viena svarbiausių politinių sąvokų, tačiau per asmens pasiaukojimo fenomeną mes galime pamatyti gilumines politikos ir moralės plotmių jungtis. Jeigu Schmittui išimtys grindė taisykles, tai Čelutkai pasiaukojimas grindžia politinių bendruomenių steigtį ir saugą. Diskusiją apie pasiaukojimą ir jo konotacijas Čelutka daugiausia vysto atsiremdamas į Paulą W. Kahną ir Hannah Arendt. Štai kaip jis rašo interpretuodamas Kahną: „Pasiaukojimas – nuolat egzistuojanti, niekad neišnykstanti galimybė arba potencialumas, kuris gali ir nesimaterializuoti, tačiau kaip potencialumas jis apibrėžia piliečių politinės savivokos ir patyrimo galimybės sąlygas" (p. 135). Svarbi pastaba, kad pasiaukojimas suprantamas kiek plačiau – kaip pilietinės dvasios dalykas, o ne tik kaip dalyvavimas karo veiksmuose ar savo gyvybės atidavimas. Stipriausi Čelutkos svarstymų elementai ten, kur filosofinė teorija siejama su ir iliustruojama istoriniais pavyzdžiais (to nerasime Jokubaičio dalyje). Įdomi ir kūrybiška jo Arendt politinės teorijos kritika iš pačios Arendt argumentų ir publicistikos, parodant, kad smurtas negali būti visiškai atskirtas nuo politikos, o, kaip rodo patirtis, neretai yra būtinas politinės bendrijos ir žmogiškumo apgynimui.

Knygą uždaro savotiškas Jokubaičio parašytas apendiksas apie Stasio Šalkauskio ir Antano Maceinos kultūros ir politikos filosofiją. Ši monografijos dalis pačių autorių teigimu yra veikiau duoklė lituanistiniam mokslo projektui, tačiau joje tikrai įdomus ir vertingas poskyris apie Maceinos personalizmą ir skirtingą santykį su politika įvairiais šio filosofo kūrybos periodais.

[1] Vilius Bartninkas Jokubaičio santykio su politika slinktį jau aprašė prieš kelis metus: „Moraline prasme Jokubaičiui svarbus yra ne viešojo veiksmo rezultatyvumas, o vidinė pastanga ir intencija geram veiksmui. Tikrasis žmogaus charakteris ir galimybės gėriui, krikščioniškai tariant, atsiskleidžia akistatoje su savimi ir savo sąžine. Šia prasme paaiškėja, kad moralės esama „daugiau" nei politikos, kad ji yra fundamentalesnis žmogaus prigimties aspektas. Taip mąstant, pirmiau nei politiniai gyvūnai žmonės yra, kaip juos kiek šaržuodamas (ir skolindamasis Dostojevskio sąvoką) Jokubaitis įvardija, idiotiniai gyvūnai. Taigi vėlyvojoje Jokubaičio kūryboje apolitiškumas yra pirmesnė žmogaus egzistencinės sąrangos dalis už politiškumą" (Vilius Bartninkas, „Nuo politinio gyvūno prie vidinio asmens: du Alvydo Jokubaičio kūrybos periodai ir jų antropologinės prielaidos", in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2021, t. 44, p. 96).

Žinoma, liko neaptarta tai, kuria prasme autoriai kalba apie ontologinę perspektyvą politikoje ir moralėje. Jie nesiima spręsti būties klausimų taip, kaip juos suprato klasikinės aristotelinės metafizikos autoriai. Įvade daklaruojamas kantiškas ontologijos apibrėžimas: „Ontologija šioje knygoje suprantama kaip politikos galimybės sąlygų paieška ir analizė“ (p. 9). Vis dėlto jau dalyje apie Kantą ir Schmittą, pasitelkus Chantal Mouffe, požiūris į ontologiją paaiškinamas gal net dar geriau: „Jeigu norėtume šią perskyrą [tarp politikos ir politiškumo] išreikšti filosofiškai, galėtume, pasiskolinę Heideggerio žodyną, sakyti, kad „politika“ nurodo į „ontinį“ lygmenį, o politiškumas turi reikalą su „ontologija“ (p. 31). Kitaip sakant, autorius domina ne šiaip politika ar moralė (ar tiesiog pavieniai esiniai arba įvykiai), o pamatinės moralumo ir politiškumo struktūros. Heidegeriški motyvai suskamba ir Noreikaitės dalyje apie asmens ontologiją, kur ji cituoja Spaemanną: „Žmogus yra būties pasirodymo vieta“ (p. 108). Tam, kaip čia suprantama politikos ontologija, turbūt tiktų ir politikos fenomenologijos sąvoka (gal net labiau), tačiau ontologijos kaip kertinės sąvokos pasirinkimas geriau išreiškia autorių intenciją kalbėti ne šiaip apie pavienius reiškinius, o apie pamatines problemas.

Apibendrinant dera pastebėti, kad filosofiniam pokalbiui pasirinkti autoriai knygoje padeda išskleisti temą. Tai poleminės interpretacijos – Jokubaitis ne tik analizuoja ir remiasi, bet ir ieško trūkumų pas Schmittą ir Kantą, Noreikaitė – pas Spaemanną, o Čelutka – pas Kahną ir Arendt. Autoriai kartu ieško, kaip papildyti aptariamų autorių koncepcijas ar išlyginti tam tikrus nenuoseklumus. Knyga parašyta skaidria kalba, sąvokas bandoma paaiškinti ir išskleisti, nors visoms knygos dalims būdingo aiškumo ir sklandumo įvade kiek pritrūksta. Trijų autorių tekstai charakteringai skiriasi, juntamas savitas kiekvieno stilius, tačiau, kas itin reta kolektyvinėse monografijose, susieina į visumą. Visi trys taip pat jokubaitišku būdu guldo mintis tekste – tas pats klausimas ar tezė pristatomi keliais kampais, bandoma savo poziciją išskleisti „keliais užėjimais“. Šią sinergiją ir susikalbėjimą iš dalies lėmė tai, kad autoriai ne šiaip suėjo „projekto padaryti“, tačiau realiai daug metų kalbėjosi, diskutavo ir ginčijosi. Panašu, kad trijulei pavyko sukurti ne tik sinergiją, tačiau ir produktyvią įtampą. Kiti kolegos gali su tuo pavydžiai pasveikinti.

Tad ši monografija nėra supaprastinantis pop-filosofijos veikalas, tačiau ir nėra paskendimas siauros akademinės filosofijos sektos žargone. Knygos autoriams rūpi patys dalykai, jie nori ne tik suprasti nagrinėjamas temas ir autorius, bet savo supratimu pasidalinti su skaitytojais. Akademinėje filosofijoje tai gana retas dalykas.

Recenziją norėtųsi užbaigti bendresne refleksija. Lietuvos filosofijos istorijoje sunku kalbėti apie filosofines mokyklas. Šį terminą iš dalies būtų galima taikyti Šalkauskio ir jo mokinių (ypač Maceinos atveju) kurtai kultūros filosofijos krypčiai, kuri vis dėlto neturėjo trečios kartos, net jei kai kuriuos Šalkauskio filosofijos aidus kartais galime girdėti ir dabartyje. Sovietmečio pabaigoje aiškiai susiformavo Eugenijaus Meškausko mokyklos mitas. O daugiau? Nors viešojoje erdvėje ar akademinėje terpėje įtakingi ir žinomi buvo, pavyzdžiui, Arvydas Šliogeris, Leonidas Donskis ar Jūratė Baranova, bet mokyklos ar jų filosofinį stilių plėtojančių mokinių judėjimai nesusiformavo (nors tiek bičiulių, tiek mokinių, tiek skaitytojų ir gerbėjų turėjo). Turėjimas studentų, vieno ar poros artimesnių mokinių, tam tikro socialinio ar simbolinio kapitalo, administracinių pozicijų užėmimas ar net akademinės grupuotės sukūrimas anaiptol nereiškia filosofinės mokyklos sukūrimo, kurią vienytų tam tikras bendras požiūris, „metodas“ ar problematika. Tad iš aktyvių akademiniame lauke profesorių apie filosofinės mokyklos užuomazgas galima turbūt klausti tik keliais atvejais: Arūno Sverdiolo, Ritos Šerpytytės ir – tai indikuoja ši knyga – Jokubaičio. Klasikinės filosofijos tyrėjų tarpe mokyklos bruožus galima būtų įžvelgti Vytauto Ališausko atveju. Kas nors tikrai liko nepaminėtas(-a), tačiau dera pastebėti, kad egzistuoja ne tik tokios intelektualinės bendrystės formos – skaitymams ir seminarams, pokalbiams ir simpoziumams jaunesnius (nebūtinai pirmos jaunystės) kolegas buria ir kiti.

Vis dėlto Sverdiolo esė apie korį ir rėtį ir toliau gali būti taikoma Lietuvos filosofijos lauko nusakymui[2]. Nors dauguma (kiek teko sutikti) Lietuvos akademinių filosofų šiaip jau draugiški ir kolegiški žmonės, tačiau dramų ir konfliktų jų tarpusavio santykiuose niekada nestigo. Tačiau draugystė taip pat negali būti filosofinio dialogo garantas. Witoldo Gombrowicziaus analitikas ir sintetikas[3] Lietuvoje gali būti geriausi draugai, sugėrovai ar net slapčia skaityti kits kito knygas, tačiau retai kalbėtis apie filosofines problemas ar ieškoti sąlyčio taškų dialogiško santykio apmąstymuose. Net tarp mokytojų ir mokinių formalumus peržengiantis bendradarbiavimas taip pat ne dažnas dalykas. Todėl nauja trijų Vilniaus universiteto dėstytojų politinės filosofijos knyga – maloni išimtis. Autorius galima pasveikinti su geru debiutu – turime du jaunus politikos filosofus ir vieną naują moralės tyrinėtoją.

[2] Arūnas Sverdiolas, „Korys, migla ir rėtis: Dabartinės lietuvių kultūros erdvėlaikio ypatybės“, in: Arūnas Sverdiolas, *Apie pamėklinę būtį: ir kiti etiudai*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 89–109.

[3] Witold Gombrowicz, *Ferdydurkė*: Romanas, iš lenkų kalbos vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 94–108.

KNYGŲ MUGĖ

Casati, Costanza, *Clytemnestra*, Naperville: Sourcebooks Landmark, 2023, 448 p.

Dar vienas romanas į kone atskiru žanru tampančią temą, kai pagrindiniais herojais pasirenkami mažiau žinomi Antikos mitų veikėjai ir veikėjos. Casati romane pateikia daugialypį Klitaimnestros paveikslą. Rašytoją imtis šios temos įkvėpė tai, kad herojė dažniausiai įvardijama kaip Helenės sesuo, Agamemnono žmona ar Oresto, Elektros ir Ifigenijos motina, bet beveik niekuomet kaip individas. Autorė, turinti klasikinį išsilavinimą, teigia norėjusi, kad mitinės herojės būtų artimos šių dienų skaitytojams. Debiutiniame romane ji tarsi klausia, kokios priežastys ir gyvenimo įvykiai lėmė, kad Klitaimnestra tapo daugeliui iš senovės graikų tragedijų žinoma kaip pagiežinga ir kruvinai kerštinga žmona. Romanas, kaip ir kiti šio „žanro" darbai, įdomus užmoju, bet nuobodus gana klišine ir anachronistine prieiga, bandymu bet kurio antikinio herojaus poelgius paaiškinti psichologinėmis vaikystės traumomis.

Tomas Riklius

Jedrowski, Tomasz, *Plaukti tamsoje*, iš anglų kalbos vertė Gabrielė Gailiūtė-Bernotienė, Vilnius: Baltos lankos, 2023, 203 p., 1200 egz.

1980-ųjų vasarą Liudvikas Glovackis stovykloje susipažįsta su Janušu. Jusdamas slaptingą bendrystę, jis naujajam bičiuliui paskolina draudžiamą knygą, Jameso Baldwino romaną *Džiovanio kambarys*, o pasibaigus stovyklai, drauge leidžiasi į kalnus. Vienatvėje su gamta prabudusi pirmoji meilė grįžus į Varšuvą sulaukia išbandymo kasdienybe, kurioje ne tik maisto ir vaistų deficitas, bet ir sunkiai išsipildantis Liudviko noras stoti į doktorantūrą, ramybės neduodantis Janušo įsidarbinimas Spaudos kontrolės biure. Debiutinė Jedrowskio knyga yra grakščiai ir jautriai parašytas melancholiškas augimo romanas, pasakojantis apie pirmąją ir tragišką meilę, kurią sugriauna skirtingos laisvės sampratos ir visuomeninė santvarka. Tai pasakojimas apie slaptumo vienišystę, primetamą gėdą, vidinę melancholiją. Skaitant įsimena tikslūs Varšuvos ir Vroclavo scenovaizdžiai, gyvenimo socializme detalės, o Liudviko ir Janušo istoriją rėmina 1981 m. gruodžio 13 d. paskelbta karinė padėtis Lenkijoje. Romaną Jedrowskis rašė angliškai, kalba, kuria nekalbėjo su tėvais. Būtent tai, pasak rašytojo, gimusio Vakarų Vokietijoje, tarsi padėjo geriau suprasti, kaip galėjo atrodyti tėvų kartos gyvenimas 1980-ųjų pradžios komunistinėje Lenkijoje.

Jūratė Čerškutė

King, Stephen, *Apie rašymą: Memuarai apie amatą*, iš anglų kalbos vertė Bronislovas Bružas, Vilnius: Alma littera, 2023, 256 p.

Knyga sudaryta tarsi iš trijų nevienalyčių dalių: biografinės istorijos, turinčios atskleisti, kas ir kaip formavo Kingą kaip rašytoją; didaktika, kokių principų turėtų laikytis tie, kurie nori gerai rašyti; ir (galbūt atsitiktinai, likimo padiktuotas) pasakojimas, kaip rašydamas šią knygą Kingas, partrenktas automobilio, patyrė sunkių sužalojimų ir kaip jam sekėsi atsigauti. Pirmoje dalyje, gal ir truputį puikuodamasis rašytojiška išmone ir sąmojingo stiliaus valdymu, Kingas įdomiai atskleidžia neoriginalią mintį, kad rašytoju tampama gyvenant, patiriant ir patyrimą permąstant, o ne skaitant knygeles apie rašymą. Antroje dalyje jis tarsi pateikia rašymo patarimų (kai kurie gali pasirodyti vertingi, kai kurie labai subjektyvūs, kai kurie tėra naivūs autoriaus įsitikinimai), tačiau labiau atsiskleidžia Kingo, neabejotinai puikaus rašytojo, gana siaura literatūros samprata. Trečioji dalis visą biografinį ir didaktinį pasakojimą, matyt, turėjo kilstelti į kitą egzistencinį lygmenį (juk avarija – susidūrimas su mirtimi), tačiau lieka veikiau kaip įdomus, bet nebūtinas priedas.

Tomas Vaiseta

Lewis, Clive Staples, *Žmogaus sunaikinimas: Pamąstymai apie auklėjimą, ypač apie anglų kalbos mokymą aukštesnėse klasėse*, iš anglų kalbos vertė Vilma Rinkevičiūtė, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2023, 95 p.

Jei knygelytės pirkėjo neatbaidys nekrikščioniška kaina, neturėtų atbaidyti ir keistoka paantraštė. Tai apmąstymas ne apie anglų kalbos programą, o apie prigimtinį įstatymą (kurį autorius vadina *Tao*) ir pavojus, kuriuos atneša šios sąvokos ištrynimas iš ugdymo sistemos. Trečias skyrius (veikalėlis pirmąkart išėjo 1944 m.) pranašiškai perspėja, kur veda totali mokslinė ir socialinė prigimtinio-gamtinio (t. y. natūralaus) ribotumo įveika. Paradoksaliai žmogus tada nuvertinamas iki eilinio gamtos reiškinio, kurį galima visiškai paaiškinti ir paaiškinus manipuliuoti. Kad ir kokia dramatiška būtų ši išvada, nereikėjo *abolition* klaidinančiai versti „sunaikinimu" ir paskutiniame viršelyje cituojamo Lewiso paskutinio sekretoriaus ir biografo Walterio Hooperio vadinti tiesiog „amerikiečių rašytoju".

Jonas Naujokas

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

RELIGIJOS, KULTŪROS IR VISUOMENĖS GYVENIMO ŽURNALAS

Trisdešimt antri metai. 2023, Nr. 5 (360)
Išeina aštuonis kartus per metus.

VšĮ „NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI“
Pilies g. 8, 01403 Vilnius, Lietuva / Lithuania
Įmonės kodas 124626686, PVM kodas LT246266811
A/S LT60 7044 0600 0131 0361, AB SEB BANKAS
Direktorius Mantas TAMOŠAITIS
Mob. tel.: +370 643 47069
El. paštas: nzidinys@nzidinys.lt
http://www.nzidinys.lt
http://www.knygynas.nzidinys.lt

REDAKCIJA

Antanas TERLECKAS (vyriausiasis redaktorius)
Rūta TUMĖNAITĖ (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)
Mikas VAICEKAUSKAS (atsakomasis redaktorius)
Nerijus ŠEPETYS (specialusis redaktorius)
Violeta BOSKAITĖ (maketuotoja)
Ieva NOVICKIENĖ (ikonografė)

REDAKCINĖ KOLEGIJA

Arūnas STREIKUS (pirmininkas), Mantas ADOMĖNAS, Vytautas ALIŠAUSKAS, Guoda AZGURIDIENĖ, Alfredas BUMBLAUSKAS, Antanas GAILIUS, Kęstutis K. GIRNIUS, Giedrė JANKEVIČIŪTĖ, arkivysk. Kęstutis KĖVALAS, Paulius SUBAČIUS Irena VAIŠVILAITĖ

BENDRADARBIAI

Vilius BARTNINKAS, Lina BUIVIDAVIČIŪTĖ, Simas ČELUTKA, Norbertas ČERNIAUSKAS, Jūratė ČERŠKUTĖ, Audrius DAMBRAUSKAS, Mikas DANILEVIČIUS, Tomas DAUGIRDAS, Marija DRĖMAITĖ, Marius ĖMUŽIS, Liudas JOVAIŠA, Mingailė JURKUTĖ, Monika KARENIAUSKAITĖ, Katarzyna KORZENIEWSKA, Jonas MALINAUSKAS, Simona MERKINAITĖ, Živilė NEDZINSKAITĖ, Laurynas PELURITIS, Kazys PREIKŠAS, Nerija PUTINAITĖ, Eligijus RAILA, Kęstutis SKRUPSKELIS, Monika ŠIPELYTĖ, Eleonora TERLECKIENĖ, Mantas TOLOČKA, Tomas VAISETA, Tomas VAITELĖ, Aistė Paulina VIRBICKAITĖ, Manfredas ŽVIRGŽDAS

PARTNERIAI, RĖMĖJAI IR GLOBĖJAI

ATEITININKŲ FEDERACIJA, www.bernardinai.lt, GAILIŲ klanas, LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA, Katalikų radijo „MAŽOJI STUDIJA“, žurnalas „ARTUMA“

ŠIO ŽURNALO NUMERIO RENGIMĄ IR SPAUSDINIMĄ REMIA

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

remia rubrikas Laiškas redaktoriui, Kritika, Paieškos, Poezija, Filosofija, Klasika, Rūtos Giniūnaitės, Emilijos Vanagaitės ir Laimanto Jonušio publikacijas

Projektas „Puikus naujas pasaulis: krizių įveika ir Lietuvos kultūros perspektyvos“ (60 000 Eur)

LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

remia Aistės Paulinos Virbickaitės, Jūratės Čerškutės, Deivido Varaniaus, Giedrės Kazlauskaitės ir Lino Daugėlos publikacijas

Lietuvos mokslo taryba

remia rubrikas Mokykla, Konversatoriumas, Kotrynos Bėčiūtės, Katarzynos Korzeniewskos, Romos Bončkutės ir Lauryno Peluričio publikacijas

Lietuvių katalikų mokslo akademijos projektas „Lituanistiką apmąstant: naujų mokslo tyrimų sklaida ir refleksija žurnale „Naujasis Židinys-Aidai“, finansuojamas Lietuvos mokslo tarybos pagal Valstybinės lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (Sut. Nr. S-LIP-22-42)

remia Liudo Jovaišos publikaciją

Popierius: viršelių – 170 g Munken Pure, vidaus lankų – 80 g Munken Pure

Spausdina UAB „Petro ofsetas“,
Naujoji Riovonių g. 25 C, 03153 Vilnius
Tiražas 1200 egz. Kaina 5,00 €
SL Nr. 366. Indeksas 5063. ISSN 1392-6845
Redakcijos ir autorių nuomonės nebūtinai sutampa.
Nė vienas straipsnis nelaikomas nediskusiniu.
Mokslo straipsniai recenzuojami redakcijos nustatyta tvarka.
Už reklamos turinį ir kalbą redakcija neatsako.
© Maketas – „Naujasis Židinys-Aidai“, M. Gedminas, 2000

INDEKSAS 5063 **KAINA 5,00 €**

Naujasis ŽIDINYS
AIDAI

PILIES G. 8, LT-01403 VILNIUS
LIETUVA / LITHUANIA, EUROPE

www.nzidinys.lt

9 771932 684002 20235